

DİNİ TETKİKLER DERGİSİ
JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

مجلة الدراسات الدينية

Cilt/Volume: 6 Sayı/Issue: 2 (Aralık/December 2023)

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

E-ISSN 2645-9132

Dini Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Inquiries

Cilt -Volume 6 | Sayı -Issue 2 | Yıl-Year 2023

Dergi Hakkında

Dergi Adı	ULUM
Diğer Adı (Çevirisi)	ULUM
e-ISSN	2645-9132
Yayın Aralığı	Yılda 2 Sayı (Temmuz & Aralık)
Dergi Web Sitesi	https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulum
Yayına Başlangıç	31.07.2018
Baş Editör	Dr. Halil İbrahim Doğan
Yayıncı	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İmtiyaz Sahibi	Prof. Dr. Murat Demirkol
Yayımlandığı Ülke	Türkiye
Yayın Modeli	Açık Erişim
Yayın İçeriği	ULUM Dini Tetkikler Dergisi, Dinî Araştırmalar adı altında Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Tarihi ve Sanatları alanlarında ve alt dallarında hazırlanan çok yönlü özgün çalışmaları kapsar.
Okur Kitleleri	ULUM Dini Tetkikler Dergisi'nin hedef kitleleri, İslami ilimler alanında araştırmalarını sürdüren profesyoneller ile bu alana ilgi duyan öğrenciler, okurlar ve kurumlardır.
Yayın Dili	Türkçe- İngilizce- Arapça
	ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, Sosyal ve Beşerî Bilimler/Din alanlarıyla (İslâm, din, etik, tarih, hukuk, dil bilim, felsefe,

Hakkında

psikoloji, sosyoloji, eğitim) alakalı konuları kapsamaktadır. ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, İslâmî ilimlerde alana katkı sağlayacak çalışmaları Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde yayımlayarak bu alandaki bilginin ulusal ve uluslararası düzeyde artmasını ve paylaşımını amaçlamaktadır. ULUM Dinî Tetkikler Dergisi'nin hedef kitlesini akademisyenler, araştırmacılar, lisansüstü öğrenciler ve ilgili akademik kurum ve kuruluşlar oluşturmaktadır. ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, 31 Temmuz ve 31 Aralık tarihlerinde olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanan ve açık erişimli bir dergidir. ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, 2018 yılında yayın hayatına başlamış, 2020'de ULUM İslami İlimler Eğitim ve Araştırma Merkezi'ne devredilmiş, 2022'de ise Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları adı altında yayımlanmaya devam etmektedir. ULUM Dinî Tetkikler Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, çift taraflı kör hakemlik sisteminin hassasiyetle işletildiği hakem sürecine tabi tutulmaktadır. Ayrıca tüm makaleler yayın etiği ihlallerini engellemek amacıyla intihal taramasından geçirilir ve benzerlik oranının %20'si geçmemesi ön şart olarak aranmaktadır.

ULUM Dinî Tetkikler Dergisi, Index Islamicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ) ve EBSCO-Central& Eastern European Academic Source (CEEAS) tarafından taranmakta olup "uluslararası alan indeksli" bir dergidir.

Ücret Politikası

ULUM dergisinin tüm giderleri yayıncı tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için hiçbir ad altında işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz. ULUM dergisi yayın politikaları gereği sponsorluk ve reklam da kabul etmemektedir.

Arşiv Politikası

1. Yayıncı, yazarlara, bir makalenin kendi kendine arşivleme (yazarın kişisel web sitesi) ve/veya yayımlandıktan sonra kurumsal bir havuzda arşivleme için bir makalenin (yayıncı pdf) nihai yayınlanmış sürümünün kullanılmasına izin verir.
2. Yazarlar, makalelerini halka açık ve/veya ticari konu tabanlı arşivlerde kendi kendilerine arşivleyebilirler. Ambargo süresi yoktur ancak yayınlanan kaynak belirtilmeli ve dergi ana sayfasına veya makalelerin DOI'sine bir bağlantı ayarlanmalıdır.

3. Yazarlar makalenin çıktısını PDF belgesi olarak indirebilirler. Yazarlar makalenin kopyalarını meslektaşlarına herhangi bir ambargo olmaksızın gönderebilir.

4. Yayıncı, makalelerin tüm sürümlerine izin verir (Gönderilen sürüm, kabul edilmiş versiyon, yayınlanmış versiyon) ambargo olmaksızın yazarın tercih ettiği bir kurumsal veya başka bir arşivde saklanacaktır.

Hakemlik Türü

Çift Taraflı Kör Hakemlik

İncelemede Geçen Süre

Ortalama 3 ay

İntihal Kontrolü

Turnitin

Yayın ve Danışman Kurulu | Editorial and Advisory Board

Prof. Dr. İsmail Çalışkan

Ankara University | Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
duralaroltu@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-2899-9111

Prof. Dr. Ali Osman Kurt

Social Sciences University of Ankara |
Faculty of Divinity
Department of Philosophy and Religion
alosman66@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1459-7832

Prof. Dr. Zeki Salih Zengin

Ankara Yildirim Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Philosophy and Religion
zszengin@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2354-8899

Prof. Dr. Ali Avcu

Social Sciences University of Ankara |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
aliavcu01@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8416-4066

Prof. Dr. Bülent Akot

Ankara Yildirim Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
bulentakot@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9418-3140

Prof. Dr. Yaşar Yiğit

Ankara Yildirim Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
dryasar66@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-2152-524X

Prof. Dr. Ahmet Yıldırım

Ankara Yildirim Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
ayildirim2000@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-0856-9678

Prof. Dr. Muhammet Tarakçı

Bursa Uludağ University | Faculty of
Divinity
Department of Philosophy and Religion
mtarakci@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9547-7535

Prof. Dr. Özcan Güngör

Ankara Yildirim Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Philosophy and Religion
ozcangungor@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-0775-023X

Prof. Dr. Ali Karataş

Sakarya University | Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
karatasali5@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3365-0627

Prof. Dr. Cenksu Üçer

Ankara Yildirim Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
hcenksuucer@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9874-2990

Prof. Dr. Mehmet Kalaycı

Ankara University | Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
mehkala@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9016-3123

Assoc. Prof. Özcan Akdağ

Erciyes University | Faculty Of Divinity
Department of Philosophy and Religion
ozcanakdag@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7156-401X

Assoc. Prof. Ferhat Gökçe

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
ferhatgokce@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8181-1088

Assoc. Prof. Mehmet Akif Ceyhan

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
eylul980@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8709-3833

Assoc. Prof. Yüksel Salman

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
ysalman@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-5747-9639

Dr. Abdulhekim Ağırbaş

Çankırı Karatekin University | Faculty of
Islamic Sciences
Department of Basic Islamic Studies
aagirbas@karatekin.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3420-674

Assoc. Prof. Kadir Gömbeyaz

Kocaeli University | Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
kgombeyaz@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5204-5564

Assoc. Prof. Orkhan Musakhanov

Afyon Kocatepe University | Faculty of
Islamic Sciences
Department of Basic Islamic Studies
omusakhanov@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9081-3771

Assoc. Prof. M. Mücahit Asutay

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
masutay@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3200-4666

Assoc. Prof. Fatma Bayraktar Karahan

Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
hfzbayraktar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1624-9623

Editörler | Editorial Board

Baş Editör | Editor in Chief

Dr. Halil İbrahim Doğan
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
ibrahimseyh60@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9644-5498

Etik Editörü | Ethics Editor

Dr. Abdullah Demir
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
abdemir@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7825-6573

İndeks ve İstatistik Editörü | Index and Statistics Editor

Res. Asst. Aygün Yılmaz
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of History and Arts of Islam
aygnylmz94@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3347-0776

Dil Editörleri | Language Editor

İngilizce | English

Nur Efeoğlu
University of Exeter | Collage of Social
Sciences and International Studies
Department of Arab and Islamic Studies
n.efeoglu@exeter.ac.uk
ORCID: 0000-0002-5392-0172

Arapça | Arabic

Res. Asst. Mehmet Candan
Ankara Yildirim Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
m.candan766@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0154-8655

Alan Editörleri | Field Editors

Kapsam: Arap Dili ve Belâgatı

Scope: Arabic Language and Rhetoric

Res. Asst. Hatice Keskinöğlü
Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Faculty of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
hozipek@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9508-6326

Kapsam: Hadis

Scope: Hadith

Dr. Abdulalim Demir
Muş Alparslan University | Faculty of Islamic
Sciences
Department of Basic Islamic Studies
abdulalim.demir@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6815-7739

Kapsam: Tefsir

Scope: Construction

Dr. Ayşe Uzun
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies, Ankara,
Turkey
a.uzun@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5359-6827

Kapsam: Tasavvuf

Scope: Islamic Mysticism

Res. Asst. Büşra Betül Pınar
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
busrabetulpinar@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0217-8163

Kapsam: Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi

Scope: The History of Kalam and Islamic Sects

Dr. Kamile Akbal
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
kakbal@ybu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1497-1513

Kapsam: Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraât İlmi

Scope: Reading the Qur'an and the Science of Recitation

Res. Asst. Sümeyye Aysu
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
sumeyyeaysu1995@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4786-0203

Kapsam: İslam Hukuku

Scope: Islam law

Res. Asst. Hasan Selek
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
hsnslk03@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2843-6714

Kapsam: Din Sosyolojisi

Scope: Sociology of Religion

Ayşegül Kıp
Ankara Yıldırım Beyazıt University |
Institute of Social Sciences
Department of Philosophy and Religion
aysegulkip94@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5061-3724

Kapsam: İslam Felsefesi

Scope: Islamic Philosophy

Res. Asst. Bilge Sever Kıyak
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion

Kapsam: Dinler Tarihi

Scope: History of Religions

Res. Asst. Hayriye Özlem Süreç
Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion

severbilge@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5593-7675

Kapsam: Din Eğitimi

Scope: Religious Education

Res. Asst. Mehmet Enis Serinsu
Ankara Yildirim Beyazit University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion
enisserinsu9307@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2510-7886

hayriyeilahiyat57@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1945-3937

Kapsam: Din Psikolojisi

Scope: Psychology of Religion

Res. Asst. Hümevra Ahsen Doğan
Ankara Yildirim Beyazit University | Faculty
of Divinity
Department of Philosophy and Religion
humevraahsem@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3813-8470

Kapsam: İslam Tarihi

Scope: Islamic History

Res. Asst. Muhsin Düğeroğlu
Ankara Yildirim Beyazit University | Faculty
of Divinity
Department of History and Arts of Islam,
Ankara, Turkey
muhsin_gfb_06@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3975-6230

**Kapsam: Osmanlı Türkçesi ve Türk İslam
Edebiyatı**

**Scope: Ottoman Turkish and Turkish-Islamic
Literature**

Dr. Hüseyin Şıra
Ankara Yildirim Beyazit University | Faculty
of Divinity
Department of History and Arts of Islam
tosyevi@mynet.com

Mizanpaj Editörü | Layout Editor

Res. Asst. Musa Eşit
Ankara Yildirim Beyazit University | Faculty
of Divinity
Department of Basic Islamic Studies
musaesit1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7100-2084

İletişim

Bize Ulaşın

Bizimle iletişime geçmenin en iyi yolu e-postadır.

Tüm editörlerin bireysel iletişim bilgileri mevcuttur ve Editor Kadrosu bulunabilir.

Editöryal Yetkili

Ad Soyad: Dr. Halil İbrahim Doğan

ORCID: 0000-0002-9644-5498

E-posta: hidogan@aybu.edu.tr

Telefon: 03129061605

Adres: Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Divinity

Esenboga C- 216

Şehir: Ankara

Ülke: Türkiye

Posta Kodu: 06760

Etik Editörü

Etik Editörü

Dr. Abdullah Demir

Ankara Yıldırım Beyazıt University | Faculty of Divinity

Department of Basic Islamic Studies

abdemir@aybu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7825-6573

Yayınevi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ROR ID: <https://ror.org/05ryem72>

ISNI: 0000 0004 0454 9762

Crossref: 501100014801

E-posta: ilahiyat@aybu.edu.tr

Telefon: 03469061599

Adres: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, C Blok, Dumlupınar Mahallesi

06760 Çubuk / ANKARA

Şehir: Ankara

Ülke: Türkiye

Posta Kodu: 06760

İtiraz

Bilimsel içeriğini yanlış anladığımız için makalenizi reddettiğimizi düşünüyorsanız, lütfen ulumdergisi@gmail.com adresinden editör ekibimize bir itiraz mesajı gönderin.

Şikâyet

Şikâyetler doğrudan ulumdergisi@gmail.com adresine e-posta ile gönderilmelidir.

E-ISSN 2645-9132

Dini Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Inquiries

Cilt -Volume 6 | Sayı -Issue 2 | Yıl-Year 2023

İçindekiler | Contents

Halil İbrahim Doğan
Editörden | *From the Editor*

I-IV

Araştırma Makaleleri | Research Articles

Cenk Üçer-Büşra Zoba-Abdülkadir Çiftçi
Diyaret İşleri Başkanlığının Doğal Afetler Hakkındaki Yaklaşımı
The Approach of the Presidency of Religious Affairs about Natural Disasters

191-253

Esra Nur Haklı
Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin Abdest ve Namaz Hakkındaki Âyetlere Dair İşârî
Yorumları
'Abd al-Wahhâb al-Sha'rânî's Ishari Tafsîr on Âyât About Wuḍū' and Şalât

255-286

Yasin Yılmaz
Hassa'nın Kuruluşu, Halep Vilayet Salnamelerine Göre İdarî, Sosyal ve
Kültürel Durumu
*Foundation of Hassa and its Administrative, Social and Cultural Situation According
to Yearbooks of Province of Aleppo*

287-318

Kitap İncelemesi | Book Review

İbrahim Kurt

Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi 1997-2020, yazar Elif Sobi (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 188 sayfa. ISBN: 978-625-8031-32-4

319-334

The Higher Religious Education in Turkey 1997-2020, writer Elif Sobi (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 188 pages. ISBN: 978-625-8031-32-4

E-ISSN 2645-9132

Dinî Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Inquiries

Cilt -Volume 6 | Sayı -Issue 2 | Yıl-Year 2023

Editörden | From the Editor

Değerli Okurlar!

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin yayını olan *Ulum Dinî Tetkikler Dergisi*'nin 2023 yılının son sayısı ile karşınızda olmaktan mutluluk duyuyoruz.

Ulum Dinî Tetkikler Dergisi'nin Aralık sayısı için farklı alanlardan birçok makale gelmiştir. Dergimize gelen makaleler, benzerlik oranı, İSNAD atıf sistemine, yazım ve yayın ilkelerine uygunluğu gibi açılarından ön incelemeden geçmiş, sonrasında ilgili alan editörleri tarafından incelenmiş ve akabinde çift taraflı kör hakemlik modeli uygulanmıştır. Değerlendirmeler sonucunda bu sayımızda Tefsir, İslâm Tarihi ve İslâm Mezhepleri Tarihi olmak üzere farklı ilim dallarından 3 araştırma makalesi ve 1 tane de Din Eğitimi alanında kitap incelemesi yayınlanmıştır. Bu çerçevede yazarlarımızı tebrik ediyor, yeni çalışmalarında başarılar diliyorum. Özellikle bu makalelerin yayınlanmasına vesile olan ve görüşleriyle katkılarda bulunan hakemlerimizin her birine teşekkür ediyorum.

Halihazırda uluslararası alan indeksli bir dergi olan *Ulum*'un başta Tr Dizin olmak üzere birçok indekse başvurusu yapılmış ve süreç devam etmektedir. Bu bağlamda indeks işlerine teknik destek vererek dergimize katkı sunan Yazım Desteği Akademik Yayıncılık ve Danışmanlık'ına da teşekkür ediyorum.

Bu sayımızın yayımlanmasında katkıları olan bütün editöryal ekibe, yayın ve danışma kurullarında yer alan kıymetli hocalarımıza, dergimizin daha iyi bir hale gelmesi için desteklerini esirgemeyen Etik editörümüz Dr. Abdullah Demir'e, son olarak bizlere her daim yardımcı olan dekanımız Prof. Dr. Murat Demirkol'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Ulum Dinî Tetkikler Dergisi'nin bundan sonraki dönemde daha iyi bir seviyeye ulaştırmak ümidiyle yeni sayı/larda görüşmek üzere....

Baş Editör

Dr. Halil İbrahim DOĞAN

<https://orcid.org/0000-0002-9644-5498> | hidogan@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara/Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

E-ISSN 2645-9132

Dinî Tetkikler Dergisi | Journal of Religious Inquiries

Cilt -Volume 6 | Sayı -Issue 2 | Yıl-Year 2023

Editörden | From the Editor

Dear Readers!

We are pleased to welcome you with the last issue of 2023 of *Ulum Journal of Religious Studies*, the publication of Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Divinity.

December issue of the *Ulum Journal of Religious Inquiries* received many articles from different disciplines of Islamic Studies. The articles were subjected to pre-examination to identify similarity percentage, conformity to ISNAD style, writing and publication principles, and then the field editors made their own assessments. After having completed these preliminary checks and assessments, the papers were selected to send to the referees for the double-blind peer review. As a result of the evaluations, 3 research articles from different branches of science, namely Tafsir, Islamic History and History of Islamic Sects, and 1 book review in the field of Religious Education were published in this issue. In this context, I congratulate our authors and wish them success in their new endeavors. In particular, I would like to thank each and every one of our referees engaging in peer review work and contributing the publication of these articles with their invaluable comments.

Ulum, which currently bears international indexed journal status, started the necessary process to apply in various national and international indexes for scan. I would like to thank the Yazım Desteği Akademik Yayıncılık ve Danışmanlık, for their technical support to finalize the index procedure

I would like to thank all the editorial team who contributed to the publication of this issue, our esteemed professors in the editorial and advisory boards, our Ethics editor Dr. Abdullah Demir for his support to make our journal better, and finally our dean Prof. Dr. Murat Demirkol for always helping us.

We hope to bring the Journal to a better level in the next period.

See you in new issue/s....

Chief Editor

Dr. Halil İbrahim DOĞAN

<https://orcid.org/0000-0002-9644-5498> | hidogan@aybu.edu.tr

Ankara Yildirim Beyazit University, Ankara/Turkey

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

E-ISSN 2645-9132

Diyaret İşleri Başkanlığının Doğal Afetler Hakkındaki Yaklaşımı

Cenkşu ÜÇER | <https://orcid.org/0000-0001-9874-2990> | cenksu.ucer@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Büşra ZOBA | <https://orcid.org/0000-0002-3131-4980> | zobabusra94@gmail.com

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Abdülkadir ÇİFTÇİ | <https://orcid.org/0000-0002-0075-1600> |
kadir.ciftci042@gmail.com

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Öz

Bu çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığının doğal afetler konusundaki yaklaşımı ele alınmaktadır. Ülkemizde deprem, sel, orman yangınları vb. doğal afetler hakkında dinî alanda tartışmalar yaşandığı bilinmektedir. Doğal afetler sadece İslam dünyasında değil, farklı din mensupları tarafından da gündeme taşınıp başta afetlerin ilahî bir ceza olup olmadığı hususu olmak üzere farklı boyutlarıyla tartışılmıştır. İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelâm içerisinde incelenen mezhep ve ekoller, doğal afetler ve musibetler hakkında farklı değerlendirmelerde

bulunmuştur. Kanun'la "İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak"la görevlendirilen Başkanlık, toplumu din konusunda aydınlatma görevini cami içi ve cami dışında vaaz, hutbe, basılı ve süreli yayınlar, radyo, televizyon ve dijital platformlar vb. aracılığıyla yürütmektedir. Başkanlığın doğal afetler hakkında yapmış olduğu bilgilendirmenin incelenmesi önemli görülmektedir. Bu çalışmada gündemi yakından takip eden Başkanlığın doğal afetler konusunda yapmış olduğu bilgilendirmenin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Nitel araştırma hüviyetindeki çalışmada Başkanlığın konu hakkında yaptığı bilgilendirme Diyanet Gazetesi, Diyanet Aylık Dergi ve hutbeler örnekleminde incelenmektedir. Doğal afet ve musibetlerin deprem, hortum, tsunami, sel vb. bir kısmı insan unsurundan kaynaklanmayıp sünnetullah kapsamında gerçekleşmekte; maden göçüğü, biyolojik ve kimyasal atık yayılması gibi diğer bir kısmı ise insan unsurundan (kusurlar) kaynaklanabilmektedir. Dolayısıyla çalışmanın temel hipotezi, Başkanlığın doğal afetler konusundaki bilgilendirmesinin bu olguyu dikkate alan bir çerçevede olacağı şeklindedir. Çalışmanın hedefleri çerçevesinde şekillendirilen deseni bağlamında İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelâm'da doğal afetler konusunda ortaya konulan görüşler hakkında genel bir çerçeve çizilmiş, Başkanlığın Diyanet Gazetesi, Diyanet Aylık Dergi ve hutbelerde doğal afetleri ele alışı incelenmiş, elde edilen veriler analiz edilmiştir. Başkanlığın bu konuda, öncelikle afet ve musibetlerin sünnetullahtan ve insan unsurundan (kusurundan) kaynaklananlar şeklindeki ikili yapısını dikkate alıp her biriyle ilgili öncesi ve sonrasında nasıl bir tavır takınılması gerektiği hakkında gerek şahısların gerek kurum ve kuruluşların sorumluluklarını merkeze alan bir bilgilendirme yaptığı dikkat çekmektedir. Doğal afetler dâhil bütün tabiat olaylarının Allah'ın koyduğu kanunlara ve düzene bağlı olarak sebep-sonuç çerçevesinde gerçekleştiğini vurgulayan Başkanlığın, doğal afetler karşısında sebeplere sarılarak maddî ve manevî sorumlulukların yerine getirilip her türlü tedbirin alınmasından sonra Allah'a tevekkül edilmesi gerektiği, gerekli tedbirlerin alınmadan "Allah'ın dediği olur" yaklaşımının kolaycılık olacağı; bazı doğal afetlerin insanların sünnetullahı dikkate almayan uygulamalarından kaynaklandığı, dolayısıyla bu hususlarda emanet bilinciyle hareket edilmesi gerektiği; doğal afetlere maruz kalındığında bunların sabır ve sebatla karşılanması ve bunlara imtihan, kulluk bilinci ve dua ile yaklaşılması gerektiği; bu tür durumlarda dayanışma ve yardımlaşma içinde olmanın Müslümanların en vazgeçilmez hasletlerinden olduğu hususlarını vurgulayan bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam Mezhepleri Tarihi, Doğal Afetler, Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyanet Gazetesi, Diyanet Aylık Dergi, Hutbeler.

Atıf Bilgisi

Üçer, Cenksu vd. “Diyanet İşleri Başkanlığının Doğal Afetler Hakkındaki Yaklaşımı”. *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/2 (Aralık 2023), 191-253.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1357956>

Geliş Tarihi	10.09.2023
Kabul Tarihi	15.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Çalışmanın Tasarlanması: CÜ (%90), BZ (%5), AÇ (%5) Veri Toplanması: CÜ (%25), BZ (%50), AÇ (%25) Veri Analizi: CÜ (%80), BZ (%10), AÇ (%10)
Yazar Katkıları	Makalenin Yazımı: CÜ (%80), BZ (%10), AÇ (%10) Makale Gönderimi ve Revizyonu: CÜ (%90), BZ (%5), AÇ (&5)
Etik Bildirim	ulumdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Approach of the Presidency of Religious Affairs about Natural Disasters

Cenkşu ÜÇER | <https://orcid.org/0000-0001-9874-2990> | cenksu.ucer@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Divinity,
Department of History of Islamic Sects, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Büşra ZOBA | <https://orcid.org/0000-0002-3131-4980> | zobabusra94@gmail.com

Ankara Yıldırım Beyazıt University, Social Sciences Institute,
Department of Basic Islamic Sciences, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Abdülkadir ÇİFTÇİ | <https://orcid.org/0000-0002-0075-1600>
kadir.ciftci042@gmail.com

Ankara Yıldırım Beyazıt University, Social Sciences Institute,
Department of Basic Islamic Sciences, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Abstract

This study deals with the approach of the Presidency of Religious Affairs on natural disasters. In our country, it is known that there have been religious debates about earthquakes, floods, forest fires etc. Natural disasters have been brought to the agenda not only in the Islamic world but also by members of other religions. This issue has been discussed in different dimensions, especially whether disasters are a divine punishment or not. Sects and schools of thought in the History of Islamic Sects and Kalam/Theology have made different evaluations of natural

disasters and calamities. The Presidency is mandated by law to "carry out affairs related to the beliefs, worship and ethical principles of the Islamic religion and to enlighten society on religion". The Presidency carries out its duty of enlightening the society on religion through sermons, khutbahs, printed and periodical publications, radio, television and digital platforms and similar means inside and outside mosques. It is important to analyze the information provided by the Presidency on natural disasters. In this study, it is aimed to reveal the information provided by the Presidency, which closely follows the agenda, on natural disasters. In this qualitative study, the information provided by the Presidency on the subject is analyzed in the sample of Diyanet Newspaper, Diyanet Monthly Magazine and sermons/khutbahs. Some of the natural disasters and calamities (earthquakes, tornados, tsunamis, floods, etc.) are not caused by the human element but occur within the scope of 'sunnatullah/ way of Allah'. Others, such as mine collapse, biological and chemical waste dispersion, may be caused by human factors (defects). Therefore, the main hypothesis of the study is that the Presidency's information on natural disasters will be within a framework that takes this phenomenon into account. In the context of the pattern shaped within the framework of the objectives of the study, a general framework has been drawn about the history of Islamic sects and the views put forward on natural disasters in theology. The treatment of natural disasters in the Presidency's Diyanet Newspaper, Diyanet Monthly Magazine and sermons was examined and the obtained data was analyzed. In this regard, it is seen that the Presidency primarily takes into consideration the dual nature of disasters and calamities, namely those arising from the sunnatullah/way of Allah and those resulting from the human element (fault). It is noteworthy that it provides information about what attitude should be taken before and after each of them, focusing on the responsibilities of both individuals and institutions and organizations. The Presidency emphasized that all natural events, including natural disasters, occur within the framework of cause and effect, depending on the laws and order set by Allah. It has been stated that in the face of natural disasters, one should trust in Allah after fulfilling material and spiritual responsibilities and taking all kinds of precautions, based on the reasons. It was stated that without taking the necessary precautions, the approach of 'Allah's will happens' would be easy. It has been emphasized that some natural disasters are caused by people's practices that do not take into account the sunnatullah/ Allah's way and therefore, these issues should be acted with a sense of trust. It has been stated that when exposed to natural disasters, they should be met with patience and endurance and approached with test, awareness of servitude and prayer. In such situations, it is seen that the Presidency takes an approach that emphasizes

that one of the most indispensable characteristics of Muslims is that they should be in solidarity and cooperation.

Keywords

History of Islamic Sects, Natural Disasters, Presidency of Religious Affairs, Diyanet Gazetesi / Newspaper, Diyanet Aylık Dergi / Monthly Magazine, Khutbahs.

Citation

Üçer, Cenksu vd. “The Approach of the Presidency of Religious Affairs about Natural Disasters”. *ULUM Journal of Religious Inquiries* 6/2 (December 2023), 191-253.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1357956>

Date of Submission	10.09.2023
Date of Acceptance	15.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Conceiving the Study: CÜ (%90), BZ (%5), AÇ (%5) Data Collection: CÜ (%25), BZ (%50), AÇ (%25) Data Analysis: CÜ (%80), BZ (%10), AÇ (%10) Writing up: CÜ (%80), BZ (%10), AÇ (%10) Submission and Revision: CÜ (%90), BZ (%5), AÇ (%5)
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Bu çalışmada, Diyanet İşleri Başkanlığının (Başkanlık) doğal afetler konusundaki yaklaşımı ele alınmaktadır. Kanun’la “İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak”la görevlendirilen Başkanlık, toplumu din konusunda aydınlatma görevini cami içi ve cami dışında vaaz, hutbe, basılı ve süreli yayınlar, radyo, televizyon ve dijital platformlar gibi farklı vasıtalarla yürütmektedir. Deprem, sel, orman yangınları vb. doğal afetler hakkında Kelâm ve İslam Mezhepleri Tarihi disiplinleri içerisinde ele alınan farklı mezhep ve ekollerin olay ve olguları kendi usul ve sistemleri çerçevesinde ele alışlarına bağlı olarak farklı değerlendirmelerde bulunacakları şüphesizdir.¹ Kaldı ki konu sadece İslam dünyasında tartışma konusu olmamış, farklı din mensupları ile disiplinler tarafından da gündeme taşınıp başta afetlerin ilahî bir ceza olup olmadığı hususu olmak üzere farklı boyutlarıyla tartışılmış ve anlaşılmaya çalışılmıştır.² Ülkemizde de yaşanan doğal afetler konusunda dinî alanda bazı tartışmalar olduğu ve bu bağlamda farklı görüşlerin dile getirildiği bilinmektedir.³ Bu çerçevede Başkanlığın bu konularda yapmış olduğu bilgilendirmenin ortaya konulması önemli görülmektedir. Bu çalışmada gündemi yakından takip eden Başkanlığın doğal afetler konusunda yapmış olduğu bilgilendirmenin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bilindiği üzere doğal afet ve musibetlerin deprem, hortum, tsunami, sel vb. bir kısmı insan unsurundan kaynaklanmayıp sünnetullah kapsamında gerçekleşmekte; maden göçüğü, biyolojik ve kimyasal atık yayılması gibi diğer bir kısmı ise insan unsuru ya da kusurlarından kaynaklanabilmektedir.

¹ Fikret Karaman, *Kelâmî Boyutuyla Deprem ve Doğal Afetler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 46-56; Faruk Sancar, “Afetlerle Mücadelede İnancın Yeri”, *SETA Perspektif* 367 (Mayıs 2023), 3;

² Talip Küçükcan - Ali Köse, *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2000), 11-25, 47-61; Selim Özarslan, *Günah Musibet İlişkisi Üzerine* (Ankara: Nobel, 2012), 2; Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 16-26; Ejder Okumuş, “Tabii Afetler, Din ve Toplum -Marmara Depremi Örneği-”, *İslâmî Araştırmalar* 15/3 (2002), 340-349; Muhammet Karaosman, “Kur’ân’dan Hareketle Doğal Afetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu” *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2020), 100-102; Sancar, “Afetlerle Mücadelede İnancın Yeri”, 2.

³ Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din*, 87-158; M. Zeki Duman, *Sosyolojik Açından Deprem ve Din* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 185-280; Karaman, *Deprem ve Doğal Afetler*, 15-19.

Dolayısıyla çalışmanın temel hipotezi, Başkanlığın doğal afetler konusunda yaptığı bilgilendirmenin daha çok bu topraklarda varolan yaygın dinî düşünce doğrultusunda ve doğal afet ve musibetleri insandan kaynaklanmayanlar ve insan unsuru (kusurlarından) kaynaklananlar şeklinde kategorize edip olguyu dikkate alan bir çerçevede olacağı şeklindedir. Nitel araştırma hüviyetindeki çalışmada Başkanlığın doğal afetler hakkında yaptığı bilgilendirme Diyanet Gazetesi, Diyanet Aylık Dergi ve hutbeler örnekleminde incelenmektedir. Başkanlığın gerek süreli yayınları gerek hazırlayıp okuttuğu hutbelerle ilgili olarak farklı disiplinlerde değişik konularda akademik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Nitekim süreli yayınlar ve hutbelerde bulunan Kur'an âyetleri,⁴ bilgi edindirme,⁵ dil ve üslup⁶, din eğitimi,⁷ dinî iletişim,⁸ din hizmetlerinin tanıtımı⁹, dinî tebliğ,¹⁰ din-siyaset ve

⁴ Cenksu Üçer - Hatice Kübra Çelebi, "Diyanet Aylık Dergi ile Başyazılarının Gündem Konuları ve Başyazılarda Yer Verilen Kur'an Ayetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (2021), 134-172; Cuma Ali Deniz, *Hutbelerde Ayet Kullanımı ile İlgili Problemler ve Öneriler* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Hasan Basri Karademir, *Hutbelerde Okunan Ayetlerin Bağlamsal Yönden Tahlili* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁵ Zülfiyar Durmuş, *Bilgi Edin(dir)me Aracı Olarak Hutbe* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009).

⁶ Şükrü Keyifli, "Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar", *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2019), 25-41.

⁷ Mehmet Yaşar, *Günümüz Cuma Hutbelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Mehmet Suna, *Günümüz Cuma Hutbelerinin Toplum Eğitimindeki Etkileri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996); Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Dini Araştırmalar* 1/2 (1998), 5-51; Yunus Emre Gördük, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbeler* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001); Muhammet Döner, *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004); Hafize Esra Kurt, *Diyanet Aylık Dergi'nin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

⁸ Kasım Kocaman, "Geçmişten Günümüze Dinî İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu", *Journal of International Social Research* 12/63 (2019), 1258-1271.

⁹ Kamil Büyüker, *Din Hizmetlerinin Tanıtımında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Yayıncılığı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁰ Yusuf Taşan, *Dini Tebliğde Hutbe'nin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

toplum ilişkisi,¹¹ Diyanet İşleri Başkanlığının farklı konulardaki yaklaşımları (tasavvuf),¹² hadisler,¹³ Hz. Peygamber ve hutbe,¹⁴ hutbe ve gündem konuları,¹⁵ hutbe hizmetleri,¹⁶ inanç konuları,¹⁷ kadın¹⁸ gibi farklı çalışmalar bu bağlamda dikkat

¹¹ Ceren Kenar, İslam ve Kemalizm Arasında Bir Müzakere: Cuma Hutbeleri Üzerinden Resmi İslam'a Bir Bakış (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Asuman Banu Hülür, İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Ömer Akalın, Türkiye'de Resmi İslam'ın Değişimi: Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbeler Üzerine Bir İnceleme (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Murat Kılıç, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17/35 (2017), 137-166; Selin Şahin, *Din Siyaset İlişkilerine Yönelik Yaklaşımlar Çerçevesinde Diyanet Gazetesi ile İslamcı Dergilerin Mukayesesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

¹² Şule Çakır, *Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığının Tasavvuf Algısı (1980-2017)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹³ Yusuf Ay, *Diyanet İşleri Başkanlığının Yayımladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrirci ve Genel Değerlendirmesi (2001-2004)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Ahmet Aslantaş, *Diyanet İşleri Başkanlığının Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahrir ve Tenkidi (2001-2005)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Mevlüt Şahiner, *Camilerde Hutbe ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahrir ve Tahlili* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Mehmet Sırrı Şık, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2008-2011 Yıllarında Hutbelerde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi: Diyarbakır-Batman ve Mardin İlleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Cenksu Üçer – Büşra Zoba, "Diyanet İşleri Başkanlığının Süreli Yayınlarından Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazılarında Hadisler", *Journal of Analytic Divinity* 6/2 (2022), 220-283; Emine Şefika Özen, *2019-2020 Yılları Arasında Cuma Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹⁴ Hasan Ali Görgülü, "Hz. Peygamber'in Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1996), 171-235; Taşan, *Dini Tebliğde Hutbe'nin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı*.

¹⁵ Vahdettin Akgün, "Diyanet Gazetesi'nde Yayımlanan Hutbe Konuları", *Diyanet İlmî Dergi* 30/2 (1994), 77-94; Ahmet Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi: Diyanet İşleri Başkanlığının 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", *İslâmî Araştırmalar* 17/1 (2004), 1-13; Mehmet Gülnar, *Gazete ve Cuma Hutbeleri Gündemlerinin Karşılaştırılması* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Üçer – Çelebi, "Diyanet Aylık Dergi ile Başyazılarının Gündem Konuları", 134-172.

¹⁶ Kamil Yaşaroğlu, "Diyanet İşleri Başkanlığının Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 93-107.

¹⁷ Hatice Kübra Çelebi, *Diyanet Aylık Dergi'nin İnanç Konuları Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹⁸ Zekiye Demir, "Diyanet Hutbelerinde Kadın Söylemi", *Toplum Bilim Dergisi* 7/14 (2013), 95-118; Ece Han Genç Yıldız, *The Presidency of Religious Affairs, Women and Politics in Turkey 1968-2014* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

çekmektedir. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığının özellikle Diyanet Gazetesi, Diyanet Aylık Dergi ve hutbelerde doğal afetler konusunu nasıl ele aldığına dair herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla özgün bir çalışma olan bu araştırmayla bu noktada bir çerçeve ortaya konularak alana katkı sunulacağı değerlendirilmektedir. Araştırmanın amacı kapsamında öncelikle doğal afetler konusunda İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelâm alanında ortaya konulan görüşler hakkında genel bir çerçeve çizilmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın diğer hedefi Başkanlığın süreli yayınlarından Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi ile hutbelerde konu hakkında yapılan bilgilendirmeyi incelemektir. Makalenin bir diğer hedefi ise Başkanlığın doğal afetler hakkında yaptığı bilgilendirmenin analiz edilerek bir değerlendirme yapılmasıdır. Bu itibarla araştırma etik kurallarına uyularak yürütülen bu çalışmanın deseni bağlamında İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelâm'da doğal afetler konusunda ortaya konulan görüşler hakkında genel bir çerçeve çizilmiş, Başkanlığın Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi'de doğal afetleri ele alışı incelenmiş, sonrasında Başkanlığın hutbelerde konuyu nasıl işlediği ortaya konulmuş, söz konusu örneklemeden hareketle elde edilen veriler analiz edilerek yapılan değerlendirme ile çalışma tamamlanmıştır.

1. Bazı Mezhep ve Ekollerin Doğal Afetler Hakkındaki Görüşleri

Başta deprem, çığ, erozyon, fırtına, hortum, kasırga, kuraklık, kıtlık, sel, volkanik patlama, yangın gibi her biri bir tabiat olayı olan; ancak sonuçları itibariyle can ve mal kaybına neden olmalarına bağlı olarak doğal afetler şeklinde isimlendirilip değerlendirilen hususlarda¹⁹ bir taraftan kâinatın yaratılışında var olan tabii bir yön; diğer taraftan kâinatta emanet üstlenen insanoğlunun durumuna dair başka bir yön bulunduğu aşikârdır. Dolayısıyla konu felsefeden kelâma, tarihten dinler tarihine, fıkhıtan tefsire, psikolojiden sosyolojiye pek çok disiplin tarafından kendi metodik yaklaşımları ve sistemleriyle ele alınmış ve doğrudan bu hususlar ve

¹⁹ Metin Özdemir, “Mu'tezile'de Şer/Kötülük Problemi”, *Usûl ve Esaslarıyla Mu'tezile'ye Giriş*, ed. Ömer Türker - Yusuf Cengiz (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 374; Sancar, “Afetlerle Mücadelede İnançın Yeri”, 1.

bunlara bağı alt konularda pek çok araştırma ve çalışma yapılmıştır.²⁰ Konunun Allah-evren, Allah-insan, tabiat-insan, insan-din, insan-doğal afetler gibi farklı boyutları ihtiva etmesine bağı olarak “Doğal afetler ‘sünnetullah/âdetullah’ın bir gereğı olarak ya da tamamen fizyolojik, coğrafi ya da jeolojik midir? Bunlar Allah’ın kader planında gerçekleştirdiğı olaylar mıdır? Allah’ın kader planında belirlediğı ve insanların da uymak zorunda oldukları olay ve olgular ise bir taraftan bunlar karşısında insan gerçekten aciz midir? Diğere taraftan insan eylemlerinden nasıl sorumlu tutulabilir? Bunlar Allah’ın bir cezası ve uyarısı olarak mı ortaya çıkmaktadır? Bu afetler ile insan davranışları arasında herhangi bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişki ne türden bir ilişkidir? Bunlar insanların yaptıklarına bağı olarak mı meydana gelmektedir? İnsanlar bu olay ve olguları ele alıp değerlendirirken dine nasıl yer verirler? Bu olayların yaşanmasından sonra insanlar dinden referans olarak bir tutum geliştirirler mi? Bu tutumlarda dinî anlayışların etkisi var mıdır varsa nasıldır?” gibi birbiriyle yakından bağılantılı pek çok soru ve sorun²¹ söz konusu olmaktadır.²²

²⁰ Nuh Arslantaş, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 44/230-231; Karaosman, “Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu”, 10-12.

²¹ Okumuş, “Tabii Afetler, Din ve Toplum”, 341-342; Selim Özarlan, “Kovid 19 Küresel Salgınının Düşündürdükleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İman Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/38 (2021), 72-81; Hilmi Demir, “Deprem’in Teolojisi”, *tepav/Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı* (2023), 2.

²² Konu ile ilgili yapılan bazı çalışmalara göz atıldığında da bu çerçevede net bir şekilde görülmektedir: Nuri Tok, *Kur’ân’da Sünnetullah ve Helak Edilen Kavimler* (Samsun: Etüt Yayınları, 1998); Küçükcan - Köse, *Doğal Âfetler ve Din*; Naci Kula, “Deprem ve Dini Başa Çıkma”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2002/1 (2002), 234-255; Nuh Arslantaş, *İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri* (İstanbul: Gaye Kitabevi, 2003); Abdülbaki Güneş, “Kur’ân’da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005), 61-93; Duman, *Sosyolojik Açısından Deprem ve Din*; Metin Özdemir, *İlâhî Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017); Mücahit Yüksel, “İslam Tarihinde Vuku Bulan Doğal Afetler, Salgınlar, Kıtıklar ve Buna Karşı Müslümanların Tutumu”, *Olağandışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik* (Konya: Türkiye İmam Hatipler Vakfı Yayınları, 2021), 1/275-293. Hatta fıkıh alanında bu bağlamda yapılan çalışmalardan bazılarının burada zikredilmesi konuyu daha da teyit edecektir. Mustafa Harun Kıyık, “İslâm Hukukunda Doğal Âfetlerin Satım Akdine Etkisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 56 (2017), 285-305; Bünyamin Çalık, “Açlık ve Kıtık Bağlamında Doğal Afetlerin Şer’i Hükümler Üzerindeki Etkisi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2023), 431-451.

İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelâm alanlarında doğal afetlerle ilgili konuların tevhidle beraber daha çok kader ve kaza, husun-kubuh, teodise (Allah'ın iyiliği ve adaleti)²³ gibi bağlı alt konuları kapsamında ele alındığı²⁴ ve buna bağlı olarak işlenen hususlarda Allah'ın ilmi, iradesi, kudreti ile insanın yine ilmi/bilgi, iradesi/isteme/yönelmesi, ihtiyarı/seçmesi, istitâatı/yapabilme gücü ve fiili/ameli kapsamında “sorumluluk doğuran insan fiilleri” konusunun ön plana çıkarıldığı ve dolayısıyla doğal afetlerin sonuçlarının insana taalluk eden kısmının öncelendiği görülmektedir. Nitekim “insanın kendi filini gerçekleştirme konusunda hür olduğunu ve dolayısıyla işlediği iyi ve kötü amellerden ötürü ceza veya sevap görmesi gerektiğini ve bunun da Allah'ın adaleti ile paralellik arz ettiğini benimseyip ‘sorumluluk doğuran insan fiilleri/kader meselesini’ usûl-ü hamse/beş temel prensipten özellikle ‘adl/adalet’ başlığı altında işleyen Mu‘tezile, bu kapsamda hayır ve şer, aslah, istitâat ve insan fiillerine ilişkin meseleleri irdelemiş ve Allah'ın şerri yaratmayacağını ve onunla hükmetmeyeceğini” savunmuştur.²⁵ Bununla birlikte Mu‘tezile, şerri, Allah'ın yaratıcısı olduğu şerler ve kulların ihtiyar ve kudretiyle meydana gelen şerler olarak ikiye ayırmaktadır. Söz gelimi bazı kullara isabet eden hastalıklar ve ızdırapları Allah'ın yaratıcısı olduğu şerler olarak birinci kapsamda gören Mu‘tezile, küfür ve masiyeti ise kulların ihtiyar ve kudretiyle meydana gelen şerler olarak kabul etmiştir.²⁶

Konu hakkında İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelâm alanında yapılan tartışmalar ve araştırmaların bir çalışmanın sınırlarını kat kat aşacağı muhakkaktır. Dolayısıyla burada konumuza katkı sağlayacak bir çerçeve ile yetinilmesi ve bu bağlamda

²³ Teodise hakkındaki müstakil bir çalışma için bk. Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997); husun-kubuh tartışmalarının keyfiyeti ve bu konuda ana akım mezhep ve ekollerin görüşleri hakkında bk. Abdullah Demir, *Ebû İshak es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 443-446.

²⁴ Recep Ardoğan, “Kelâm Açısından Doğal Kötülüklerin İlahî Adalet ile Bağdaşırılığına İlişkin İzahlar, *Birey ve Toplum* 4/8 (2014), 31; Demir, “Depremin Teolojisi”, 5.

²⁵ Osman Aydın, *Akılcı Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu‘tezile Ekolü* (Çorum: hititkitap Yayınevi, 2010), 50-51.

²⁶ Recep Yüner, *Mu‘tezile ve Ehl-i Sünnet Ekollerine Göre Allah'ın Adaleti Meselesi (Doğal Felaketler Ve ızdıraplar Bağlamında)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 43.

Cebriyye, Mu'tezile, Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik'teki genel kabullere göz atmak yerine olacaktır.

İnsanın şahsî bir iradeye sahip olmadığını benimseyen ve insanoğlunun ilâhî kudret karşısında âdeta rüzgârın önünde sallanan bir yaprak misali olduğunu savunan Cebriyye mezhebi, doğal afetleri insanın başına gelen her türlü musibet ve belayı ilahi takdir/önü alnamaz bir katı kadercilikle bağdaştırmıştır.²⁷

Gerek Mu'tezile gerek Eş'arîlik gerekse Mâtürîdîlik doğal afetler ve ızdırapları ilahî fiiller kapsamına dâhil etmekle birlikte bunların Allah açısından kötülük olmayacağı hususuna özellikle vurgu yapmışlardır. Mu'tezile'nin, konuya ilahî adalet ve hikmet; Eş'arîler'in ilahî irade ve kudret; Mâtürîdîler'in ise imtihan olarak dünyevî ve uhrevî bir fayda açısından yaklaştıkları görülmektedir. Bu ekol ve mezheplere göre doğal afetler ve ızdıraplar konusu her ne kadar ilahî fiillere taalluk etse de bu noktada bir kötülükten bahsetmek mümkün değildir. İlahî fiiller kapsamında meydana gelen doğal afetler ve ızdıraplar, Mu'tezile ve Mâtürîdîler'e göre 'insanların maslahatlarına yönelik olması nedeniyle', Eş'arîler'e göre ise 'Allah'ın mülkünde dilediğini yapma hakkının bulunması nedeniyle' Allah açısından kötülük değil; bilakis iyilik olarak değerlendirilmiştir."²⁸

Usûl-ü hamsenin ana konularından adl/adalete bağlı alt tartışma konuları olan salah-aslah ve husun-kubuh meseleleri kapsamında kötülükler, felaketler, kaza-belalar konularını daha çok adalet ve hikmet hususları bağlamında ele alıp²⁹ bunları rasyonel prensiplere uygun olarak yorumlayan³⁰ Mu'tezile'ye göre "bazı kullarda meydana gelen hastalıkları, ıstırapları vb. yaratan Allah'tır. Bunlar Allah'ın fiili olmaları hasebiyle hakikaten hayırlıdır; fakat mecâzi olarak şer diye

²⁷ Yüner, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Ekollerine Göre Allah'ın Adaleti Meselesi, 25; Sancar, "Afetlerle Mücadelede İnancın Yeri", 3; Karaman, Deprem ve Doğal Afetler, 47-48.

²⁸ Yüner, *Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Ekollerine Göre Allah'ın Adaleti Meselesi*, 66. Ayrıca bk. Özdemir, "Mu'tezile'de Şer/Kötülük Problemi", 379-382.

²⁹ Ardoğan, "Kelâm Açısından Doğal Kötülüklerin İlahî Adalet İle Bağdaşırılığı", 31; Özdemir, "Mu'tezile'de Şer/Kötülük Problemi", 372.

³⁰ Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolünün Hikmet Anlayışı", *Disiplinler Açısından Hikmet Kavramı* (Ankara: Astana Yayınları, 2023), 271-304. Mu'tezile'nin hastalık ve ızdırapları adalet ve hikmet kapsamında ve rasyonel olarak temellendirmesi hususunda Mâtürîdîlerin de eleştirilerine yer vererek yapılan bir değerlendirme hakkında bk. Özdemir, "Mu'tezile'de Şer/Kötülük Problemi", 379-391.

isimlendirilmişlerdir. Bunlar neticeleri itibariyle gerçekte hayırlıdırlar. Çünkü Allah bunları kulları cennette nail oldukları şeyleri görsünler veya kıyamet günü karşılaşacakları azabın şiddetini hesap etsinler ve azabın şiddetinden kurtulsunlar ve günahlardan kaçsınlar diye yaratmıştır. Mu'tezile'nin adl/adalet prensibi kapsamında konuya ilahî adalet ve hikmet açısından bakıldığında hastalık, sel, deprem ve benzeri diğer zarar ve elemeler ile belâ ve musibetler hem ibret ve imtihan gibi iyi bir amaca hizmet etmeleri hem de Allah'ın bunların karşılığı verecek olması nedeniyle kötülük değil; aksine iyiliktir.³¹

Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik'in doğal afetler konusundaki yaklaşımlarına geçmeden önce önemli bir hususa dikkat çekmekte fayda vardır. Ehl-i Sünnet anlayışı içerisinde yer alan âlimlerin ve mezheplerin "hilafet, büyük günah, iman-amel ilişkisi, kader ve sıfatlardan" müteşekkil ana tartışma konularında ilk dört halifenin fazilet sıralamasına göre halife oldukları ya da hayır ve şerrin Allah tarafından yaratıldığı gibi ortak görüşleri olmakla birlikte ana konular dahil bağlı alt konularda farklı görüşler ileri sürebildikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Ehl-i Hadîs'in de genel olarak Ehl-i Sünnet içerisinde telakkî edildiği dikkate alındığında söz gelimi iman-amel ilişkisi noktasında Ehl-i Hadîs'in iman ile ameli bir tutarken Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik'in ayırması; Mâtürîdîlik'in sorumluluk doğuran insan fiillerinde insana cüz'î irade ile bir sorumluluk yüklerken Eş'arîlik'in daha cebrî bir pozisyon alması; sıfatlar konusunda Ehl-i Hadîs, Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik'in farklı taksimlerde bulunup söz gelimi haberî sıfatlar hususunda Mâtürîdîlik'in bunların te'vîl edilerek anlaşılması gerektiği tavrı ile diğerlerinden ayrılması hemen akla gelen örnekler olarak zikredilebilecek hususlardır. Bu olguya bağlı olarak doğal afetler hususunda Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik'in gerek ana yaklaşım gerek detay konulardaki yorumlarda farklı olacakları mezhepler tarihi verileri açısından beklenen bir durumdur. Kaldı ki Eş'arîlik'in kendi içinde yaşamış olduğu dönüşümler, bu mezhep içinde bütün konuları ele alırken söz konusu değişim,

³¹ Yüner, *Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Ekollerine Göre Allah'ın Adaleti Meselesi*, 43-47. Ayrıca bk. Özarslan, *Günah Musibet İlişkisi Üzerine*, 48-54. "Dahası Cahız, doğal afetler ve salgınların dünyanın düzenini yıkacak boyutlara ulaşmaması ve onlarda bazı hikmet ve faydaların bulunmasını bir müdebbirin varlığına delil getirmektedir." Ahmet Mekin Kandemir, *Mu'tezile Kelâmında Tabîî Nedensellik Düşüncesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2014), 101.

dönüşüm ve süreçlerin dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Zira kurucu İmam Eş'arî'nin (ö. 324/935-6) görüşleri üzerine inşa edilen Eş'arîlik, Bâkîllânî'nin (ö. 403/1013) benimsediği yeni istidlal şekilleri ve metotlar ile yeni bir şekle bürünmüş, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) sisteme mantığı eklemesine bağlı olarak teşekkülü devam etmiş, Razî'nin (ö. 606/1210) sisteme felsefeyi dahil ederek kelâm konularıyla felsefe konularını birleştirmesi ile felsefi kelâm olgusu ortaya çıkmıştır.³² Bu durum İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelâm alanında tartışılan konuların Eş'arî geleneğinin kendi içerisinde de farklılık göstereceğinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Sorumluluk doğuran insan fiillerindeki tavırları dolayısıyla bir nevi mutavassıt Cebriyye olarak nitelendirilen Eş'arîler genel olarak, Allah'ın fiillerinde "la yüs'el/mes'ul tutulamaz/sorgulanamaz" olduğunu, bunlarda herhangi bir hikmet aranmayacağını, dolayısıyla afetler ya da doğal afetler konusunda hiçbir sebep olmadan Allah'ın acı çektirmesinin iyi olduğunu savunmuşlardır.³³ Söz gelimi Mu'tezile'nin dünyevî âlemlerle ilahî âlemi anlama ilkesine reddiye bağlamını merkeze alarak şer konusunda izahlar getiren Bâkîllânî, Allah'ın zulmü yaratmakla zalim olmayacağını dile getirmektedir. Mutlak felaketin ahirette Allah'tan ayrı düşmek olduğunu dile getiren Gazzâlî'ye göre, dünyadaki fakirlik, hastalık, bedensel acılar gibi bütün felaketler sınırlı musibetlerdir ve bunlar bir takım gizli nimetler içerebilir. Dolayısıyla ona göre bu dünyadaki acı ve ıstıraplar, insanların daha büyük iyiliklere ulaşması için gerekli olan bir nevi tebdil-i kıyafet içindeki iyiliklerdir. Şerri "bizzat şer" ve "hayır olan şer" şeklinde ikiye ayırıp "bizzat şer" hususuna görmesi gerekenin gözlerinin olmaması veya görmemesini örnek veren Razî, ateşin yakıcılık vasfı dolayısıyla yakmasının aslen hayır olduğunu, çünkü ateşin tabiatının bu olduğunu; ancak söz gelimi ateşin insanın herhangi bir yerini yakması durumunda

³² Mehmet Kalaycı, "Eşarîlik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 402-404; Mehmet Keskin, "Eş'arîlik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit (Ankara: Nobel, 2020), 259.

³³ Yuner, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Ekollerine Göre Allah'ın Adaleti Meselesi, 29, 67. Ayrıca bk. Özarslan, Günah Musibet İlişkisi Üzerine, 54-57.

bunun insana göre şer olacağını; ancak bu durumun mutlak bir şer olmayacağı, bunun arızî bir şer olarak görülmesi gerektiğini söylemektedir.³⁴

Hikmet tasavvuru üzerine inşa edilen Mâtürîdîlik³⁵ sisteminin genel yaklaşımına bağlı olarak doğal afetleri Allah'ın ilmi, iradesi, kudreti çerçevesinde daha çok tevhid ve tekvin başlıklarıyla irtibatlı bir biçimde konunun Allah'a taalluk eden kısımlarında hikmet, adalet, kader, takdir; insana taalluk eden kısımlarında özellikle doğal afetlerin sonuçlarına bağlı sorumluluklar bağlamında imtihan, tedbir, tevekkül kavramları üzerinde ele almıştır.³⁶ Mâtürîdî âlimlerin tevhid ilkesi kapsamındaki temel kabullerine göre kâinattaki tüm oluşlar ve bozuluşlar Allah'ın hakîm sıfatıyla her şeyi bir düzen; tekvin sıfatıyla da bir süreklilik içinde her an yaratmasıyla meydana gelmektedir. Ayrıca Allah ezeli iradesiyle her şeyin özelliğini kendisine yüklemiştir; ilahî hikmetiyle de varlığın nasıllığını belirlemiştir. Mesela ateşin yakıcılığı, demirin belirli sıcaklıkla eriyeceği gibi her türlü canlı ya da cansız varlıkların özellikleri ilahî hikmetin bir gereği olarak var edilip yüklenmiştir.³⁷ Dolayısıyla genelde Ehl-i Sünnet âlimleri ve özellikle de Mâtürîdî âlimler bütün doğa olaylarının Allah'ın koyduğu kanunlar/sünnetullah çerçevesinde oluştuğunu ve bu tarz olayların Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatları dahilinde âdetullah olarak meydana geldiğini vurgulamışlardır.³⁸ Mâtürîdî geleneğin özellikle doğal afetlerin sonuçları kapsamında insanların sorumluluklarını ele alırken katı bir kader anlayışını kabul etmediği; bu noktada sünnetullah/âdetullah neticesinde gerçekleşen olaylar karşısında insanın cüz'î iradesi gereği tedbiri ve sorumluluğu

³⁴ Yuner, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Ekollerine Göre Allah'ın Adaleti Meselesi, 54-65.

³⁵ Hulusi Arslan, "Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti", *Hikmet Yurdu İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Özel Sayısı 2/4* (2009), 73; Fatma Karahan Bayraktar, "Mâtürîdî'de Hikmet-Bilgi İlişkisi", *Disiplinler Açısından Hikmet Kavramı* (Ankara: Astana Yayınları, 2023), 243.

³⁶ Özdemir, "Mâtürîdî'nin Kötülük Problemine Yaklaşımı", 386-408; Demir, "Depremin Teolojisi", 3-6; Sancar, "Afetlerle Mücadelede İnancın Yeri", 3-6.

³⁷ Demir, "Depremin Teolojisi", 3.

³⁸ Sancar, "Afetlerle Mücadelede İnancın Yeri", 2. İmam Mâtürîdî'nin tefsirinde afetlerin ceza olduğunu çağrıştıran âyetleri yorumlarken "bu gibi sıkıntılara maruz kalan insanların hepsinin günahkâr olmadığı ve bu sıkıntılarının hepsinin ceza amacıyla gerçekleşmediği sonucuna vardığı" hakkında bk. Yusuf Ağkuş, "Afetlerin Ceza Olduğunu Çağrıştıran Ayetlere Mâtürîdî'nin Yaklaşımı (Te'vîlâtü'l-Kur'ân Özelinde)", *ULUM 6/Özel Sayı* (2023), 73.

ihmal etmemesi gerektiği hususunu savundukları dikkat çekmektedir.³⁹ Nitekim İmam Mâtürîdî'ye göre “ister doğrudan ilahî iradeye isterse insanın iradesine bağlı olsun, insanın başına gelen her bir musibet, olması gerektiği zaman ve yerdedir. Bu durumda insana düşen görev, kendi iradesinin sorumluluk alanını tespit ederek ödevlerini titizlikle yerine getirmesidir.”⁴⁰

2. Diyanet İşleri Başkanlığının Doğal Afetlere Yaklaşımı

Başkanlığın doğal afetler konusundaki yaklaşımını ele alan bu çalışmada, konu Başkanlığın kanunla kendisine verilen “toplumu din konusunda aydınlatma” görevi kapsamında yürüttüğü hizmetlerin önemli unsurlarından olan ve kimi haftalık kimi aylık olarak yayımlanması itibariyle de mühim oldukları aşikâr olan süreli yayınlarından Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi ile hutbeler örnekleminde incelenmiştir.

2.1. Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi'de Doğal Afetleri Konu Alan Yazılar

Başkanlık toplumu din konusunda aydınlatma görevini yerine getirirken süreli yayın imkânından olabildiğince yararlanma yoluna gitmiştir. Zira 1954 yılında “Reislik Mecmuası”⁴¹ tecrübesiyle süreli yayın hizmetini başlatan Başkanlık, 1956 yılında yayımladığı “Diyanet İşleri Reisliği Mecmuası Ramazan Nüshası” ile bunu sürdürmeye çalışmış, Başkanlığın süreli yayın hizmeti ancak 1961 yılında sistematik bir hal almıştır.⁴² Başkanlık süreli yayın hizmetini başladığı tarihten günümüze

³⁹ Demir, “Depremin Teolojisi”, 6.

⁴⁰ Özdemir, “Mâtürîdî'nin Kötülük Problemine Yaklaşımı”, 423. Ayrıca bk. Özarslan, *Günah Musibet İlişkisi Üzerine*, 57-62. Afetler hakkında gerek bunların gerek iyilik ve güzelliklerin Allah'tan olduğu hakikatinin vurgulanarak Allah'ın kişiye uygun gördüğü her şeyin gönül hoşluğuyla kabullenilmesi, itiraz ve şikâyette bulunulmamasının temel bir ilke olarak kabul edildiği tasavvuf düşüncesindeki telakkiler için bk. Özarslan, *Günah Musibet İlişkisi Üzerine*, 63-68; Faruk Görgülü, “Musibetlere Bir Yaklaşım Biçimi Olarak İstirca Âyetine (Bakara Sûresi 156) Getirilen Bazı İşâri Yorumlar”, *ULUM 6/Özel Sayı* (2023), 79-112.

⁴¹ Lamia Levent Abul, “Diyanet Gazetesi'nden Diyanet Aylık Dergi'ye”, *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 28.

⁴² Diyanet İşleri Başkanlığı, günümüzde İlmî Dergi ismiyle bilinen ilk süreli yayını “Diyanet İşleri Reisliği Mecmuası Ramazan Nüshası” adıyla 1956 yılında yayımlamıştır. Yüksel Salman, “Dinî Yayıncılık Bağlamında Başkanlık Yayınları”, *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 10. Dergi ve içeriği hakkındaki bazı değerlendirmeler için bk. Kamil Büyüker,

farklı alanlarda ve değişik isimli yayınlarıyla sürdürmüştür. Başlangıçtan bugüne Diyanet İlmî Dergi, Diyanet Gazetesi/Diyanet Aylık Dergi, Diyanet Çocuk Dergisi gibi yayımlanmaya devam eden süreli yayınları olduğu gibi Haber Bülteni, Diyanet Avrupa, Çocuk Ek, Aile Ek gibi günümüzde yayımı sonlandırılmış süreli yayınları da bulunmaktadır.⁴³ Başkanlığın bugün itibarıyla süreli yayın hizmetini Diyanet Aylık Dergi, Diyanet Aile Dergisi, Diyanet Cim Dergisi, Diyanet Çocuk Dergisi, Geçerken Dergisi, Diyanet İlmî Dergi, Diyanet Arapça İlmî Dergi, Diyanet Bayram Gazetesi ve İngilizce olarak yayımlanan Diyanet Journal dergileri aracılığıyla devam ettirdiği görülmektedir.⁴⁴

Birbirinin devamı olan Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi⁴⁵ Başkanlığın dinî bilgilendirme konusunda güçlü bir şekilde yararlandığı süreli yayınlarının başında gelmektedir. Nitekim Diyanet Gazetesi 22 Kasım 1968 yılında yayımlanmaya başlamış ve Aralık 1990 yılına (382. sayı) kadar farklı format ve ebatlarda neşredilmiştir.⁴⁶ Başkanlık Ocak 1991'den itibaren Diyanet Gazetesi'nde isim ve şekil olarak bir değişikliğe gitmiş, söz konusu süreli yayının adı Diyanet Aylık Dergi olmuş ve aylık olarak yayımlanmaya başlamıştır.⁴⁷

1968'den bu yana kesintisiz olarak yayımlanan Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi'nin çok geniş bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Diyanet Gazetesi'nin muhtevası tefsir, hadis, fıkıh, siyer, tarih, sanat, kültür, edebiyat, hukuk, ahlak, coğrafya, ziraat, eğitim gibi farklı konuların ele alındığı geniş bir yelpazeye sahiptir.⁴⁸ Aynı durumun Diyanet Aylık Dergi için de geçerli olduğu görülmektedir. Nitekim Aylık Dergi'nin de dinin sahih bilgisi, bu bilgiye dayalı

"Mecmua'dan Dergiye Sırat-ı Müstakim'den Diyanet'e Süreli İslami Yayıncılığa Dair Notlar", *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 22-23.

⁴³ Faruk Görgülü, "Dinî Dergicilik ve Süreli Yayınlarımız", *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 24-26.

⁴⁴ DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, "Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü", <https://dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>.

⁴⁵ Abul, "Diyanet Gazetesi'nden Diyanet Aylık Dergi'ye", 30-31; Üçer - Çelebi, "Diyanet Aylık Dergi ile Başyazılarının Gündem Konuları", 140-141.

⁴⁶ Üçer - Zoba, "Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazılarında Hadisler", 229.

⁴⁷ Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, 709-710; Abul, "Diyanet Gazetesi'nden Diyanet Aylık Dergi'ye", 30-31.

⁴⁸ Üçer - Zoba, "Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazılarında Hadisler", 229-230.

olarak ortaya çıkan kültür, sanat ve edebiyat birikimi ile dünyada ve toplumda cereyan eden farklı olay ve olgulara bağlı olarak dinî sosyokültürel alanda yaşanan gelişmeleri dikkate alarak pek çok farklı alanda aktüel gündem ve yazıyı okuyucu ile paylaştığı görülmektedir.⁴⁹

Başkanlığın söz konusu muhteva zenginliği ve yelpaze genişliğine ilaveten dini sosyokültürel alanda görülen güncel gelişmeleri dikkatle takip edip her türlü sıcak gelişmeyi gözeterek hizmetlerini ona göre şekillendirdiği göz önünde bulundurulduğunda⁵⁰ gerek dünyada gerek ülkemizde yaşanan her türlü doğal afetle ilgili bilgilendirme hususuna da kayıtsız kalmayacağı aşikârdır. Nitekim Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi’de yapılan taramalarda gerek ülkemizde gerek dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan doğal afetler konusunda Başkanlığın ilgili yayınların farklı köşelerinde konunun değişik boyutlarını dikkate alan yazılar yayımladığı görülmektedir. Söz konusu yazılar; yazının yayımlandığı yıl, ay, sayfa, yazının adı ve varsa yazarı ve hangi olay üzerine yazıldığı hususları dikkate alınarak Tablo 1’de gösterilmiştir.

Yıl	Ay	Sayfa	Yazı ve Makale	Doğal Afet
1968	Ocak	1	Müminler Ancak Kardeştir	Mersin, Tarsus, Adana’da meydana gelen sel felaketi
1971	Haziran/2	15	Başkanlıkta felaketzedelere yardım komitesi kuruldu.	Burdur ve Bingöl illerinde yaşanan deprem
1974	Ağustos/2	7	Deprem ve İlahi Kanun	Deprem
1975	Ekim/2	10	Başlık yok	Deprem

⁴⁹ Üçer - Çelebi, “Diyanet Aylık Dergi ile Başyazılarının Gündem Konuları”, 141-142. Diyanet Gazetesi’nden Diyanet Aylık Dergi’ye söz konusu süreli yayınlarda işlenen konular ve serdedilen yaklaşım hakkında bk. Bayar, “Yaygın Din Eğitimi Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığının Süreli Yayın Hizmetleri”, 457; Abul, “Diyanet Gazetesi’nden Diyanet Aylık Dergi’ye”, 30-33; Üçer-Çelebi, “Diyanet Aylık Dergi ile Başyazılarının Gündem Konuları”, 141-142.

⁵⁰ Bu konuda Diyanet Aylık Dergi gündemleri ile Başyazı gündemlerinin farklılık göstermesi önemli bir veri sunmaktadır. Yapılan bir çalışmanın verilerine göre Dergi ve Başyazı gündemleri %75 oranında uyumlu iken; %25 oranında bir uyumsuzluğun var olduğu görülmektedir. Başkanlığın, Aylık Dergi’nin gündem planlamasında güncel gelişmeleri dikkate alan bir yaklaşım sergilediği görülmekle birlikte, yaşanan sıcak gelişmeler hakkında Başkanların kaleme aldıkları Başyazılar aracılığıyla konularla sığağı sığağına ilgilenme hassasiyeti gösterdiğini ortaya koymaktadır. Üçer-Çelebi, “Diyanet Aylık Dergi ile Başyazılarının Gündem Konuları”, 144-145.

1976	Aralık/2	1-4	Kaderin Dışında Kalan Hiçbir Şey Yoktur (Süleyman Ateş)	Deprem (Van Çaldıran)
1977	Ocak/1	7	Başlık yok	Deprem (Van Çaldıran)
1977	Şubat/2	8	Zelzelenin Düşündürdükleri (Necmettin Nursaçan)	Deprem
1984	Ocak	21	Birimizin Derdi Hepimizin Derdidir (Talip Uluşan)	Deprem (Erzurum ve Çevresi)
1999	Eylül	* ⁵¹ 4 * 5-11 *12-17 *18-20	* Ölüme Uyanmak (Harun Özdemirci) * Deprem sonrası bölgede gördüklerimiz (Harun Özdemirci) *Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz: ‘Takdire Karışamayız ancak tedbirli olmak zorundayız. * Mahşeri Yaşadık (Ahmet Arslan)	Deprem (Marmara)
1999	Ekim	24	Deprem Ardından Yıkılanlar Yıkılmayanların Yürelerinde Yapılır (Gaffar Tetik)	Deprem (Marmara)
1999	Kasım	68	Deprem Üzerine (Yakup Üstün)	Deprem (Marmara)
1999	Aralık	*4 *6 *11	*Deprem (Yakup Üstün) / Merhaba *12 Kasım Depremi (Harun Özdemirci) *Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme (Doç. Dr. Fikret Karaman)	Deprem (17 Ağustos Marmara-12 Kasım Bolu/Düzce/Kaynaşlı)
2001	Ağustos	18	Başlık yok (Hacı Osman Mülayim)	Deprem

⁵¹ Tabloda * işareti, ilgili ayda konuyla alakalı birden fazla sayıda kaleme alınan yazılara işaret etmektedir.

2003	Mayıs	35	Bir Felaketin Ardından Görünümler (Prof. Dr. Nesimi Yazıcı)	Deprem (Ocak 1898 Balıkesir)
2005	Ağustos	37	Tabiat Olayları ve Afetler (Prof. Dr. Abdurrahman Çetin)	Tabiat olayları ve afetler
2011	Kasım	25	Yaşanan Afetler ve Musibetleri Okuma Adabı Üzerine (Prof. Dr. Mehmet Görmez)	Deprem (23 Ekim 2011 Van depremi)
2011	Aralık	48	Beraber sallandık, beraber sarsıldık beraber ağladık (Bülent Acun)	Deprem (23 Ekim Van depremi)
2014	Haziran	*4 *6 *13 *17 *20 *29	*Soma Faciası Üzerine (Prof. Dr. Mehmet Görmez) *Alın Teri ile Helalinden Kazanmak (Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz) *Alın teri ve Kömür Tozuyla Karılan Şehitlik Harcı (Prof. Dr. Ahmet Varman) *Musibetler Karşısında Mümince Duruşun Sacayakları: Tedbir, Takdir, Tevekkül (Prof. Dr. İlyas Üzümlü) *Tedbirsizliğe Boyun Eğmek Midir Kader? (Prof. Dr. Ramazan Altıntaş) *Soma'da Yiten Canlar Kömüre Gömülen Umutlar (Dr. Lamia Levent)	Maden faciası (13 Mayıs Soma)
2020	Şubat	22	Deprem Teopolitiği İlahi Belirleyicilik Rolünü Üstlenmek (Prof. Dr. Ali Köse)	Deprem
2020	Aralık	26	Tabii Afetlere Nasıl Bakalım (Doç. Dr. Halil Altıntaş)	Doğal Afetler

2023	Mart	*4 *6 *12 *16 *20 *22 *26 *66	*Doğal Afetler ve Deprem (Prof. Dr. Ali Erbaş) *Hassas Vicdanlar ve Mümin Yüreklere (Mustafa Irmaklı) *Doğal Olaylara Doğru Bakış (Doç. Dr. Enver Osman Kaan) *Deprem Gerçeği ve Türkiye (Doç. Dr. Bülent Özmen) *Deprem Gölgesinde (Prof. Dr. Mahmut Çınar) *Gün, birlik ve beraberlik günüdür (Prof. Dr. Ali Akpınar) *Diyanet'in Deprem Seferberliği (Adil Elzerey) *Depremler Neden Oluyor? (Prof. Dr. Cağfer Karadaş)	Deprem (6 Şubat Kahramanmaraş merkezli)
2023	Mayıs	72	Afet Zamanlarında Dini Aktörlerin Toplumda Etkili Olma Yolları (Prof. Dr. Özcan Güngör)	Doğal Afetler
2023	Temmuz	42	Tabii Afetler Karşısında İnsan ve Sorumluluğu (Ali Böcü)	Doğal Afetler

Tablo 1. Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi'de Doğal Afetler Konusunda Kaleme Alınan Yazılar

Yirmi bir (21) Gazete ve Aylık Dergi sayısında doğal afetlerin farklı yönlerini ele alan kırk (40) yazıya yer verildiği görülmektedir. Söz konusu yazılarda “doğal afetler, doğal afetlerin nedenleri, doğal afetler ve Allah’ın tabiata koyduğu ilahî kanunlarla ilişkisi, doğa olaylarına nasıl bakılması gerektiği, doğal afetlerin teopolitiği, doğal afetler karşısında insan sorumluluğu, doğal afetler ile kader, takdir, tedbir ve tevekkül ilişkisi, deprem sonrasında kurumlar ve kişilerin maddî ve manevî alanlarda yapması gerekenler, dinî aktörlerin doğal afetler konusunda toplumda etkili olma yolları, yaşanan doğal afetler sonrasında bölgelere yapılan

ziyaretlerden izlenimler ve bunlar üzerinden bazı değerlendirmeler” gibi konunun hemen hemen bütün tabîî, dinî ve sosyal yönlerinin ele alındığı görülmektedir.

2.2. Başkanlığın Doğal Afetlere Yer Verdiği Hutbeler

Hız. Peygamber (s.a.v) döneminden günümüze Müslümanların farklı konularda sistematik olarak bilgilendirilmesinin en önemli araçlarından birinin hutbeler olduğunda şüphe yoktur.⁵² Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi örneklerinde görüldüğü üzere Başkanlığın hizmetlerinin ülke ve dünyada yaşanan gelişmelere göre şekil aldığı hususu hutbeler konusunda yapılan çalışmalarla da ortaya konulmuştur. Cumhuriyet döneminden bu tarafa Başkanlığın okuttuğu hutbeler konusunda yapılan çalışmalar bunu teyit etmektedir. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında okunan hutbelerin dinî konular yanında siyasî, sosyal, iktisadî ve askerî farklı alanlardaki konular hakkında olması kayda değerdir.⁵³ 1968’den 1991’e 23 yılda Diyanet Gazetesi’nde yayımlanan ve bütün ülkede okunan 757 hutbenin konu dağılımı da bu durumu desteklemektedir. Zira söz konusu hutbelerin otuz dördü (34) inanç ve ibadet, on ikisi (12) hac, onu (10) cami hakkında iken; yirmi dokuzu (29) orduyu teçhiz, vatan sevgisi ve zaferlerimiz, yine yirmi dokuzu (29) sağlık, yirmisi (20) millî birlik ve beraberlik, on ikisi (12) ağaç yetiştirme ve ormanlar, dokuzunun (9) ise çalışma hayatı hakkında olması bunu açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁴ Başka bir çalışma verilerine göre 1999 yılındaki hutbelerin %30’u itikat, ibadet ve ahlak, %30’u dinî-millî gün ve geceler, %40’ı ise barış, çevre, kardeşlik, sağlık, sevgi gibi sosyal konular hakkında okunmuştur.⁵⁵ Yakın bir çerçevenin 1994 ve 2007’de okutulan hutbeler hakkında yapılan bir karşılaştırma çalışmasının verileri tarafından da teyit edildiği görülmektedir. Buna göre 1994’te okunan hutbelerin %27,73’ü iman, %20,43’ü ibadet, %51,82’si ahlak ve toplumsal hayatla; 2007 hutbelerinin %15,93’ü iman, %22,12’si ibadet, %61,95’i ahlak ve toplumsal hayatla ilgilidir.⁵⁶ 2017-2020

⁵² Recai Doğan, “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 491-512.

⁵³ Kılıç, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında”, 137-164.

⁵⁴ Akgün, “Diyanet Gazetesi’nde Yayımlanan Hutbeler”, 77-79.

⁵⁵ Onay, “Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi”, 3.

⁵⁶ Abdullah Özbolat, “Hutbelerde Söylem Değişimi -Diyanet Hutbeleri Örneği-, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/29 (2014), 662.

tarihlerinde okunan iki yüz yedi (207) hutbe üzerinde yapılan çalışma verileri Başkanlık hutbelerinde söz konusu tavrın devam ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu çalışma verilerine göre hutbelerin %5.8'i inanç, %7.3'ü ibadet hayatıyla ilgili iken, kalan % 86.9'u dinî sosyokültürel hayat hakkındadır.⁵⁷

Hutbelerde gerek ülkemizde gerek ülke dışında meydana gelen doğal afetler hakkında da bir bilgilendirme yapıldığı gerçeğinden hareketle buradaki çerçevenin de önemli olduğu düşüncesiyle 2011 yılından sonra Başkanlık merkezde hazırlanıp bütün ülkede ve çoğu yurt dışı temsilciliklerine bağlı camilerde okunan hutbeler çalışma kapsamında taranmıştır. Bilindiği ve yukarıda Diyanet Gazetesi'ndeki hutbeler hakkında bilgilendirmede görüldüğü üzere hutbeler, eldeki verilere göre 1960'lı yıllardan itibaren -1991-1992 ve 2006-2011 yılları gibi istisnai uygulamalar olmakla birlikte-⁵⁸ genellikle Diyanet İşleri Başkanlığı merkezde söz gelimi Din İşleri Yüksek Kurulu gibi Kurul veya komisyonlar tarafından ya hazırlanıp ya da hazırlananların kontrolden geçirilmesi suretiyle okunmak üzere il, ilçe ve yurt dışı teşkilatlarıyla dergiler içinde ya da ek olarak veya dijital dünyadaki yeni gelişmelere bağlı olarak internet ortamında olmak üzere farklı kanallarla paylaşılmaktadır. Bu çalışma, Kanun'da yapılan değişikliklerden sonra Genel Müdürlük olarak yapılan birimlerin her birinin hizmetlerini daha çok kendi bünyelerinde kurulan uzmanlıklar vasıtasıyla yürütmeleri olgusuna bağlı olarak⁵⁹ Din Hizmetleri Genel Müdürlüğünün internet sitesinde paylaşılan hutbelerin⁶⁰ yeterli veri sağlayacağı düşüncesiyle söz konusu hutbelerle sınırlı tutulmuştur. Tablo 2'de 2011-2023 yılları arasında doğal afetler konusuna yer verilen hutbelere; hutbenin okunduğu yıl, ay,

⁵⁷ Umut Kaya, "2017-2020 Yılları Arasında Yayınlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz", *Amasya İlahiyat Dergisi* 17 (2021), 224, 232.

⁵⁸ Nay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi", 2; Mehmet Yaşar, "İmam-Hatiplerin Kendi Hutbelerini Okuması", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 1/476; Halise Kader Zengin, "Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası)", *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu -II (30 Mart - 01 Nisan 2012, Ankara)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013) 2/125-130.

⁵⁹ Cenksu Üçer, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dinî Söylemi -Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazıları Örneğinde-", *İlahiyat Akademik Araştırma Dergisi* 14 (2021), 60.

⁶⁰ DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü", <https://dinhizmetleri.diyane.gov.tr/kategoriler/yayinlarimiz/hutbeler>.

hutbe konusu ve hangi doğal afetle ilgili olduğu hususları dikkate alınarak yer verilmiştir.

Yıl	Ay	Hutbe	Doğal Afet
2011	Ekim	Müminler Tek Bir Vücut Gibidir	2011 - Van Depremi
2014	Mayıs	Müminler Tek Vücut Gibidir	Manisa – Soma Maden Faciası
2019	Ağustos	Güvenli Bir Hayat İçin Afetlere Hazır Olalım	17 Ağustos 1999 – Marmara Depremi Sene-i Devriyesi
2020	Ocak	Afetlere Karşı Bilinçli Olalım	2020 - Elazığ Depremi
2020	Mart	Allah Temizdir, Temizliği Sever	Covid 19 - Salgın Hastalık Dönemi
2020	Mart/2	Tedbir Mümin'den Takdir Allah'tandır	Covid 19 – Salgın Hastalık Dönemi
2020	Kasım	Mümin Sorumluluk Sahibidir	2020 - İzmir Depremi
2021	Temmuz	Afetlere Karşı Sorumluluğumuzun İdrakinde Olalım	Orman Yangınları ve Sel Felaketi
2021	Ağustos	Zorluklar Birlikte Aşılır	Orman Yangınları
2023	Şubat	Gün, Milletçe Kenetlenme Günüdür	Kahramanmaraş Merkezli Büyük Deprem Felaketi
2023	Şubat/2	Kardeşlik, Dayanışma ve Dua Vakti	Kahramanmaraş Merkezli Büyük Deprem Felaketi
2023	Mart	Mümin Güvenen ve Güvenilen Kişidir	Kahramanmaraş Merkezli Büyük Deprem Felaketi
2023	Mayıs	Ramazan ve Dayanışma	Kahramanmaraş Merkezli Büyük Deprem Felaketi

Tablo 2. Doğal Afetlere Yer Verilen Hutbeler (2011-2023)

2011-2023 yıllarında doğal afetlere yer verildiği tespit edilen on üç (13) hutbede takdirin Allah'tan tedbirin mü'minden olduğu, güvenli bir hayat için afetlere hazır ve bilinçli olmak gerektiği, salgın hastalıklara karşı tedbirli olunması ve temizlik kurallarına uyulması gerektiği, mü'minlerin tek bir vücut gibi oldukları, zorlukların birlikte aşılabacağı ve milletçe kardeşlik ve dayanışma içerisinde olup kenetlenmek gerektiği, mü'minin güvenen ve güvenilen kişi olduğu gibi konu başlıklarına yer verildiği görülmektedir.

3. Konu Ele Alınırken Atıfta Bulunulan Âyet ve Hadisler

Çalışmada, yazılarda ve hutbelerde konu ele alınırken hangi âyet ve hadislerin kullanıldığına dair yapılacak bir inceleme doğal afetlere yaklaşımın hangi çerçevede ele alındığını göstermesi açısından önemli görülmektedir.

3.1. Diyanet Gazete ve Aylık Dergi'de Doğal Afetler Ele Alınırken Yer Verilen Âyet ve Hadisler

Yıl	Ay	Makale	Âyet	Hadis
1968	Ocak	Müminler Ancak Kardeşdir	el-Hucurât, 49/10	"... birbirlerine şefkat göstermekte mü'minlerin bir vücut gibi olduğunu görürsün. Bu vücudun bir uzvu mustarip olduğu takdirde..." (Müslim, "Birr", 66).
1974	Ağustos/2	Deprem ve İlahi Kanun (Lütfi Göker)	el-En'âm 6/2 (Metin olarak verilmemiş anlamsal bir ifade kullanılmış)	
1977	Şubat/2	Zelzelenin Düşündürdükleri (Necmettin Nursaçan)	el- En'âm 6/59 el-En'âm 6/6 el-En'âm 6/33 el-Hac 22/1 es-Sâ'd 38/76-77 el-Bakara 2/258	

			en-Nâziât 79/24-25 el-Kehf 18/34-39 el-Enfâl 8/33 el-Fâtır 35/45	
1999	Eylül	# ⁶¹ Ölüme Uyanmak (Harun Özdemirci) ω Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz: “Takdire Karışamayız Ancak Tedbirli Olmak Zorundayız.”	# Âl-i İmran 3/185 # el-Bakara 2/201 ω el-Hac 22/1-2 ω en-Nisâ 4/71 ω el-Mâide 5/32	
1999	Kasım	Deprem Üzerine (Yakup Üstün)	et-Tekvîr 81/1-7 el-En’âm 6/50	
1999	Aralık	Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme (Doç. Dr. Fikret Karaman)	el-En’âm 6/59 Yâsîn 36/82 et-Talâk 65/3 el-Bakara 2/155 el-Bakara 2/286	İçinizden hiçbir fert yoktur ki onun cehennemdeki oturma yeri ve cennetteki oturma yeri belirlenmemiş, yani takdir edilmemiş olsun...” (İbn Hanbel, I/83). “Hz. peygamber yıkılmaya yüz tutmuş olan bir mağaraya uğradı da Allah’ın kazasından kaderine kaçıyorum” (Müslim, “Kader”, 1). “Müslümana isabet eden her hastalık, yorgunluk, üzüntü ve

⁶¹ Tabloda #, ω, ♣, ♦, &, Φ, θ, Δ, ∘, ¥, = işaretleri, aynı ay içerisinde birden fazla yazı kaleme alınmış olması dolayısıyla bu durumun karışıklığa mahal vermemesi için ilgili yazılarda kullanılan âyet ve hadislerle işaret etmektedir.

				keder mutlaka günahlarına kefaret olur.” (Müslim, “Birr”, 49).
2005	Ağustos	Tabiat Olayları ve Afetler	<p>el-Münafikûn 63/11 et-Teğâbün 64/11 el-Bakara 2/155-157 el-Hadîd 57/22-23 en-Necm 53/43-44 Hûd 11/100-103 er-Rûm 30/41-42 el-Enfâl 8/33 eş-Şûrâ 42/30 el-Mülk 67/2</p>	<p>“Musibetlerin çoğu önce enbiyaya sonra evliyaya daha sonra da derecelerine göre diğer insanlara isabet eder... belalar günahlardan arınıncaya kadar...” (Tirmizi, “Zühd”, 56).</p> <p>“Yüce Allah bir kimseye hayır dilerse...” (Buhari, “Merdâ”, 1).</p> <p>“Mükâfatın büyüklüğü imtihanın büyüklüğü oranındadır...” (İbn Mace, “Fiten”, 23).</p> <p>“... bir mümin Yüce Allah’a günahsız ve tertemiz kavuşuncaya kadar çoluğundan, çocuğundan... bela eksik olmaz” (Tirmizi, “Zühd”, 57).</p> <p>“...Allah yolunda ölmek şehitlik. İç hastalıklarından ölmek şehitlik. Yanarak ölmek...” (Nesai, “Cihad”, 48).</p> <p>“Kim malını korumak uğruna öldürülürse şehittir.” (Buhari “Mezâlim”, 33).</p> <p>“Şehit cennettedir.” (Ebu Davud, “Cihad”, 25).</p> <p>“Allahım! Senden bu rüzgârın, onun içinde bulunanın ve onunla gönderilenin hayrını isterim. Bu rüzgârın şerrinden, içinde bulunanın ve onunla gönderilenin şerrinden sana sığınırım.” (Müslim, “İstıska”, 15).</p> <p>“Allah’ım bize faydalı yağmur ver.” (Buhari, “İstıska”, 23).</p>

				“Enes b. Malik şöyle demiştir. Peygamber zamanında bir kuraklık olmuştu. Bir Cuma günü Rasûlallah hutbe okurken... Allah’ım bize yağmur ver, Allah’ım bize yağmur ver...” (Buhari, “Cuma”, 35).
2011	Kasım	Yaşanan Afetler ve Musibetleri Okuma Adabı Üzerine (Prof. Dr. Mehmet Görmez)		“Sabır, musibetin başa geldiği ilk andadır.” (Müslim, “Cenâiz”, 14). “Allah Teâlâ’nın koymuş olduğu sınırlara uygun yaşayanlar ile bu sınırları ihlâl eden kimselerin durumu, bir gemiye binmiş, gemi içerisindeki yerleri kura ile belirlenmiş iki grup insanın durumuna benzer...” (Buhari, “Şirket”, 6).
2014	Haziran	♣ Alın Teri ile Helalinden Kazanmak (Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz) ♦ Alın teri ve Kömür Tozuyla Karılan Şehitlik Harcı (Prof. Dr. Ahmet Varman) & Musibetler Karşısında Mümince Duruşun Sacayakları: Tedbir, Takdir, Tevekkül (Prof. Dr. İlyas Üzüüm)	♣ el-Mü’minûn 23 /51 ♦ el-Mü’min 40/44 ♦ Âl-i İmrân 3/159 ♦ Lokmân 31/22 ♦ en-Nisâ 4/78-79 ♦ el-Hadîd 57/22 ♦ et-Tevbe 9/51 & eş-Şûrâ 42/30 & et-Tevbe 9/51 & el-Haşr 59/22 & Yâsîn 36/12 & el-Enfâl 8/51 & el-Bakara 2/155 Φ el-İsrâ 17/15	♣ “Hiç kimse kendi el emeğinin kazancından daha hayırlı bir yiyecek asla yememiştir.” (Buhari, “Büyû”, 15). ♦ “...İnsanın yediği şeylerin en güzeli, kendi kazancından olandır ve kişinin çocuğu onun kazancındandır.” (Nesai, “Buyu, 1). ♦ “Sizden birinizin urganını alıp...” (Buhari, “Zekat”, 40). ♦ “...Bir kimse çocukğunun geçimi için çabalarsa o kimse, Allah yolundadır...” (Taberani, <i>Evsat</i> , 7/56.). ♦ “Bindiği hayvan tarafından yere atılan ve bu sebeple ölen, yılan sokması sebebiyle ölen...” (Buhari, “Ezan”, 73).

		<p>Φ Tedbirsizliğe Boyun Eğmek Midir Kader ? (Prof. Dr. Ramazan Altıntaş)</p>	<p>Φ el-Müddessir 74/38 Φ en-Necm 53/39 Φ el-Bakara 2/286 Φ Âl-i İmrân 3/182 Φ el-Hadîd 57/22-23 Φ el-Bakara 2/155 Φ er-Ra'd 13/14 Φ en-Nisâ 4/71 Φ el-Enfâl 8/60 Φ el-Ahzâb 33/82 Φ ed-Duhân 44/23 Φ el-En'âm 6/102</p>	<p>◆ "... Önce deveni bağla, sonra tevekkül et!" (Tirmizi, "Sıfatu'l Kıyame", 60). ◆ "... Bana Allah yeter; o ne güzel vekildir' de!" (Ebu Davud, "Akdiyye", 28). ◆ "Şehit olan kimse ölümü tadarken, birinizin ancak bir çimdik acısından hissettiği kadar bir acı duyar." (Tirmizi, "Siyer", 26). ◆ "İman eden kişinin hâli ne kadar da hoştur!..." (Müslim, "Zühhd", 64). & "Birinizin başına bir musibet geldiği zaman, 'Biz Allah'a aitiz...' (Müslim, "Cenâiz", 3). & "Vücuduna batacak bir dikene varıncaya kadar, Müslüman'ın başına gelen her bir musibet sebebiyle hataları affolunur." (Müslim, "Birr ve Sıla" 49). & "Şehitler beştir: Taundan ölen, karın hastalığından vefat eden, suda boğulan, yıkık altında kalıp ölen, bir de Yüce Allah yolunda öldürülenler." (Müslim, "İmare", 51). Φ "... Allah'ın kaderinden bir başka kaderine sığıyoruz." (Muvatta, "Cami", 7).</p>
2020	Aralık	<p>Tabii Afetlere Nasıl Bakalım (Doç. Dr. Halil Altıntaş)</p>	<p>er-Rûm 30/41 el-Ankebût 29/40 Âl-i İmrân 3/189 er-Rahmân 55/29</p>	

			el-Haşr 59/2 en-Neml 27/52	
2023	Mart	9 Gün, Birlik Ve Beraberlik Günüdür (Prof. Dr. Ali Akpınar) Δ Doğal Afetler ve Deprem (Prof. Dr. Ali Erbaş) ∂ Hassas Vicdanlar ve Mümin Yüreklere (Mustafa Irmaklı) ¥ Doğal Olaylara Doğru Bakış (Doç. Dr. Enver Osman Kaan) ▫ Depremler Neden Oluyor? (Prof. Dr. Çağfer Karadaş)	ΔYûnus 10/5 Δ el-Kamer 54/49 Δ er-Rûm 30/41 Δ el-Mülk 67/2 Δ el-Bakara 2/286 Δ Âl-i İmrân 3/146 Δ el-Asr 103/1-3 ∂ el-Kamer 54/49 ∂ Yûnus 10/5 ∂ en-Nebe 78/6-7 ∂ el-Bakara 2/195 ∂ eş-Şûrâ 42/30 ∂ el-Bakara 2/155-156 ∂ el-Mü'min 40/60 ¥ ez-Zümer 39/62 ¥ er-Rûm 30/30 ¥ el-Ahzab 33/62 ¥ eş-Şûrâ 42/30 ¥ Hûd 11/61 ¥ el-Bakara 2/195 ¥ et-Tevbe 9/51 ¥ et-Tekvîr 81/1-6 ¥ İbrâhîm 14/48 ¥ Tâhâ 20/55	9 “İnsanların en şiddetli belaya maruz kalanları peygamberlerdir.” (Tirmizi, “Zühd”, 57) 9 “Bilal, ezan oku da bizi namazla rahatlat.” (Ebu Davud, “Edeb”, 78) 9 “Düşmanla karşılaşmayı/savaşı istemesin. Ama savaşmak zorunda kalırsa sebat etsin...” (Müslim “Cihad ve Siyer”, 20) 9 “Sizden birinin ölümü temenni etmesin...” (Buhari, “Merda”, 19) 9 “Allah’ım! Yıkıntı altında kalmaktan sana sığınırım. Yüksek bir yerden düşmekten sana sığınırım. Suda boğulmaktan, ateşte yanmaktan, yaşlanıp ele avuca düşmekten sana sığınırım.” (Nesai, “İstiazâ”, 61) 9 “Müminin hayranlık verici bir hâl vardır ki onun her işi hayırdır. Bu hâl, müminden başka hiç kimsede bulunmaz. Eğer bir genişliğe (nimete) kavuşursa şükreder ve bu onun için bir hayır olur. Eğer bir darlığa (musibete) uğrarsa sabreder ve bu da onun için bir hayır olur.” (Müslim, “Zühd”, 64) 9 “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.” (Müslim, “Birr”, 66)

			<p>▪ el-En'âm 6/75-80</p> <p>▪ eş-Şûrâ 42/30</p>	<p>Δ “Müminin durumu ne hoş!... Darlık ve sıkıntıya düştüğünde sabrederse bu da onun için hayır olur.” (Müslim, “Zühd”, 64).</p> <p>Δ “Batan bir diken bile olsa başına gelen her musibet/acı, Müslümanın günahlarına kefarettir.” (Müslim, “Birr”, 49).</p> <p>⊖ “Devemi bağladıktan sonra mı tevekkül edeyim yoksa bağlamadan mı?” diye soran sahabiye, “Önce bağla, sonra tevekkül et.” (Tirmizi, “Sıfatu'l Kıyame”, 60).</p> <p>⊖ “... Göz yaşarır, kalp hüzinlenir. Biz ancak Rabbimizin razı olacağı sözleri söyleriz...” (Buhari, “Cenâiz”, 43).</p> <p>⊖ “Müminler... tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.” (Müslim, “Birr”, 66).</p> <p>⊖ “Müminin sıkıntısı, hastalığı ... kendisine eziyet veren her şey için Allah onun derecesini yükseltir ve hatalarını affeder.” (Buhari, “Merdâ”, 1).</p> <p>⊖ “... yanarak, boğularak, yıkıntı/enkaz altında kalarak...” (Nesai, “Cihad”, 48).</p> <p>¥ “Hayır tamamen sana ait, şer ise sana nispet edilemez.” (Müslim, “Mesacid”, 201).</p> <p>¥ “Müminin işi ne güzeldir!... Bir darlık ve kasvet hâli isabet ettiğinde</p>
--	--	--	--	---

				ise sabreder, yine kendisi için hayır olur.” (Müslim, “Zühd”, 64).
2023	Temmuz	Tabii Afetler Karşısında İnsan ve Sorumluluğu (Ali Böcü)	el-İsrâ, 17/70. el-Ahzab, 33/72. el-Bakara, 2/30-33. el-Alâk, 96/1. el-Enfal, 8/53; el-Fâtır, 35/43- 44; er-Rûm, 30/41; Âl-i İmran, 3/104, 114. et-Tevbe, 9/40.	“... Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır...” (Tirmizî, “İlim”, 19). “... Önce deveni güzelce bağla sonra tevekkül et!” (Tirmizi, “Sıfatü'l-Kiyame”, 60).

Tablo 3. Diyanet Gazete ve Aylık Dergi’de Doğal Afetler Ele Alınırken Yer Verilen Âyet ve Hadisler

Yazılarda en çok zikredilen âyetlere göz atıldığında Bakara suresinin 155. âyetine 5 defa, Şûrâ suresinin 30. âyetine 5 defa, Bakara suresinin 286. âyetine 3 defa, Tevbe suresinin 51. âyetine 3 defa, Rûm suresinin 41. âyetine 3 defa vurgu yapıldığı görülmektedir.

Yazılarda **Bakara suresinin 155.** âyet-i kerimesi 5 defa (Gazete ve Dergi yazıları: Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme/ Aralık 1999, Tabiat Olayları ve Afetler/ Ağustos 2005, Musibetler Karşısında Mümince Duruşun Sacayakları: Tedbir, Takdir, Tevekkül/ Haziran 2014, Tedbirsizliğe Boyun Eğmek Midir Kader? / Haziran 2014, Hassas Vicdanlar ve Mümin Yürekler/ Mart 2023) zikredilmiştir.⁶²

Yazılarda **Şûrâ suresinin 30.** âyet-i kerimesi 5 defa (Gazete ve Dergi yazıları: Tabiat Olayları ve Afetler/ Ağustos 2005, Musibetler Karşısında Mümince Duruşun Sacayakları: Tedbir, Takdir, Tevekkül/ Haziran 2014, Hassas Vicdanlar ve Mümin

⁶² “And olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!” Âyet-i kerimelerin meâlleri Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında neşredilen Kur’an Yolu ve Türkçe Meâli adlı çalışmadan alınmıştır. Kur’an Yolu Meâli, haz. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014).

Yüreker/ Mart 2023, Doğal Olaylara Doğru Bakış/ Mart 2023, Depremler Neden Oluyor? / Mart 2023) zikredilmiştir.⁶³

Yazılarda **Bakara suresinin 286.** âyet-i kerimesi 3 defa (Gazete ve Dergi yazıları: Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme/ Aralık 1999, Tedbirsizliğe Boyun Eğmek Midir Kader? / Haziran 2014, Doğal Afetler ve Deprem/ Mart 2023) zikredilmiştir.⁶⁴

Yazılarda **Tevbe suresinin 51.** âyet-i kerimesi 3 defa (Gazete ve Dergi yazıları: Alın teri ve Kömür Tozuyla Karılan Şehitlik Harcı/ Haziran 2014, Musibetler Karşısında Mümince Duruşun Sacayakları: Tedbir, Takdir, Tevekkül/ Haziran 2014, Doğal Olaylara Doğru Bakış/ Mart 2023) zikredilmiştir.⁶⁵

Yazılarda **Rum suresinin 41.** âyet-i kerimesi 3 defa (Gazete ve Dergi yazıları: Tabii Afetlere Nasıl Bakalım/ Aralık 2020, Doğal Afetler ve Deprem/ Mart 2023, Tabii Afetler Karşısında İnsan ve Sorumluluğu/ Temmuz 2023) zikredilmiştir.⁶⁶

Yazılarda;

-“Müminin durumu ne ilginçtir! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ona sabreder; bu da onun için hayır olur.” hadis-i şerifine 4 defa;⁶⁷

⁶³ “Başımıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.”

⁶⁴ “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!”

⁶⁵ “De ki: ‘Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir. O bizim mevlâmızdır.’ Müminler yalnız Allah’a güvenip dayansınlar.”

⁶⁶ “İnsanın kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; Böylece Allah – dönüş yapınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.”

⁶⁷ İlgili hadis-i şerife yer veren Gazete ve Dergi yazıları şunlardır: Alın Teri ve Kömür Tozuyla Karılan Şehitlik Harcı/ Haziran 2014, Gün Birlik ve Beraberlik Günüdür/ Mart 2023, Deprem ve Doğal Afetler/ Mart 2023, Doğal Olaylara Doğru Bakış/ Mart 2023.

- “Müminin başına gelen her musibet, hatta batan bir diken bile, onun günahlarına kefarete olur.” hadis-i şerifine 3 defa;⁶⁸

- “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.” hadis-i şerifine 3 defa;⁶⁹

- “Enes b. Mâlik şöyle anlatıyor: “Bir adam, ‘Ey Allah’ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı Allah’a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?’ diye sordu. Resûlullah (sav), ‘Önce onu bağla, sonra Allah’a tevekkül et!’ buyurdu.” hadis-i şerifine 3 defa⁷⁰ yer verilmiştir.

Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi’de doğal afetlerle ilgili kaleme alınan yazılarda en çok yer verilen âyet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerin daha çok doğal afetlerin sonuçlarına yönelik olduğu görülmektedir. Bu bağlamda doğal afetlerin bir imtihan vesilesi oldukları, Allah’ın insana gücünün yetmeyeceği bir şeyi yüklemeyeceği; söz konusu afetlerin bazılarının insanların kendi elleriyle yaptıkları şeylerden kaynaklandığı; musibetlere karşı insanın gerekli tedbirleri aldıktan sonra tevekkül etmesi gerektiği; mü’minlerin böyle bir sıkıntı ile karşılaştıklarında sabretmeleri gerektiği, zira bunların her birinin günahlara kefarete olduğu; mü’minlerin birbirlerinin uzuvları gibi oldukları için bu durumlarda birbirlerine yardımda bulunmaları gerektiği gibi hususları ihtiva eden âyet-i kerime ve hadis-i şeriflere yer verilmiş olması Başkanlığın doğal afetlere yaklaşımı hakkında bir fikir vermesi bakımından dikkate değerdir.

⁶⁸ İlgili hadis-i şerife yer veren Gazete ve Dergi yazıları şunlardır: Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme/ Aralık 1999, Musibetler Karşısında Mümince Duruşun Sacayakları: Tedbir, Takdir, Tevekkül/ Haziran 2014, Doğal Afetler ve Deprem/ Mart 2023.

⁶⁹ İlgili hadis-i şerife yer veren Gazete ve Dergi yazıları şunlardır: Müminler Ancak Kardeştir/ Ocak 1968, Gün Birlik ve Beraberlik Günüdür/ Mart 2023, Hassas Vicdanlar ve Mümin Yürekler/ Mart 2023.

⁷⁰ İlgili hadis-i şerife yer veren Gazete ve Dergi yazıları şunlardır: Alın Teri ve Kömür Tozuyla Karılan Şehitlik Harcı/ Haziran 2014, Hassas Vicdanlar ve Mümin Yürekler/ Mart 2023, Tabii Afetler Karşısında İnsan ve Sorumluluğu/ Temmuz 2023.

3.2. Hutbelerde Doğal Afetler Ele Alınırken Yer Verilen Âyet ve Hadisler

Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi’de olduğu gibi hutbelerde de konu ele alınırken hangi âyet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerin kullanıldığına dair yapılacak bir inceleme hutbelerde doğal afetlere yaklaşımın hangi çerçevede ele alındığını göstermesi bakımından önemli görülmektedir.

Yıl	Ay	Hutbe	Âyetler	Hadisler
2011	Ekim	Müminler Tek Bir Vücut Gibidir	el-Bakara 2/155-156	“Sabır ancak (musibetin) ilk vurduğu andadır.” (Buhârî, “Cenâiz”, 32).
2014	Mayıs	Müminler Tek Vücut Gibidir	el-Bakara 2/155-156	“Müminin durumuna şaşılır! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ona sabreder; bu da onun için hayır olur.” (Müslim, “Zühd ve rekâik”, 64). “Allah’ım! Bizleri önümüzden, arkamızdan, sağımızdan, solumuzdan ve üstümüzden (gelebilecek her türlü bela ve musibete karşı) muhafaza eyle!” (Buhârî, “De’avât”, 26).
2019	Ağustos	Güvenli Bir Hayat İçin Afetlere Hazır Olalım	er-Rûm 30/41 el-A’raf 7/56 eş-Şûrâ 42/30	“Batan bir diken bile olsa Müslüman’ın başına gelen her bir musibeti, Allah onun günahlarına kefarete kılar.” (Buhârî, “Merdâ”, 1). “...Önce devesini bağlar, sonra tevekkül eder.” (Tirmizi, “Sifatü’l-kıyame”, 60).
2020	Ocak	Afetlere Karşı Bilinçli Olalım	el-Bakara 2/155	“Müminin durumu ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum sadece mümine hastır. Bir nimetle

				<p>karşılaştığında şükreder; bu onun için hayır olur. Bir musibetle karşılaştığında ise sabreder; bu da onun için hayır olur.” (Müslim, “Zühd”, 64).</p> <p>“Allah ihmalkârlık ve gevşeklikten hoşlanmaz. Senin akıllı davranman gerekir. Fakat artık yapabileceğin bir şey kalmadığı zaman, ‘Allah bana yeter. O, ne güzel vekildir.’ de.” Ebû Davud, “Akdiye”, 28).</p> <p>“Bir kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da o kulun yardımcısıdır.”(Ebû Davud, “Edeb”, 60).</p>
2020	Mart	Allah Temizdir, Temizliği Sever	el-Müddessir 74/1-5 et-Tevbe 9/108	<p>“Temizlik imanın yarısıdır.” (Müslim, “Taharet”, 1).</p> <p>“Allah güzeldir, güzel olanı sever; temizdir, temizliği sever; kerem sahibidir; cömertliği sever.” (Müslim, “İman”, 147).</p>
2020	Mart/2	Tedbir Mümin’den Takdir Allah’tan’dır	eş-Şu’arâ 26/78-81	<p>“Allah, indirdiği her hastalığın muhakkak şifasını da vermiştir.” (Buhârî, “Tıb”, 1).</p>
2020	Kasım	Mümin Sorumluluk Sahibidir	el-Kiyâmet 75/36	<p>“Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da bu acıyı paylaşan bir beden gibidir.” (Müslim, “Birr”, 66).</p>
2021	Temmuz	Afetlere Karşı Sorumluluğumuzun İdrakinde Olalım	er-Rûm 30/41 el-Bakara 2/195	<p>“Nerede olursan ol, Allah’a karşı sorumluluğunun bilincinde ol!” (Tirmizi, “Birr”, 55).</p>

2021	Ağustos	Zorluklar Birlikte Aşılır	el-İnşirâh 94/5-6	“Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da bu acıyı paylaşan bir beden gibidir.” (Müslim, “Birr”, 66).
2023	Şubat	Gün, Milletçe Kenetlenme Günüdür	el-İnşirâh 94/5-6	“Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da bu acıyı paylaşan bir beden gibidir.” (Müslim, “Birr”, 66).
2023	Şubat /2	Kardeşlik, Dayanışma ve Dua Vakti	Âl-i İmran 3/103 el-Mü'min 40/60 el-A'râf 7/55	“Kim, bir kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir.” (Müslim, “Birr”, 58).
2023	Mart	Mümin Güvenen ve Güvenilen Kişidir	el-Fetih 48/4 el-Ahzâb 33/3 et-Tevbe 9/40	“Sizin en hayırlınız, kendisinden hayır umulan ve asla kötülük beklenmeyendir.” (Buhâri, “Edeb”57). “Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir. Mümin de insanların canları ve mallarını kendisine karşı emniyette bildikleri kişidir.” (Tirmizi, “İman”, 12).
2023	Mayıs	Ramazan ve Dayanışma	et-Tevbe 9/71 el-Mâide 5/2	“Kim bir Müslüman'ın sıkıntısını giderirse, Allah da kıyamet günü onun bir sıkıntısını giderir.” (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 60). “Müminler tuğlaları birbirine sınıksız kenetlenmiş bir bina gibidir.” (Buhârî, “Salât”, 88).

Tablo 4. Doğal Afetlerle İlgili Hutbelerde Yer Verilen Âyet ve Hadisler

Hutbelerde en çok kullanılan âyetler incelendiğinde; Bakara suresinin 155/156. âyetine 3 defa, İnşirâh suresinin 5-6. âyetine 2 defa, Rûm suresinin 41. âyetine 2 defa vurgu yapıldığı görülmektedir.

Hutbelerde **Bakara suresinin 155/156.** âyet-i kerimesi 3 defa (Hutbeler: 28.10.2011 “Müminler Tek Bir Vücut Gibidir”, 16.05.2014 “Müminler Tek Vücut Gibidir”) kullanılmıştır.⁷¹

Hutbelerde **İnşirâh suresinin 5-6.** âyet-i kerimesi 2 defa (Hutbeler: 06.08.2021 “Zorluklar Birlikte Aşılır”, 10.02.2023 “Gün, Milletçe Kenetlenme Günüdür”) kullanılmıştır.⁷²

Hutbelerde **Rûm suresinin 41.** âyet-i kerimesi 2 defa (Hutbeler: 16.08.2019 “Güvenli Bir Hayat İçin Afetlere Hazır Olalım”, 31.01.2021 “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım”) kullanılmıştır.⁷³

Hutbelerde;

- “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.” hadis-i şerifine 3 defa⁷⁴;

- “Müminin durumu ne ilginçtir! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ona sabreder; bu da onun için hayır olur.” hadis-i şerifine 2 defa⁷⁵ yer verilmiştir.

⁷¹ “And olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele! Onların başına bir musibet geldiği zaman: ‘Muhakkak ki biz Allah’a aitez ve tekrar O’na döneceğiz.’ derler.”

⁷² “Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Muhakkak her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır.”

⁷³ “İnsanın kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah – dönüş yapınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.”

⁷⁴ İlgili hadis-i şerife yer veren hutbeler şunlardır: “Mümin Sorumluluk Sahibidir” 06.11.2020, “Zorluklar Birlikte Aşılır” 06.08.2021, “Gün, Milletçe Kenetlenme Günüdür” 10.02.2023.

⁷⁵ İlgili hadis-i şerife yer veren hutbeler şunlardır: “Müminler Tek Vücut Gibidir” 16.05.2014, “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım” 31.01.2020.

Hutbelerde doğal afetlerle ilgili kaleme alınan yazılarda en çok yer verilen âyet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerin de yine daha çok doğal afetlerin sonuçlarına yönelik olduğu görülmektedir. Bu bağlamda hutbelerde de doğal afetlerin bir imtihan vesilesi oldukları, söz konusu afetlerin bazılarının insanların kendi elleriyle yaptıkları şeylerden kaynaklandığı; mü'minlerin böyle bir sıkıntı ile karşılaştıklarında sabretmeleri gerektiği; ayrıca her zorlukla birlikte bir kolaylığın bulunduğu; mü'minlerin birbirlerinin uzuvları gibi oldukları için bu durumlarda birbirlerine yardımda bulunmaları gerektiği gibi hususları ihtiva eden âyet-i kerime ve hadis-i şeriflere yer verilmiş olması Başkanlığın doğal afetlere yaklaşımı hakkında bir çerçeve çizmesi açısından önemlidir.

4. Başkanlığın Doğal Afetleri Ele Alışı

Diyanet Gazetesi, Diyanet Aylık Dergi ve hutbeler örnekleminde yapılan incelemede doğal afetler daha çok ülkemizde yaşanan depremler, maden faciaları ve orman yangınları gibi afetlerden hareketle insandan kaynaklanmayıp sünnetullah/âdetullah kapsamında vuku bulanlar ve insandan kaynaklananlar şeklinde genelde ikili bir tasnifle ele alınmıştır. Gerek sünnetullah/âdetullah gerek insandan kaynaklı olanlarda daha çok insanın sorumluluğu üzerinde durularak hem insanların kendilerinin hem de ilgili kurum ve kuruluşların yapmaları gerektiği hususlara işaret edilmiştir. Doğal afetler karşısında şahsi olarak bunları dinî açıdan nasıl anlamlandırıp ne tür bir tavır sergilenmesi gerektiği, her ne sebeple olursa olsun doğal afetlerden sonra Müslümanların afetlere maruz kalanlara duyarsız kalmayarak kardeşlik hukukunun gereklerini yapıp dayanışma ve yardımlaşma içerisinde olmaları gerektiği hususları ön plana çıkarılmıştır. Söz konusu hususlara daha detaylı bakmakta fayda görülmektedir.

4.1. İnsan Unsurdan Kaynaklanmayıp Sünnetullah Kapsamında Gerçekleşen Doğal Afetler

Diyanet Gazete ve Aylık Dergi'nin ilgili yazıları ile hutbelerde insandan kaynaklanmayan sebeplerden ötürü meydana gelen olayların "sünnetullah/âdetullah" kavramı çerçevesinde ele alınmış olduğu, bu çerçevedeki doğal afetlere yaklaşımın ülkede yaşanan depremler dolayısıyla daha çok deprem

örnekleri üzerinden ortaya konulduğu görülmektedir. Başkanlığın -yukarıdaki tablolarda görüldüğü üzere- ülkede yaşanan her deprem sonrasında konuyu sığağı sığağına ele aldığı gözlemlenmektedir.

Gazete ve Dergi'nin ilgili yazılarında ve hutbelerde sünnetullah kapsamında gerçekleşen dolayısıyla insandan kaynaklanmayan afetler hakkında insanın iradesi dışında kalan durumların mevcut olduğu, nitekim “*Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın...*”⁷⁶ âyetlerinin de işaret ettiği üzere tabiat olaylarının insanın iradesi dışında gerçekleşen durumlar oldukları belirtilmektedir. Söz konusu bilgilendirmeye göre “tabiat yani doğa; Allah'ın yarattığı şeylerin tamamı, kâinatın/evrenin bütünü, maddi âlem demektir. Bu âlemde görülen olaylara da tabiat olayları denmektedir.”⁷⁷ “Tabiat ve tabiat olaylarının yaratıcısı Allah'tır. Tabiatta her şey Allah'ın tabiata koyduğu yasalara göre gerçekleşmekte olup bu yasalar asla değişiklik göstermezler. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de ‘*Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur.*’⁷⁸, ‘*Allah'ın yaratmasında değişme olmaz.*’⁷⁹, ‘*Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamayacaksınız.*’⁸⁰ âyetleriyle desteklenmiştir. O halde deprem ve diğer doğa olayları, Allah'ın yerküreye koyduğu değişmeyen kanunların doğal neticeleridir.”⁸¹

Söz konusu yazılar ve hutbelerde, “zor bir imtihan olan depremin Allah'ın takdiri olduğuna; ancak bazı kimselerin depremlerin kendiliğinden meydana gelen doğal olaylar olduğunu söyleyip Allah'ın kuvvet ve kudretini inkar etmekte olduklarına” işaret ederek “oysa ki doğal afetlerin Allah'ın ilmi, iradesi ve kudretiyle gerçekleştiği, zira âyet-i kerimede de açıkça ifade edildiği üzere ‘*O'nun bilgisi dışında bir yaprağın bile düşmeyeceği*’⁸² hususu vurgulanmaktadır. Nitekim yer altındaki

⁷⁶ el- Hadîd 57/22-23.

⁷⁷ Abdurrahman Çetin, “Tabiat Olayları ve Afetler”, *Diyanet Aylık Dergi* 176 (Ağustos 2005), 37.

⁷⁸ ez- Zümer 39/62

⁷⁹ er-Rûm 30/30

⁸⁰ el-Ahzâb 33/62.

⁸¹ Süleyman Ateş, “Kaderin Dışında Kalan Hiçbir Şey Yoktur”, *Diyanet Gazetesi* 7/156 (Aralık 1976), 15; Enver Osman Kaan, “Doğal Olaylara Doğru Bakış”, *Diyanet Aylık Dergi* 387 (Mart 2023), 13.

⁸² el-En'âm 6/59

bütün oluşumların; kimyevî, fizikî ve biyolojik olayların, Yüce Allah'ın koyduğu kanunlar çerçevesinde meydana geldiği dile getirilmektedir.⁸³

4.2. İnsan Unsurdan Kaynaklanan Doğal Afetler

Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi'nin yazıları ile hutbelerde sünnetullah gereği ilahî kanunlara göre cereyan eden deprem gibi doğal afetlerin yanında maden faciaları ve orman yangınları gibi insanoğlunun bizzat kendi eliyle işlemiş olduğu veya sebep olduğu felaketlerin varlığına da dikkat çekilmektedir. Bu durumda insanoğlunun üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmemesi, ihmalkâr davranması, tedbir almaması vb. bazı sebepler neticesinde hem kendisine hem içerisinde yaşadığı topluma ve çevreye zarar verebilmesi mümkündür. Sorumluluk bilinciyle hareket edilmediği takdirde büyük felaketlere yol açabilecek durumlar bizzat insanın kendi eliyle de meydana gelebilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu.*" buyurulmaktadır.⁸⁴ Tabiat olayları, ilahî düzen ve kanunlar gereği sebep-sonuç ilişkisi içerisinde meydana gelebilmektedir; fakat bireyin sorumluluğunu ihmal edip göz göre göre afetlere neden olması kabul edilebilir bir durum değildir.⁸⁵ Bu bağlamda özellikle sel, heyelan, orman yangınları, maden kazaları vb. bazı afetler ile insana ve tabiata zarar veren sonuçlarının insanların ihmalleri ve kusurları sebebiyle meydana geldiği hususu üzerinde durulmuş ve "*Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.*"⁸⁶ âyeti minvalindeki âyet-i kerimelerle bu konuda kişinin sorumluluğuna işaret edilmiştir.⁸⁷

5. Doğal Afetler Karşısında Sergilenmesi Gereken Tavır

Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi ile hutbelerde doğal afetler konusunda gerek öncesi gerek sonrasında nasıl bir tavır takınılması gerektiğine dair hem sünnetullah kapsamında görülen afetler hem insanların ihmali sebebiyle meydana gelen felaketler bağlamında insanların birey olarak sorumlulukları ile devlet kurum ve

⁸³ Lütfi Göker, "Deprem ve İlahi Kanun", *Diyanet Gazetesi* 98 (Ağustos 1974), 7.

⁸⁴ er-Rûm 30 /41.

⁸⁵ Ali Erbaş, "Doğal Afetler ve Deprem", *Diyanet Aylık Dergi* 387 (Mart 2023), 4.

⁸⁶ el-Bakara 2/195.

⁸⁷ *Hutbe*, "Zorluklar Birlikte Aşılır", haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 06.08.2021.

kuruluşlarının sorumlulukları hakkında detaylı ve önemli bilgilendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bu başlık altında doğal afetler öncesinde takınılması gereken tavırla ilgili bir inceleme yerinde olacaktır.

5.1. Sünnetullah Kapsamında Gerçekleşen Doğal Afetler Karşısında Takınılacak Tavırlar

İlgili yazılar ve hutbelerde deprem gibi insanoğlunun elinde olmayan sebeplerle meydana gelen doğal afetler hususunda genel olarak “*Andolsun ki, sizi biraz korku ve açıklıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele! Onların başına bir musibet geldiği zaman: ‘Muhakkak ki biz Allah’tan geldik ve tekrar O’na döneceğiz.’ derler.*”⁸⁸ âyet-i kerimesinden hareketle konu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ilgili yazılar ve hutbelerde kâinatın düzen ve işleyişi olan ilahî kanunlar anlamına gelen “sünnetullah” kavramı üzerinde özellikle durulmuş, deprem ve diğer doğal afetlerin bu ilahî kurallara uygun biçimde meydana geldiği vurgulanmıştır. Sünnetullah denilen bu kanunların Allah’ın ilmi, iradesi ve sonsuz kudretiyle belirlendiğine işaret edilmiş; tabiatın ve cereyan eden olayların hayrıyla şerriyle bir bütün olarak Allah tarafından yaratıldığı ve her an Allah’ın kontrolü altında olduğu, toprağın, rüzgârın suyun ya da ateşin kendine has bir yapısı ve dengesi olduğu belirtilerek bundan dolayı insanoğlunun bu yapıyı bilerek ve bu dengeyi koruyarak yaşamak durumunda olduğu üzerinde ısrarla durulmuştur.⁸⁹ Söz konusu bilgilendirmeye göre yeryüzünde yaşanan olaylar, ilahi düzen ve kanunlar gereği Allah’ın evrene koyduğu yasalara uygun olarak sebep-sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleşir ve iman eden birey, Allah’ın takdirinin muhakkak gerçekleşeceğine inanır. Bu bağlamda insanlığın yaşadığı afetlerin ve küresel musibetlerin müessif sonuçlarında; tabiatın işleyişinin dikkate alınmaması, tedbirlerin ihmal edilmesi, sorumlulukların yerine getirilmemesi gibi pek çok boyutunun olduğu bir gerçektir. Nitekim Yüce Allah, “*Ey iman edenler! Tedbirinizi alın...*” (en-Nisâ, 4/71) âyetiyle tedbir almayı emretmiş, “*Başınıza her ne musibet gelirse kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine*

⁸⁸ el-Bakara 2/155-156.

⁸⁹ Fikret Karaman, “Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme”, *Diyanet Aylık Dergi* 108 (Aralık 1999), 11-12; *Hutbe*, “Müminler Tek Bir Vücut Gibidir”, haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 28.10.2011; *Hutbe*, “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım”, haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 31.01.2020.

de çoğunu affeder.” (eş-Şûrâ, 42/30.) âyetiyle ise musibetlerin meydana gelmesinde insanın sorumluluğuna dikkat çekmiştir. Çünkü insan akli, zekâsı ve kabiliyetleri ile tabiatın özelliklerini fark etmek ve doğal afetlere karşı tedbirli olmak bakımından pek çok imkâna sahiptir ve güvenli bir hayat için afetlere karşı hazır olmak gerekmektedir.⁹⁰ İnsan akıl ve irade sahibi olduğu için ona sorumluluk yüklenmiştir. İnsan cüzi iradesi ile ilgili alanlarda özgürdür. Bu nedenle insan sorumluluk alanı içerisinde kendi kaderini kendi şekillendirme yetkisine sahiptir. Dolayısıyla her insan kendi hür iradesiyle gerçekleştirdiği fiillerinden sorumludur. “Allah hiç kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır...”⁹¹, “Bu ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullara asla zulmedici değildir.”⁹² âyetleri insanın iradesiyle yaptığı fiillerin sorumluluk doğurduğuna işaret etmektedir.

İnsandan kaynaklanmayan ve ilahî takdir gereği gerçekleşen, sünnetullah çerçevesinde okunması gereken ilahî kanunlara göre cereyan eden doğal felaketlere karşı takınılacak tavır konusunda çeşitli hadis-i şeriflerden de yararlanılmıştır. “Allah, ihmalkârlık ve gevşeklikten hoşlanmaz. Senin akıllı davranman gerekir fakat artık yapabileceğin bir şey kalmadığı zaman: ‘Allah bana yeter, O ne güzel vekildir.’ de!”⁹³ hadis-i şerifi gibi bireyin, tabiatın dengelerine ve yaşanan olaylara karşı ihmalkâr davranmaması ve takdirî/kaderî olan şeylere karşı tedbiri elden bırakmaması gerektiği belirtilmiştir.⁹⁴

Doğal afetleri anlamaya çalışırken öncelikle Allah’ın evrene koyduğu doğal yasalara uygun hareket edilip edilmediğinin muhasebesi yapılmalıdır. O, koyduğu kanunlarla evrenin işleyişini düzenlemekte ve insanlardan da evrene ve tabiata koyduğu kanunlara uymasını istemektedir. Bu bağlamda güvenli, huzurlu bir hayat

⁹⁰ Bk. 16.08.2019, 31.01.2020, 06.03.2020, 13.03.2020, 06.11.2020, 30.07.2021, 06.08.2021 tarihli Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmış ilgili hutbeler; Mustafa İrmaklı, “Hassas Vicdanlar ve Mümin Yüreklere”, *Diyanet Aylık Dergi* 387 (Mart 2023), 8-9.

⁹¹ el-Bakara 2/286

⁹² Âl-i İmrân 3/182.

⁹³ Ebû Dâvûd, Akdiye, 28.

⁹⁴ Mehmet Nuri Yılmaz, “Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz: Takdire Karışamayız, Ancak Tedbirli Olmak Zorundayız”, *Diyanet Aylık Dergi* 105 (Eylül, 1999), 12; *Hutbe*, “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım”, 31.01.2020.

için yerleşim yerleri oluşturulurken ve evler yapılırken doğal afet riski mutlaka göz önünde bulundurularak zemin, malzeme ve yapı teknikleri söz konusu gerçekliğe göre planlanmalıdır. Çünkü tabiatın doğal işleyişine müdahale eden ya da doğanın özelliklerini dikkate almayan davranışların afet ve felaketlere sebep olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla insanın, iradesini kullanarak sorumluluk bilinciyle hareket edip sebeplere başvurup çalışması, cehd, gayret ve azim göstermek suretiyle gücünün yettiği hususlarda üzerine düşeni harfiyen yerine getirmesi ve gerekli tedbirleri alması temel bir sorumluluk olarak Yüce Allah'ın emridir. Bu anlamda, “... Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.” (el-Bakara, 2/195) âyeti, çok önemli ilahî bir prensiptir.”⁹⁵

Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi'nin ilgili yazıları ile hutbelerde bu konuda en genel anlamıyla sünnetullah kapsamında Allah'ın takdiri sonucu meydana gelen tabiat olaylarının kendi gerçekliğini dikkate alıp ona göre tedbirli davranmak gerektiği üzerinde durulduğu görülmektedir.

5.2. İnsan Unsurundan Kaynaklanan Doğal Afetler

Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi ile hutbelerde doğal afetlerin insandan kaynaklananlarının da bulunduğu dikkate çekilerek bu konuda genel bir çerçeve çizildiği ve yapılması gerekenlerle ilgili de bilgilendirme yoluna gidildiği görülmektedir. Buna göre öncelikle insanın kendisine, Rabbine, tabiata karşı sorumlulukları vardır. Zira kâinat Allah'ın eseri ve insana emanettir ve veryüzünün şerefli halifesi olarak insan canlı-cansız bütün mahlukatı korumakla, onlara karşı şefkatli ve merhametli olmakla yükümlüdür. İnsanın tabiata karşı sorumluluğu, onun emanet olduğu bilinciyle hareket ederek onu tahrip etmeden ondan istifade etmek ve tabiata konulan kurallara azami ölçüde riayet etmektir. Bu gerçeklik ihmal edildiğinde pek çok sorunla karşı karşıya kalınacağı aşikârdır.

İnsanlığın karşı karşıya kaldığı doğal felaketlerin bir sebebi de insanın Allah'ın evrene koyduğu kuralları ihlal ederek tabiatın fitrî özelliklerini göz ardı etmesidir.

⁹⁵ Karaman, “Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme”, 11-12. Bk. 16.08.2019, 31.01.2020, 06.03.2020, 13.03.2020, 06.11.2020, 30.07.2021, 06.08.2021 tarihli Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmış ilgili hutbeler; İrmaklı, “Hassas Vicdanlar ve Mümin Yüreker”, 8-9.

Tabiatın düzenini bozan davranışların felaketlere sebep olması kaçınılmazdır. Bundan dolayı insan felaketlere (gerek sünnetullah gerek insandan kaynaklanana) karşı tedbir almalıdır. Onun gücünün yettiğince bu hususta elinden geleni yapması ve gerekli tedbirleri alması Allah'ın bir emridir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de musibetlerin "insanların kendi elleri ile yaptıklarından" kaynaklandığını belirten âyetler "tedbir" olgusuna dikkat çekmekte ve dolaylı olarak insanları kaderi suçlamaktan alıkoyacak mesajlar içermektedir.⁹⁶

"İnsanlar başlarına gelen doğal afetlere, salgın hastalıklara karşı tedbir aldıktan sonra Allah'a tevekkül etmelidir. Yaşanan felaketler tedbirin tevekkülden önce olduğunu göstermektedir. Müslüman yapacağı her işi 'ihsan' kalitesinde yapmalıdır. Zira bilir ki Yüce Allah her şey ve her iş için ihsanı emretmiştir.⁹⁷ İhsan, bir işi olabilecek en güzel ve mükemmel şekilde yapmak olup aynı zamanda o iş için alınabilecek bütün tedbirleri almayı ve bütün gereklilikleri temin etmeyi de gerektirir. Mü'minin Allah'a dayanması demek olan tevekkül, ancak bundan sonra devreye girecek bir kulluk davranışıdır.⁹⁸ Zira Hz. Peygamber; "Allah, ihmalkârlık ve gevşeklikten hoşlanmaz. Senin akıllı davranman gerekir. Fakat artık yapabileceğin bir şey kalmadığı zaman, 'Bana Allah yeter. O, ne güzel bir vekildir.' de!"⁹⁹ buyurmuştur. O halde üzerimize düşen görevleri yaptıktan sonra netice Allah'a havale edilebilir. Aksi halde tembelliğin sonuçları Allah'a atfedilir, böyle bir durumda sünnetullahın hükümleri devreye girer ve tedbirsizliğin ağır sonuçlarıyla karşı karşıya kalınır."¹⁰⁰

⁹⁶ Ateş, "Kaderin Dışında Kalan Hiçbir Şey Yoktur", 15; İlyas Üzüm, "Musibetler Karşısında Müslümanca Duruşun Sacayakları: Tedbir, Takdir, Tevekkül", *Diyanet Aylık Dergi* 282 (Haziran 2014), 17-18; Ramazan Altıntaş, "Tedbirsizliğe Boyun Eğmek midir Kader?", *Diyanet Aylık Dergi* 282 (Haziran 2014), 22-23; Erbaş, "Doğal Afetler ve Deprem", 4.

⁹⁷ Müslim, "Sayd", 57.

⁹⁸ Karaman, "Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme", 11-12; Ahmet Yaman, "Alın Teri ve Kömür Tozuyla Karılan Şehitlik Harcı", *Diyanet Aylık Dergi* 282 (Haziran 2014), 14.

⁹⁹ Ebu Davud, "Kadâ Akdiyye", 28.

¹⁰⁰ Yaman, "Alın Teri ve Kömür Tozuyla Karılan Şehitlik Harcı", 25; *Hutbe*, "Güvenli Bir Hayat İçin Afetlere Hazır Olalım", haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 16.08.2019; *Hutbe*, "Afetlere Karşı Bilinçli Olalım", 31.01.2020.

Sel, heyelan, orman yangınları vb. doğal afetlerin kötü neticelerinin bazı kısımları insanların ihmalleri sebebiyle meydana gelmektedir. “*Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.*”¹⁰¹ âyet-i kerimesi ve bu minvaldeki âyet-i kerimelerin de işaret ettiği üzere bu konularda gerek kişiler gerek idari sorumluluk üstlenen bütün kurum ve kuruluşların sorumluluklarının gereğini yerine getirmesi ve yeryüzünde dengeleri bozacak adımların atılmaması ve bu tür tasarruflara izin ve imkân verilmemesi gerekmektedir. Ayrıca orman yangınları gibi bilinçli veya ihmal sonucu meydana gelen felaketler karşısında birey bütün canlıların canına kast etmeye yeltendiği için dünyada ve ahirette bunun cezasını çekeceği unutmamalıdır. Bu bağlamda acı tecrübelerden ders alınmalı, güvenli bir hayat için afetlere karşı bilinçli olunmalı; gerek şahıslar gerek yetkili merciler bu konuda sorumluluklarının gereğini yerine getirmelidir.¹⁰²

Bu itibarla bir taraftan insanlar Kur’an-ı Kerim’de emredildiği şekilde takdire rıza gösterip tedbir almak mecburiyetindedirler. Diğer taraftan yetkili kurum ve kuruluşların üzerine düşeni yaparak tehlike ve risk haritalarının çıkarılması, konularla alakalı mevzuat düzenlemeleri ve geliştirmeleri yapması, kanunlar yapması ve mevcut kanunlarda uyum ve iyileştirme çalışmaları yürütmesi, bina inşaatlarının mevcut durumların dikkate alınarak yapılması hususunda kararlılık gösterilmesi, müteahhitlik belgesi alan herkese izin verilmemesi, denetim sağlanması, afet riski bulunan bölgede yaşayan insanlara önceden uyarılar yapılması ve afetler anında nasıl hareket edilmesi gerektiği hususunda eğitimler verilmesi, bu konularda uzmanlar yetiştirilmesi, dünyada bu konularda kullanılan arama kurtarma tekniklerinin ülkemizde de geliştirilmesinin sağlanması önemli vazifelerdendir.¹⁰³

Başkanlık, toplumu irşat etme vazifesi yapanların görevinin, sadece faciaların sonunda hayatını kaybedenlere son dinî vazifelerini yapmak olmaması gerektiğini, bu tarz faciaların oluşmaması için her türlü tedbirin alınmasında gerekli dinî, ahlakî

¹⁰¹ Bakara 2/195.

¹⁰² Hutbe, “Zorluklar Birlikte Aşılır”, 06.08.2021.

¹⁰³ Yılmaz, “Takdire Karışamayız Ancak Tedbirlili Olmak Zorundayız”, 12; Bülent Özmen, “Deprem Gerçeği ve Türkiye”, *Diyanet Aylık Dergi* 387 (Mart 2023), 18-19.

ve vicdanî hatırlatmaları yaparak sonuçların felakete dönüşmesini önlemeye çalışması gerektiğini de önemle vurgulamaktadır.¹⁰⁴

Özellikle salgın hastalık dönemindeki hutbelerde herkesin birbirinin sağlığına karşı gerekli hassasiyeti göstermesinin gerekliliğine ve bu konuda sorumsuz davranmanın aynı zamanda kul hakkı olacağına işaret edildiğine burada önemle değinilmelidir.¹⁰⁵ Bunun insan ihmalden kaynaklı bütün musibetler için de geçerli olduğu aşikârdır.

6. Doğal Afetler Sonrasında Yapılması Gerekenler

Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi ile hutbelerde doğal afetler sonrasında nasıl bir tavır takınılması gerektiğine dair de hem sünnetullah kapsamında görülen afetler hem insanların ihmali sebebiyle meydana gelen felaketler bağlamında insanların birey olarak sorumlulukları ile yukarıda yer verildiği üzere devlet kurumları ve kuruluşların sorumlulukları hakkında detaylı ve önemli bilgilendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bu başlık altında doğal afetler sonrasında daha çok bireyler olarak takınılması gereken tavırla ilgili bir inceleme yapılmıştır. Bu incelemede konunun; doğal afetlere maruz kalındığında imtihan bilinciyle hareket edilmesi, kulluk bilinciyle sabır ve sebat gösterilip tevbe ve dua edilmesi, bunların ibret nazarıyla görülmesi ve Allah'a isyan vesilesi kılınmaması çerçevesinde işlendiği tespit edilmiştir.

Başkanlığın ilgili yazılar ve hutbelerde doğal afetler sonrasında insanların takınmaları gereken tavırla ilgili olarak imtihan olgusuna ve bunun nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir bilgilendirmeye önem verdiği görülmektedir. Yapılan bilgilendirmede öncelikle bu dünya hayatının geçici olduğu; ahiret hayatının ise ebedi olduğuna yürekten inanılması ve her ne sebeple olursa olsun bu dünyanın imtihan yeri olduğunun unutulmaması gerektiği vurgulanmakta, imtihan gerçekliği "*Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.*"¹⁰⁶, "*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla,*

¹⁰⁴ Mehmet Görmez, "Soma Faciası Üzerine", *Diyanet Aylık Dergi* 282 (Haziran 2014), 4.

¹⁰⁵ *Hutbe*, "Allah Temizdir, Temizliği Sever", haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 06.03.2020.

¹⁰⁶ el-Mülk 67/2.

bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.' derler."¹⁰⁷ âyetleri ile desteklenmektedir. Bu konuda Müslümanların takınması gereken tavrın Hz. Peygamber'in (s.a.v) öğrettiği gibi olması gerektiğine "Birinizin başına bir musibet geldiği zaman, 'Biz Allah'a aitiz ve yine O'na döneceğiz. Ey Allah'ım! Musibetimin ecrini senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir, desin!"¹⁰⁸, "Şehitler beştir: Taundan ölen, karın hastalığından vefat eden, suda boğulan, yıkık altında kalıp ölen, bir de Yüce Allah yolunda öldürülenler."¹⁰⁹ gibi hadis-i şerifler kullanılarak işaret edilmiştir.¹¹⁰

Doğal afetler sonrasında takdirin Allah'tan olduğu gerçeğiyle beraber her türlü tedbirin alınıp sorumluluklar yerine getirildikten sonra netice Allah'a havale edilmesine rağmen istenilen sonuç elde edilmezse o zaman dünyanın imtihan yeri olduğu düşünülerek sabır ve sebat gösterilmesi ve Allah'a tevbe ve dua edilmesinin önemi "Müminin durumu ne hoş! ... Darlık ve sıkıntıya düştüğünde sabrederse bu da onun için hayır olur."¹¹¹ gibi hadislerle de yer verilerek özellikle dile getirilmektedir.¹¹²

Doğal afetler sonrasında insanların bunlardan ibret alması gerektiği üzerinde de durulmuştur. Bu çerçevede Kur'an'ı Kerîm'de felakete uğrayan kavimlerin durumları ile onların başlarına gelen felaket ve musibetlerin kâinatta var olan ve ibret nazarıyla okunması emredilen harikulâdelikler gibi birer âyet olarak

¹⁰⁷ el- Bakara 2/155-156.

¹⁰⁸ Müslim, "Cenaiz", 3.

¹⁰⁹ Müslim, "İmare", 51.

¹¹⁰ *Hutbe*, "Güvenli Bir Hayat İçin Afetlere Hazır Olalım", 16.08.2019.

¹¹¹ Müslim, "Zühd", 64.

¹¹² Karaman, "Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme", 12; *Hutbe*, "Güvenli Bir Hayat İçin Afetlere Hazır Olalım", 16.08.2019; *Hutbe*, "Mümin Sorumluluk Sahibidir", haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 06.11.2020. Buraya kadar çizilen çerçeveye göre dua konusunda da halkın bilgilendirilmesinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Nitekim bu konuda yapılan çalışmalardaki veriler bunu teyit etmektedir. Dua konusunda sünnetullah/âdetullah kabul edilen hususları da dikkate alarak kader dua ilişkisini inceleyen bir çalışma için bk. Fatma Bayraktar Karahan, *Dua ve Kader* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013), 170-188.

değerlendirilmesi,¹¹³ söz konusu afetlerin de insan sorumluluğunu ortadan kaldıracak nitelikte yorumlanmaması ve bu hadiselerden ibret alınması gerektiği ortaya koyulmaktadır.¹¹⁴ Bu durumda karşı karşıya kalınan doğal afetlerin, şahsımız, milletimiz ve tüm insanlık adına bir uyarı niteliğinde olduğu düşünülmeli, Allah'a kul olma hususunda nefsimizden ve çevremizden kaynaklanan engellerin neler olduğu ve bu engellerin ortadan kaldırılması için neler yapılması gerektiği sorularına cevap aranmalıdır.¹¹⁵

Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi'nin ilgili yazılarında ve hutbelerde öncelikle deprem ve diğer doğa olaylarının, Allah'ın yerküreye koyduğu değişmeyen kanunların doğal neticeleri olduğu, bu olaylar sonucu meydana gelen kayıplar, acılar ve sıkıntılar sebebiyle Allah'a isyan etmenin yanlış bir anlayış ve yaklaşım olacağı kuvvetle vurgulanmaktadır.¹¹⁶

Başkanlığın yaptığı bilgilendirmede doğal afetler hakkında yapılan bir takım yanlış değerlendirmelere dikkat çekilerek bunlardan uzak durulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede bazı çevrelerin dile getirdikleri "Kur'an-ı Kerim'de zelzelenin ne zaman vuku bulacağıнын yazılı olduğu veya bazı kimselerin depremin vaktini ve yerini önceden bilip haber verdiği" gibi iddialara itibar edilmemesi, "Kur'an-ı Kerim surelerinin, âyetlerinin veya kelimelerinin sayılarından yola çıkarak ebcet hesabı ile ya da harflerden hüküm çıkarıp kehanette bulunarak birtakım sonuçlar çıkarma"nın İslam'la bir ilgisinin olmadığı; zira insan akli ve bilgisinin henüz bu konuda yeterli olmadığı, bunların geleceğe ait gaybî haberler oldukları, gaybı ancak Allah'ın bileceği; bilmeden yapılan yorumların toplumda fitneye, üzüntüye, kırıngılığa sebep olabileceği, dolayısıyla bu konularda

¹¹³ Gazete ve Dergi yazıları ile hutbelerde çoğunlukla doğal afetler ceza olarak değerlendirilmemektedir. Ancak olayın imtihan boyutuna dikkat çeken bazı yazılarda bu yönde birtakım uyarılar olabileceğine dair bazı kanaatlerin de dile getirildiği görülmektedir. Çetin, "Tabiat Olayları ve Afetler", 37-40; Halil Altuntaş, "Tabi Afetlere Nasıl Bakalım", *Diyanet Aylık Dergi* 360 (Aralık 2020), 26-27.

¹¹⁴ Görmez, "Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez İle: Yaşanan Afetler ve Musibetleri Okuma Adabı Üzerine", 25-26.

¹¹⁵ Kaan, "Doğal Olaylara Doğru Bakış", 15.

¹¹⁶ Kaan, "Doğal Olaylara Doğru Bakış", 13.

İslam adına konuşanların dikkatli olmaları ve bu tarz hatalara düşmemeleri gerektiği dile getirilmiştir.¹¹⁷

Diyanet Gazetesi ve Aylık Dergi'nin ilgili yazıları ve hutbeler bağlamında yapılan taramalarda Başkanlığın ülkede meydana gelen hemen hemen bütün doğal afetler ve Haiti ve Afganistan gibi yurt dışında meydana gelen kimi doğal afetlerden sonra yardım kampanyaları düzenlediği, bu vesileyle de konunun dinî ve insanî yönünü ele alan bilgilendirmeler yaptığı görülmektedir. Buna göre “doğal afetler insanlığın zor zamanlarıdır ve aynı zamanda imkân sahibi olanlar için hem vicdan hem ahlak sınavıdır. Doğal afetler ve sonrasında zaman dilimleri, yardımlaşma, dayanışma, paylaşma, bir ve beraber olabilme, kenetlenme, hüznün, acı ve kedere ortak olma zamanlarıdır. Peygamber Efendimizin, ‘Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermeye, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.’¹¹⁸ hadis-i şerifi yardımlaşma ve kardeşlik ruhunu ortaya koymaktadır. Başkasının acısını paylaşmak insan olmanın da alametidir.¹¹⁹

Başkanlığın doğal afetler hususunda konunun bütün farklı yönlerini dikkate alarak detaylı bir bilgilendirme yapmakla yetinmediği; aksine afet bölgelerinde tekfin, defin gibi cenaze hizmetleri başta olmak üzere her türlü dinî vecibenin yerine getirilmesinin yanı sıra öncelikle insan kaynağı olmak üzere bütün imkânlarını seferber ederek afetlerin neden olduğu maddî ve manevî yaraların sarılması için etkin bir mücadele yürüttüğü görülmektedir. Nitekim afet acil koordinasyon ve kriz merkezi kurulması, koordinatör müftüler görevlendirilmesi, afet bölgelerine bölge dışından her kademedeki görevli görevlendirilmesi, afet bölgelerinde her türlü ihtiyacı belirlemek adına uzmanlardan oluşan heyetler ve

¹¹⁷ Yakup Üstün, “Deprem Üzerine”, *Diyanet Gazetesi* (Kasım 1999), 69-70; Görmez, “Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez İle: Yaşanan Afetler ve Musibetleri Okuma Adabı Üzerine”, 25-26.

¹¹⁸ Müslim, “Birr”, 66.

¹¹⁹ Ateş, “Kaderin Dışında Kalan Hiçbir Şey Yoktur”, 15; *Hutbe*, “Müminler Tek Vücut Gibidir”, haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 16.05.2014; *Hutbe*, “Zorluklar Birlikte Aşılır”, 06.08.2021; İrmaklı, “Hassas Vicdanlar ve Mümin Yüreklere”, 10. Bu konuda hazırlanan bazı hutbeler için bk. 16.05.2014, 16.08.2019, 31.01.2020, 06.11.2020, 06.08.2021 tarihli Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmış ilgili hutbeler.

incelemelerde bulunmak için müfettişler görevlendirilmesi, camilerin, Kur'an kurslarının ve İhtisas Merkezlerinin afetzedelere açılması, hem camilerde hem de Türkiye Diyanet Vakfı aracılığı ile yardım kampanyaları başlatılması ve yardım komiteleri kurulması, kurban satın alıp felaketzedelere dağıtılması ve vekaletle kurban faaliyetinde afet bölgelerinin öncelenmesi, afet bölgelerinde ihtiyaç duyulan temizlik malzemesi, giyecek ve gıda maddesi ihtiyaçlarının karşılanması için kampanya başlatılması ve bunların afet bölgelerinde dağıtımının sağlanması, seyyar aşevlerinin kurulması, basın açıklamasıyla kan bağıışı çağırısında bulunulması ve kan bağıışı kampanyası başlatılması, moral arttırıcı ve teskin edici konuşmalar yapmak üzere moral heyetleri oluşturulması ve bölgeye gönderilmesi gibi fiilî örnekler söz konusu etkin mücadele hakkında yeterince fikir vermektedir.

Bu çalışmada Başkanlığın doğal afetler konusunda yaptığı bilgilendirme hakkında çizilen çerçeve ve afetler bağlamında fiilî olarak alanda yürütmüş olduğu hizmetler, bu hususlarda yapılması gerekenlerle ilgili dile getirilen hususların¹²⁰ Başkanlık tarafından zaten yapılmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığının doğal afetler konusuna yaklaşımı ele alınmıştır. Araştırma, Başkanlığın kamuoyunu farklı iletişim araçlarıyla aylık, on beş günlük ve haftalık bilgilendirme imkânı dolayısıyla Diyanet Gazetesi, Diyanet Aylık Dergi ve hutbeler örnekleminde incelenmiştir. Yapılan incelemede Başkanlığın gerek ülke sınırları içinde gerek yurt dışında meydana gelen doğal afetler hakkında sığağı sığağına konuları ele aldığı görülmüştür. Başkanlığın doğal afetlerle ilgili yaptığı bilgilendirmede öncelikle bunları sünnetullah/âdetullah kapsamında ele alıp insandan kaynaklanmayanlar ve insandan kaynaklananlar olmak üzere ikiye ayırdığı ve her iki kısımda yer alan doğal afetlerin öncesi ve sonrasında nasıl bir tavır takınılması gerektiği hakkında insan sorumluluğunu merkeze alan bir bilgilendirme yaptığı anlaşılmaktadır.

¹²⁰ Selim Özarslan, "Doğal Afetler Karşısında Din ve Diyanet Hizmetleri (Doğal Afetlere / Musibetlere Yönelik Düşünceler)", *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri 12-16 Ekim 2009 Ankara* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 2/469-480.

Doğal afetlerle ilgili olarak kamuoyunda bunların insanların yapıp ettiklerine karşılık bir ceza olduğu ya da Kur'an'da bunların zamanının bildirildiği veya bazı 'ebced' hesaplamalarıyla birtakım düşüncelerin dile getirilip insanlar arasında yayılmaya çalışıldığı bir gerçeklikte Başkanlığın "toplumu din konusunda aydınlatma" görevi kapsamında yapacağı bilgilendirmenin önemli olduğu aşikârdır. Başkanlığın bu konuları, Allah'ın ilmi, iradesi, kudreti ve yaratması (tekin) bağlamında Allah'a taalluk eden konular ve yine insanın ilmi/bilgisi, iradesi/istemesi, ihtiyarı/seçebilmesi ve ititâatı/yapabilme gücü çerçevesinde insan sorumluluğu bağlamında ele aldığı görülmektedir. Başkanlığın doğal afetler hususunda doğal afetler öncesi ve sonrası takınılacak tavrı dikkate alarak konuları "kader, takdir, imtihan, tedbir, tevekkül; sabır, sebat, dua; kul hakkına riâyet, sorumluluk bilinci ile hareket etme, kardeşlik hukukunu gözeterek yardımlaşma ve dayanışma içinde olma" hususlarını ön planda tutarak işlediği gözlemlenmektedir.

Başkanlık sünnetullah/âdetullah kapsamında meydana gelen deprem/zelzele, hortum, sel gibi doğal afetler hakkında, her birinin kader kapsamında yani Allah'ın ilmi, iradesi, kudreti ve yaratmasıyla (tekin) meydana gelen olaylar oldukları, bütün tabiat olayları gibi doğal afetlerin de Allah'ın koyduğu kanunlar ve düzene bağlı olarak sebep-sonuç çerçevesinde gerçekleştiği, dolayısıyla kâinatta var olan her şeyi ve her oluşu hayrı ve şerriyle Allah'ın yarattığı, bu anlamıyla kadere rıza göstermek gerektiği; ancak bunların insandan sorumluluğu kaldırmadığı; bu itibarla insanların yaratılıştaki hikmetleri ve nizamı iyi kavrayarak fitratı dikkate alan bir tavır sergilemesi ve gerekli bütün tedbirleri alması, işi yerli yerinde yapıp bütün tedbirleri aldıktan sonra tevekkül etmesi gerektiği, bütün tedbirleri alıp gerekli işlemleri yapıp tevekkül ettikten sonra doğal afetlere bağlı olarak yine de bir takım felaketlere ve menfi durumlara maruz kaldığında bu dünyanın bir imtihan dünyası olduğunu unutmaması, bu felaketlerden ibret alması, bunları sabır ve sebatla karşılaması ve imtihan ve kulluk bilinciyle dua ile yaklaşması gerektiği üzerinde durmuştur.

Maden faciası, yangın gibi insan ihmalinden kaynaklı felaketler hususunda yukarıdaki çerçeveye ilave olarak insanların işlerini kesinlikle 'ihsan' anlayışı çerçevesinde sağlam yapması, bu konuda işin mahiyeti ve keyfiyeti neyi

gerektiriyorsa onları harfiyyen yerine getirerek sorumluluklarını ifa etmesi; bu noktada gerek kişilerin gerek yetkili kurum ve kuruluşların her türlü sorumluluğu yerine getirmesi; sorumlulukların yerine getirilmemesinden kaynaklı her türlü felaket ve zararın bir kul hakkı olduğunun unutulmaması gerektiği ısrarla vurgulanmış; aksi takdirde gerekli tedbirleri almadan Allah'ın dediği olur yaklaşımıyla hareket edilmesinin bir kolaycılık olacağı dile getirilmiştir. Doğal afetler hususunda ortaya konulan bu yaklaşımın İslam Tarihi'nde ortaya çıkan ve doğal afetler konusunda görüşlerine çalışmada yer verilen mezhep ve ekollerden daha çok Mâturîdîlik'le mütenasip olduğu anlaşılmaktadır.

Gerek sünnetullah/âdetullah çerçevesinde insandan kaynaklanmayan gerek insan unsurundan kaynaklanan afetler sonrasında bu doğal afetlere maruz kalan mü'minlerin imtihan bilinciyle hareket etmeleri, bunları ibret nazarıyla görmeleri, kulluk bilinciyle sabır ve sebat gösterip tevbe ve dua halinde olmaları ve Allah'a isyan vesilesi kılmamaları gerektiği hususları önemle vurgulanmıştır. Ayrıca Başkanlığın doğal afetler sonrasında, yardımlaşma, dayanışma, paylaşma, bir ve beraber olma, birbirine kenetlenme, hüznün, acı ve kedere ortak olup bunları hafifletme konularını yoğun bir şekilde işlediği; işlemekle kalmayıp bütün imkânlarını seferber ederek doğal afetler sonrasında maddî ve manevî alanda yoğun bir mücadele yürüttüğü görülmektedir.

Başkanlığın doğal afetler hususunda yaptığı bilgilendirme ve ortaya koyduğu tavrın gerek bireyler gerek yetkililer tarafından son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yaygın bir şekilde öğrenilip kavranılması adına gerekli bütün tedbirlerin alınmasında fayda görülmektedir.

Kaynakça | References

- Abul, Lamia Levent. "Diyanet Gazetesi'nden Diyanet Aylık Dergi'ye". *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 28-33.
- Ağkuş, Yusuf. "Afetlerin Ceza Olduğunu Çağrıştıran Ayetlere Mâtürîdî'nin Yaklaşımı (Te'vîlâtü'l-Kur'ân Özelinde)". *ULUM* 6/Özel Sayı (2023), 39-78.
- Akalın, Ömer. *Türkiye'de Resmi İslam'ın Değişimi: Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbeler Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Akgün, Vahdettin. "Diyanet Gazetesinde Yayınlanan Hutbe Konuları". *Diyanet İlmî Dergi* 30/2 (1994), 77-94.
- Altıntaş, Ramazan. "Tedbirsizliğe Boyun Eğmek midir Kader?". *Diyanet Aylık Dergi* 282 (Haziran 2014), 20-23.
- Altuntaş, Halil. "Tabi Afetlere Nasıl Bakalım". *Diyanet Aylık Dergi* 360 (Aralık 2020), 26-27.
- Ardoğan, Recep. "Kelâm Açısından Doğal Kötülüklerin İlahî Adalet ile Bağdaşlılığına İlişkin İzahlar". *Birey ve Toplum* 4/8 (2014), 29-76.
- Arslan, Hulusi. "Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti". *Hikmet Yurdu İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Özel Sayısı*, 2/4 (2009), 71-90.
- Arslantaş, Nuh. "Zelzele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/227-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Arslantaş, Nuh. *İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri*. İstanbul: Gaye Kitabevi, 2003.
- Aslantaş, Ahmet. *Diyanet İşleri Başkanlığının Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahric ve Tenkidi (2001-2005)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ateş, Süleyman. "Kaderin Dışında Kalan Hiçbir Şey Yoktur". *Diyanet Gazetesi* 7/156 (Aralık 1976), 1, 15.
- Ay, Yusuf. *Diyanet İşleri Başkanlığının Yayımladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrici ve Genel Değerlendirmesi (2001-2004)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

- Aydınlı, Osman. *Akılcı Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü*. Çorum: hititkitap Yayınevi, 2010.
- Aydınlı, Osman. "Mu'tezile Ekolünün Hikmet Anlayışı". *Disiplinler Açısından Hikmet Kavramı*. Edit. Ferhat Gökçe – Halil İbrahim Doğan. 271-304. Ankara: Astana Yayınları, 2023.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî; el-Kütübü's-Sitte. Mevsûatü'lHadîs eş-Şerîf içinde*, Haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Büyüker, Kamil. "Mecmua'dan Dergiye Sırat-ı Müstakim'den Diyanet'e Süreli İslami Yayıncılığa Dair Notlar". *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 22-23.
- Büyüker, Kamil. *Din Hizmetlerinin Tanıtımında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Yayıncılığı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çakır, Şule. *Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığının Tasavvuf Algısı (1980-2017)*. Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çalık, Bünyamin. "Açlık ve Kıtık Bağlamında Doğal Afetlerin Şer'i Hükümler Üzerindeki Etkisi". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2023), 431-451.
- Çelebi, Hatice Kübra. *Diyanet Aylık Dergi'nin İnanç Konuları Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Çetin, Abdurrahman. "Tabiat Olayları ve Afetler". *Diyanet Aylık Dergi* 176 (Ağustos 2005), 37-40.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Demir, Hilmi. "Depremin Teolojisi". *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı* (Şubat 2023), 1-5. https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1366/Hilmi+Demir_+Dr
- Demir, Zekiye. "Diyanet Hutbelerinde Kadın Söylemi". *Toplum Bilim Dergisi* 7/14 (2013), 95-118.

- Deniz, Cuma Ali. *Hutbelerde Âyet Kullanımı ile İlgili Problemler ve Öneriler*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü”. Erişim 02 Eylül 2023.
<https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/kategoriler/yayinlarimiz/hutbeler>.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü”. Erişim 05 Eylül 2021. <https://diniyayinlar.diyamet.gov.tr/sayfa/53/tanitim>.
- Doğan, Recai. “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”. *Dini Araştırmalar* 1/2 (1998), 5-51.
- Doğan, Recai. “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 491-533.
- Döner, Muhammet. *Yaygın Din Eğitiminde Hutbelerin Rolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Duman, M. Zeki. *Sosyolojik Açıldan Deprem ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Durmuş, Zülfikar. *Bilgi Edin(dir)me Aracı Olarak Hutbe*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî. Sünen-i Ebû Dâvûd. el-Kütübü’s-Sitte. Mevsûatü’l-Hadîs eş-Şerîf içinde. Haz. Sâlih b. Abdulazîz. Arabistan: Dâru’s-Selâm, 2000.
- Erbaş, Ali. “Doğal Afetler ve Deprem”. *Diyanet Aylık Dergi* 387 (Mart 2023), 4-5.
- Göker, Lütfi. “Deprem ve İlahi Kanun”. *Diyanet Gazetesi* 98 (Ağustos 1974), 7.
- Gördük, Yunus Emre. *Yaygın Din Eğitiminde Hutbeler*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Görgülü, Hasan Ali. “Hz. Peygamber’in Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1996), 171-235.
- Görgülü, Faruk. “Dinî Dergicilik ve Süreli Yayınlarımız”. *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 24-26.

- Görgülü, Faruk. “Musibetlere Bir Yaklaşım Biçimi Olarak İstirca Âyetine (Bakara Sûresi 156) Getirilen Bazı İşârî Yorumlar”. *ULUM 6/Özel Sayı* (Ekim 2023), 79-116.
- Görmez, Mehmet. “Soma Faciası Üzerine”. *Diyanet Aylık Dergi* 282 (Haziran 2014), 4-5.
- Gülнар, Mehmet. *Gazete ve Cuma Hutbeleri Gündemlerinin Karşılaştırılması*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Güneş, Abdulkaki. “Kur’ân’da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005), 61-93.
- Hutbe*. “Afetlere Karşı Bilinçli Olalım”. Haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 31.01.2020.
- Hutbe*. “Afetlere Karşı Sorumluluğumuzun İdrakinde Olalım”. Haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 30.07.2021.
- Hutbe*. “Allah Temizdir, Temizliği Sever”. Haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 06.03.2020.
- Hutbe*. “Güvenli Bir Hayat İçin Afetlere Hazır Olalım”. Haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 16.08.2019.
- Hutbe*. “Mümin Sorumluluk Sahibidir”. Haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 06.11.2020.
- Hutbe*. “Müminler Tek Bir Vücut Gibidir”. Haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 28.10.2011.
- Hutbe*. “Müminler Tek Vücut Gibidir”. Haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 16.05.2014.
- Hutbe*. “Tedbir Mü’minden Takdir Allah’tandır”. Haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 13.03.2020.
- Hutbe*. “Zorluklar Birlikte Aşılır”. Haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 06.08.2021.
- Hülür, Asuman Banu. *İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası: Cuma Hutbeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Irmaklı, Mustafa. “Hassas Vicdanlar ve Mümin Yürekler”. *Diyanet Aylık Dergi* 387 (Mart 2023), 8-9.

- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. el-Müsned. Ürdün: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Birleşik Baskı, 2005.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî. Sünen-i İbn Mâce. el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde. Haz. Sâlih b. Abdulazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Kaan, Enver Osman. "Doğal Olaylara Doğru Bakış". *Diyanet Aylık Dergi* 387 (Mart 2023), 12-15.
- Kalaycı, Mehmet. "Eşarilik". *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. 395-422. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Kandemir, Ahmet Mekin. *Mu'tezile Kelâmında Tabîî Nedensellik Düşüncesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Karademir, Hasan Basri. *Hutbelerde Okunan Âyetlerin Bağlamsal Yönden Tahlili*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Karahan, Fatma Bayraktar. *Dua ve Kader*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Karahan, Fatma Bayraktar. "Mâtürîdî'de Hikmet-Bilgi İlişkisi". *Disiplinler Açısından Hikmet Kavramı*. 241-258. Ankara: Astana Yayınları, 2023.
- Karaman, Fikret. "Deprem ve Tevekkül Üzerine Bir Değerlendirme". *Diyanet Aylık Dergi* 108 (Aralık 1999), 11-12.
- Karaman, Fikret. *Kelâmî Boyutuyla Deprem ve Doğal Afetler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- Karaosman, Muhammet. "Kur'ân'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2020), 98-120.
- Kaya, Umut. "2017-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz". *Amasya İlahiyat Dergisi* 17 (2021), 221-258.
- Kenar, Ceren. *İslam ve Kemalizm Arasında Bir Müzakere: Cuma Hutbeleri Üzerinden Resmî İslam'a Bir Bakış*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

- Keskin, Mehmet. “Eş’arîlik”. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit. 253-266. Ankara: Nobel, 2020.
- Keyifli, Şükrü. “Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar”. *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi 2* (2019), 25-41.
- Kılıç, Murat. “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Devlet ile Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 17/35* (2017), 137-166.
- Kıyılık, Mustafa Harun. “İslâm Hukukunda Doğal Âfetlerin Satım Akdine Etkisi”. *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 56 (2017), 285-305.
- Kocaman, Kasım. “Geçmişten Günümüze Dinî İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu”. *Journal of International Social Research 12/63* (2019), 1258-1271.
- Kula, Naci. “Deprem ve Dini Başa Çıkma”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi 1* (2002), 234-255.
- Kur’an Yolu Meâlî*. Haz. Hayrettin Karaman – Mustafa Çağrırcı - İbrahim Kâfi Dönmez – Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, 2016.
- Kurt, Hafize Esra. *Diyanet Aylık Dergi’nin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Küçükcan, Talip - Köse, Ali. *Doğal Âfetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2000.
- Malik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî. *Muvatta-i Mâlik. el-Kütübü’s-Sitte, Mevsûatü’l-Hadîs eş-Şerîf içinde*. Haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru’s-Selâm, 2000.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbûrî Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim. e-İkütübü’s-Sitte, Mevsûatü’l-Hadîs eş-Şerîf içinde*, haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru’s-Selâm, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünen-i Nesâî. el-Kütübü’s-Sitte, Mevsûatü’l-Hadîs eş-Şerîf içinde*. Haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru’s-Selâm, 2000.

- Okumuş, Ejder. “Tabii Afetler, Din ve Toplum -Marmara Depremi Örneği-”. *İslâmî Araştırmalar* 15/3 (2002), 339-373.
- Onay, Ahmet. “Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi: Diyanet İşleri Başkanlığının 1999 Yılı Hutbeleri Örneği”. *İslâmî Araştırmalar* 17/1 (2004), 1-13.
- Özarslan, Selim. “Doğal Afetler Karşısında Din ve Diyanet Hizmetleri (Doğal Afetlere / Musibetlere Yönelik Düşünceler)”. *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri 12-16 Ekim 2009 Ankara*. 2/469-480. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Özarslan, Selim. *Günah Musibet İlişkisi Üzerine*. Ankara: Nobel, 2012.
- Özarslan, Selim. “Kovid 19 Küresel Salgınının Düşündürdükleri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/38 (2021), 63-88.
- Özbolet, Abdullah. “Hutbelerde Söylem Değişimi -Diyanet Hutbeleri Örneği-”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/29 (2014), 662-679.
- Özdemir, Metin. *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.
- Özdemir, Metin. *İlâhî Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Özdemir, Metin. “Mu‘tezile’de Şer/Kötülük Problemi”. *Usûl ve Esaslarıyla Mu‘tezile’ye Giriş*. Ed. Ömer Türker - Yusuf Cengiz. 366-395. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Özdemir, Metin. “Mâtürîdî’nin Kötülük Problemine Yaklaşımı”. *Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 380-424. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Özen, Emine Şefika. *2019-2020 Yılları Arasında Cuma Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Özmen, Bülent. “Deprem Gerçeği ve Türkiye”. *Diyanet Aylık Dergi* 387 (Mart 2023), 18-19.
- Salman, Yüksel. “Dinî Yayıncılık Bağlamında Başkanlık Yayınları”. *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 10.
- Sancar, Faruk. “Afetlerle Mücadelede İnançın Yeri”. *SETA Perspektif* 367 (Mayıs 2023), 1-6.

- Suna, Mehmet. *Günümüz Cuma Hutbelerinin Toplumu Eğitimedeki Etkileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Şahin, Selin. *Din Siyaset İlişkilerine Yönelik Yaklaşımlar Çerçevesinde Diyanet Gazetesi ile İslamcı Dergilerin Mukayesesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Şahiner, Mevlüt. *Camilerde Hutbe ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahriç ve Tahlili*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Şık, Mehmet Sırrı. *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2008-2011 Yıllarında Hutbelerde Kullanılan Hadislerin Değerlendirilmesi: Diyarbakır-Batman ve Mardin İlleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Taşan, Yusuf. *Dini Tebliğde Hutbe'nin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Sünen-i Tirmizî, el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde*, Haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Tok, Nuri. *Kur'ân'da Sünnetullah ve Helak Edilen Kavimler*. Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- Üçer, Cenksu. "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dinî Söylemi -Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazıları Örneğinde-". *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 14 (2021), 23-104.
- Üçer, Cenksu - Çelebi, Hatice Kübra. "Diyanet Aylık Dergi ile Başyazılarının Gündem Konuları ve Başyazılarda Yer Verilen Kur'an Âyetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal* 5/2 (Haziran 2021), 134-172.
- Üçer, Cenksu- Zoba, Büşra. "Diyanet İşleri Başkanlığının Süreli Yayınlarından Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazılarında Hadisler". *Journal Of Analytic Divinity* 6/2 (Aralık 2022), 220-283.
- Üstün, Yakup. "Deprem Üzerine". *Diyanet Gazetesi* (Kasım 1976), 69-70
- Üzüm, İlyas. "Musibetler Karşısında Müslümanca Duruşun Sacayakları: Tedbir, Takdir, Tevekkül". *Diyanet Aylık Dergi* 282 (Haziran 2014), 17-19.

- Yaman, Ahmet. "Alın Teri ve Kömür Tozuyla Karılan Şehitlik Harcı". *Diyanet Aylık Dergi* 282 (Haziran 2014), 13-16.
- Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Teodise*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Yaşar, Mehmet. *Günümüz Cuma Hutbelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Yaşar, Mehmet. "İmam-Hatiplerin Kendi Hutbelerini Okuması". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*. 1/474-480. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Yaşaroğlu, Kamil. "Diyanet İşleri Başkanlığının Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 93-107.
- Yıldız, Ece Han Genç. *The Presidency of Religious Affairs, Women, and Politics in Turkey: 1968-2014*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Yılmaz, Mehmet Nuri. "Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz: Takdire Karışamayız, Ancak Tedbirli Olmak Zorundayız". *Diyanet Aylık Dergi* 105 (Eylül, 1999), 12.
- Yüksel, Mücahit. "İslam Tarihinde Vuku Bulan Doğal Afetler, Salgınlar, Kıtliklar ve Buna Karşı Müslümanların Tutumu". *Olağandışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik*. 1/275-293. Konya: Türkiye İmam Hatipler Vakfı Yayınları, 2021.
- Yüner, Recep. *Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Ekollerine Göre Allah'ın Adaleti Meselesi (Doğal Felaketler Ve İzdıraklar Bağlamında)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Zengin, Halise Kader. "Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası)". *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu -II (30 Mart - 01 Nisan 2012, Ankara)*. 2/125-130. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

E-ISSN 2645-9132

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin Abdest ve Namaz Hakkındaki Âyetlere Dair İşârî Yorumları

Esra Nur HAKLI | <https://orcid.org/0000-0001-8057-1724> | esranurhakli@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Kur'ân-ı Kerîm ve Kıraat Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Öz

Tefsir, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına onu detaylı şekilde inceleyerek yorumlayan bir ilimdir. İslam tarihi boyunca Kur'ân farklı usûllerle tefsir edilmiştir. Bu usûllerden biri olan işârî tefsir türünde de pek çok eser kaleme alınmıştır. Müfessirin manevî terakkî sonucu kalbine inen mânâlardan yola çıkarak yazdığı işârî tefsirin nitelikleri ve kabul şartları zaman zaman tartışma konusu olmuş ve bu nedenle birtakım şartlar ortaya konulmuştur. Âyetin zâhir mânâsı dışına çıkmamak, ona aykırı bir mânâ vermemek ve verilen mânânın kendi içinde sahih olması gibi şartlar işârî tefsirin sıhhatine delil kabul edilmiştir. Bu çalışmada işârî tefsirin genel özelliklerinden hareketle hicrî onuncu asırda Mısır'da yaşamış bir âlim olan Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin (öl. 973/1565) tefsir alanındaki eserlerine ve işârî yorumlarına yer verilmiştir. Şa'rânî'nin fıkıh, tasavvuf ve hadis dallarındaki eserleri hakkında ülkemizde birçok çalışma yapılmış olsa da tefsir ile ilgili görüşleri bugüne kadar ele alınmamıştır. Makalemizde ilk olarak Şa'rânî'nin ilmî hayatı ve özellikle tefsire dair eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca diğer eserlerinde âyetlere yönelik atıfları belirlenerek tefsir metodu ortaya konulmuştur. Makalenin sınırlılığı göze alınarak yalnızca abdest ve namaz hakkındaki âyetlere dair işârî yorumları değerlendirilmiştir. Ayrıca bu âyetler hakkındaki yorumları tefsir ve tasavvuf alanında okuduğu temel eserlerle mukayese edilerek yorumlarının özgünlüğü belirlenmiştir. Şa'rânî eserlerinde âyetlerin zâhir ve bâtın her iki mânâsına da değinmiştir. Tefsir usûlüne ait temel kriterlere ise yer vermemiştir. Namaz ve abdest hakkındaki âyetleri ele alırken bu ibadetlerin

fikhî yönlerinden ziyade hikmet ve âdaplarına ait değerlendirmelerde bulunmuştur. Tefsirde takip ettiği bu usûl doğrultusunda abdesti sadece ibadet öncesi yapılması gereken beden temizliği olarak değerlendirmemiştir. Bu değerlendirmeye ek olarak abdesti kulun günahlardan arınması ve Allah'a olan itaatinin artması şeklinde yorumlamıştır. İbadetler içinde namaza özel önem vermiş, namazın fert ve toplum hayatına dair yansımalarına değinmiştir. Namazda okunan Kur'ân'dan maksadın kalbin Hakk'la birlikteliğinin yani huşûnun sağlanması olduğunu ifade etmiştir. Böylelikle kulun Hakk'a yakınlığının artması gibi marifetinin de artacağını belirtmiştir. Namazın müminleri bir araya getirdiğini, aralarındaki birliği ve dayanışmayı kuvvetlendirdiğini vurgulayarak, saflardaki birliktelik gibi kalplerde de birlikteliğin sağlanması gerektiğini dile getirmiştir. Sonuç olarak bu âyetlere dair yorumlarında vurgulamak istediği esas hususun ibadetlerin mânâsının kul tarafından daha iyi anlaşılması ve yaşanması olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tefsirlerinde İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) vahdet-i vücûd düşüncesinden büyük ölçüde etkilendiği de görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Şa'rânî, İbadet, Keşfi Bilgi, Hikmet.

Atıf Bilgisi

Haklı, Esra Nur. "Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin Abdest ve Namaz Hakkındaki Âyetlere Dair İşârî Yorumları". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/2 (Aralık 2023), 255-286.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1383508>

Geliş Tarihi	30.09.2023
Kabul Tarihi	13.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu makale, "Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin İşârî Tefsir Yöntemi" adlı hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ulumdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

‘Abd al-Wahhāb al-Sha‘rānī’s Ishari Tafsīr on Āyāt About Wuḍū’ and Ṣalāt

Esra Nur HAKLI | <https://orcid.org/0000-0001-8057-1724> | esranurhakli@aybu.edu.tr

Ankara Yildirim Beyazıt University, Faculty of Divinity,
Department of Reading the Qur'an and the Science of Recitation, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Abstract

Tafsīr is a science that analyzes and interprets the Qurʾān in detail to provide a better understanding of it. Throughout Islamic history, the Qurʾān has been interpreted in different ways. Many works have also been written in the genre of ishārī tafsīr, which is one of these methods. The properties and acceptance conditions of ishārī tafsīr written by the mufasssirs based on the meanings that descended into their hearts as a result of spiritual advancement have been a subject of debate from time to time. Therefore, several properties have been laid down. Conditions such as not going beyond the literal meaning of the āyāt, not giving a meaning contrary to it, and the given meaning being authentic in itself have been accepted as evidence for the validity of the commentary. In this study, the works of ‘Abd al-Wahhāb al-Sha‘rānī (d. 973/1565), a scholar who lived in Egypt in the tenth century of Hijr, in the field of tafsīr and his ishārī tafsīr are included. Although many studies have been conducted in Türkiye on al-Sha‘rānī’s works in the fields of fikh, sufism and hadīth, his views on tafsīr have not been discussed so far. In this article, we first provide information about al-Sha‘rānī’s scholarly life and especially his works on tafsīr. In addition, his method of tafsīr is revealed by determining his references to āyāt in his other works. Considering the limitations of the article, only his tafsīr on āyāt about wuḍū’ and ṣalāt are evaluated. In addition, his tafsīr of these āyāt are compared with the basic works he read in the field of tafsīr and mysticism to determine the originality of his interpretations. In his works, al-Sha‘rānī touched upon both the zāhir and bātin meanings of āyāt. He did not include the basic criteria of tafsīr methodology. While discussing āyāt on

wuđū' and şalât, he evaluated the wisdom and proprieties of these 'ibādât rather than their fikh aspects. In line with this methodology, he followed in his tafsîr, he did not consider wuđū' only as the cleansing of the body before 'ibādât. In addition to this, he interpreted wuđū' as the purification of the servant from sins and the increase of his obedience to Allah. Among 'ibādât, he attached special importance to şalât and emphasized its reflections on individual and social life. He stated that the purpose of the Qur'ân recited in şalât is to ensure the unity of the heart with the Almighty, that is, hushûn. In this way, he stated that the mu'min's ma'rifat would increase as well as his closeness to Allah. Emphasizing that şalât will strengthen the unity and solidarity between mu'min by bringing them together, he stated that unity in hearts should be ensured just like the unity in the ranks. As a result, it has been determined that the main point he wants to emphasize in his tafsîr of these âyât is that the meaning of şalât is better understood and experienced by mu'min. It has also been observed that he was greatly influenced by Ibn al-'Arabi's (d. 638/1240) idea of wahdat al-wujûd in his tafsîr.

Keywords

Tafsîr, al-Şa'rânî, 'ibādât, Kashf, Hikma.

Citation

Haklı, Esra Nur. "Abd al-Wahhâb al-Şa'rânî's Ishari Tafsîr on Āyât About Wuđū' and Şalât". *ULUM Journal of Religious Inquiries* 6/2 (December 2023), 255-286.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1383508>

Date of Submission	30.09.2023
Date of Acceptance	13.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External This article is derived from his doctoral dissertation entitled "Abd al-Wahhâb al-Şa'rânî's Method of Ishari Tafsîr".
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Tefsir ilmi Allah'ın muradı doğrultusunda Kur'ân'ı delaletleri açısından araştıran bir ilim olarak tanımlanmaktadır.¹ Kur'ân'da tefsirin kapsamına giren ve anlamakla bağlantılı olan tezekkür, tedebbür ve tefekkürü ifade eden âyetler mevcuttur.² Kur'ân, Arap dilinde indiği için ona ait zenginlikleri ihtiva etmekte ve bu yönüyle de çeşitli şekillerde anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın sahip olduğu anlam zenginliği âyetlerin mânâ bakımından derinliğini göstermekteyken yazılan tefsirin kapsam ve niteliği de müfessirin anlayış seviyesi ile Arapçaya ve İslam kültürüne olan hakimiyetine göre farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan tefsirler yazılırken Hz. Peygamber'in âyet hakkındaki tefsiri öncelikli olarak nakledilmiş, daha sonra sahâbe ve tabiînden gelen nakiller aktarılmış, lafza ait mutlak mânâlar göz önünde bulundurulmuş ve müfessirin lafızdan anladığı mânâlar genişliğine göre arz edilmiştir. Ancak müfessirin hiçbir dayanak olmadan salt kendi anlayışını nakletmesi doğru görülmemiştir.³

Müfessirlerin tefsir yazımı sırasında dikkate aldıkları önemli bir husus hadiste geçen uyarıdır. "Kim Kur'ân hakkında kendi görüşünü söyler de isabet ederse hata etmiştir."⁴ buyrulmuş, Beyhakî (öl. 458/1066) hiçbir delile dayanmadan Kur'ân hakkındaki sözlerin câiz olmayacağını ifade etmiştir.⁵ Mâverdî (öl. 450/1058) ise bazılarının hassas davranarak bu hadisi zâhire hamlettiklerini ve kendi içtihatlarıyla Kur'ân'dan hüküm çıkartmadıklarını nakletmiştir. Buradan yola çıkarak o lafızların işaretlerinden değil de kendi görüşüyle Kur'ân hakkında hüküm

¹ Muhammed Abdül-Azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Bedi Seyyîd el-Lehhâm (Dimaşk: Dâru Kuteybe, 2001), 2/ 7.

² *Kur'ân Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, haz. Hayrettin Karaman, vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), el-Bakara 2/219, 221, 44; Muhammed 47/24.

³ Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı vd. (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1990), 2/292-304.

⁴ Ebû Davud Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, haz. Sâlih b. Abdülazîz (Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000) "İlim", 5 (No. 3652).

⁵ Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Muessesetü'r-Risâle, 2008), 769

verenin isabet etse de deliller itibariyle hata edeceğini ifade etmiştir.⁶ Bu açıdan tefsir geleneğinde müfessirler kendi kanaatlerini dile getirirken âyetlerin zâhirî anlamlarından ya da bir diğer ifadeyle bağlamdan tümüyle uzaklaşmamaya dikkat etmişlerdir.

Kur’ân farklı zamanlarda farklı usûllerle tefsir edilmiştir. Bu usûllerden biri de işârî tefsirdir. Sûfînin Kur’ân’ı tilaveti esnasında kalbine doğan mânâlardan yaptığı tefsir olarak nitelenen⁷ bu tefsir türü için birtakım şartlar ortaya koyulmuştur. Âyetin zâhir mânâsı dışına çıkmamak, ona aykırı bir mânâ vermemek, verilen mânânın kendi içinde sahih olması gibi⁸ şartlar tefsirin sıhhatine destek mahiyetindedir. Diğer taraftan müfessirin âyete verdiği zâhir mânânın onu sınırlamadığı, bâtınî farklı anlamların da olabileceği belirtilirken zâhir mânânın göz ardı edilmemesinin altı çizilmiştir. Hatta bu durum eve girmek isteyen kimsenin kapıyı bulmadan eve girmesine benzetilmiştir.⁹ Buradan yola çıkarak tasavvufî tefsir yapan sûfînin zâhir ve bâtınî mânâları bir arada nakletmesi gerektiği, âyetin bağlamından tümüyle kopmadan ya da ona aykırı bir mânâ vermeden yaptığı tefsirin ise geçerli olduğu dile getirilebilir.

Sûfînin Hakk’tan aldığı keşfî bilgi yahut ilham, işârî tefsir açısından bir bilgi edinme metodudur. Ancak bu belirli bir eğitimin sonucunda elde edilecek bir yöntem olarak tarif edilir. Kulun Hakk’ın isim ve sıfatlarını bildikten sonra O’nun fiillerine rıza göstermesi, kötü ahlâkî vasıflardan uzaklaşarak nefsin afetlerinden kurtulması, kalbini Hakk’tan başka her şeye kapatarak sırrında daim O’nunla olmak suretiyle mârifete ermesi bu açıdan ilk adımı teşkil eder. İkinci adımda ise kul her an O’na dönüş yapar, O’ndan gelen ilhamı alır.¹⁰ Keşfî bilgiyi, ilhamı ve rüyayı bu bağlamda bir değer olarak kabul eden ve eserlerini keşfî bilgiye dayandıran

⁶ Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 1/34, 35.

⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/311.

⁸ Mennâ Halîl Kattân, *Mebâhis fi ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 348.

⁹ Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, 779.

¹⁰ Ebû’l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf (Kâhire: Muessesetu Dâru’ş-Şâb, 1989), 510.

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî¹¹ sûfî tefsirin daha çok nazarî-teorik alanı hakkında tespitlerde bulunmuştur. İbnü'l-Arabî'den oldukça etkilenen Abdülvehhâb eş-Şa'rânî de işârî tefsiri kabul etmiş ve eserlerinde sıkça keşfî bilgiden alıntılar yapmıştır. Ancak Şa'rânî İbnü'l-Arabî gibi felsefî kavramları kullanmaktan çok âyetlerin güncel hayattaki pratik yönlerini ele almıştır. Bu nedenle onun ilgi alanı Kur'ân'ın nasıl yaşandığıdır.

Şa'rânî hakkında ülkemizde yapılan çalışmalarda onun tasavvuf¹², fıkıh¹³ ve hadis¹⁴ gibi alanlardaki eserleri incelenmiş ancak onun müfessir kişiliğiyle ilgili henüz bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalede öncelikle tefsir sahasına giren eserleri üzerinden tefsir metodu ortaya konulacaktır. Ayrıca tefsir alanı dışındaki eserleri de araştırılarak âyetlere dair yorumları incelenecektir. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin hayatı ve eserlerine kısaca değinilecek, Kur'ân âyetlerine getirdiği işârî yorumlar namaz ve abdest özelinde incelenerek sunulmaya çalışılacaktır. Ayrıca makalemizin bir diğer hedefi Şa'rânî'nin tefsir metodunun işârî tefsire mi yoksa rivâyet tefsirine mi daha yakın olduğunu belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda âyetler hakkındaki yorumları işârî tefsir kaynakları, rivâyet tefsir kaynakları ve tasavvuf eserleri ile kıyaslanacaktır. Burada seçilen tefsirler daha çok Şa'rânî'nin eğitim hayatı sırasında okuduğu eserler arasından belirlenmiştir. Böylece bu yazarlardan ne kadar etkilendiği tespit edilecek, diğer taraftan kendisine has yorumları da ortaya koyulacaktır.

¹¹ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî, *Fususü'l-Hikem*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kocabalı Yayınları, 2008), 19.

¹² Ali Namlı, *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İfav Yayınları, 2015); Esmâ Öztürk, "Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565) Perspektifinde Zikir", *Journal of Islamic Research* 30/3 (2019), 468-478.

¹³ Aykut Avcı, *Fıkıhî İhtilaflara Tasavvufî Bir Bakış Açısı- Şa'rânî Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015); Hâlim Gül, "Hukukçu Bir Sûfînin İbnü'l-Arabî Müdafaası: İmam Şarani Örneği", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9 (Nisan 2013), 46-72; Hayri Kaplan, "Fakih Bir Sufî Örneği Olarak Abdülvehhâb eş-Şa'rânî", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2002), 119-154.

¹⁴ Ferhat Gökçe, *Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasında "Mîzân" Yöntemi* (Ankara: Yayınevi, 2012), 167-284.

1. Abdülvehhâb eş-Şa‘rânî’nin Hayatı ve Eserleri

Abdülvehhâb eş-Şa‘rânî yaşadığı dönemden günümüze dek uzanan etkileriyle tarihte iz bırakan âlimler arasında yer almıştır. Şa‘rânî 899/1494 tarihinde Mısır’ın Kalkaşende bölgesinde dünyaya gelmiştir. Tam ismi “Ebû’l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî el-Hanefî eş-Şazeli el-Ensârî eş-Şa‘rânî el-Mısırî”dir. Künyesi Ebû Abdurrahmân’dır. Soyu Muhammed b. Hanefiyye’ye (öl. 81/700) dayandığı için Hanefî, tasavvufî intisabı nedeniyle Şâzelî, dedesinin künyesi nedeniyle el-Ensârî nisbeleri ile anılır. Ayrıca çocukluğunun geçtiği Menûfiyye’deki Ebû Şa‘ra bölgesi dolayısıyla Şa‘rânî yahut Şa‘râvî olarak da ismi kaynaklarda yer almaktadır.¹⁵

Şa‘rânî önce babasını sonra da annesini kaybederek sekiz yaşında yetim kalmış, onu ağabeyi Abdülkâdir sahiplenmiştir. Şa‘rânî on iki yaşına geldiğinde Hızır adında bir kimse tarafından evlat edinilmiştir. Hızır onu köyünden alarak Kahire’ye getirmiş ve her türlü ihtiyacını karşılamıştır. Şa‘rânî de ömrü boyunca bu şahsı hayırla yâd etmiştir.¹⁶ Kahire’de yaklaşık on yedi sene el-Gamrî Camii’nde ikamet etmiştir. Caminin hocası ve çocukları onu yediklerinden içtiklerinden ayırmadan gözetmiştir. Şa‘rânî orada temel İslâmî eserleri ezberlemiş ve hocalarına arz etmiştir.¹⁷ el-Ezher Üniversitesi’nin doğrudan talebesi olmamış, fakat pek çok hocasından istifade etmiştir. Seçkin âlimlerle özel derslerde buluşmuş ve bu imkânlar ilmî şahsiyetine derin katkılar sağlamıştır. Tefsir, fıkıh, hadis, tasavvuf, kıraat, akâid, belagat gibi alanlarda klasik eserleri ezberleyerek eğitimine başlamıştır. Hocalarıyla çalışırken okuduğu eserlerin farklı şârihlerini de mukayese ederek geniş bir açıdan eserleri mütalaa imkânına kavuşmuştur. Şa‘rânî, el-Gamrî

¹⁵ Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fârîs ez-Ziriklî, *el-A‘lâm* (Beyrût: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 2002), 1/179; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu‘cemu’l- müellifîn: terâcîmi musannifîl-kutubi’l-Arabiyye* (Beyrût: Dâru İhyâu Turâsî’l-Arabî), 6/218; Mustafa Şakir, *et-Tarihu’l-Arabî ve’l-muahhirûn* (Beyrut: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 1990), 3/261.

¹⁶ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa‘rânî, *Levâkihu’l-envârî’l-kudsiyye fi beyâni’l uhûdî’l-Muhammediyye*, thk. Muhammed Ali (Halep: Dâru’l-Kalemi’l-İlmî, 2012), 430.

¹⁷ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa‘rânî, *Letâifü’l-minen ve’l-ahlâk fi vücûbi’t- tehaddüsü bi ni’metillahi ale’l-itlak/ el-Minenü’l-kübrâ*, thk. Ahmed İzzü İnaye (Dımaşk: Dâru’t-takvâ, 1425/ 2004), 66, 67; Ebu’l-Felâh Abdülhay İbn İmâd, *Şezerâtu’z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkadir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1983), 10/544.

Camii'nden Ümmü Havand Medresesi'ne taşınmış ve bu medresede ise yedi sene kalmıştır.¹⁸ Daha sonra Kadı Abdülkâdir Özbekî tarafından yaptırılan medrese ve camiden oluşan külliyyeye geçerek, vefatına dek orada talebe yetiştirmeye devam etmiştir. Burada geniş kitlelere eğitim verme imkânına kavuşmuştur. Zâviyesinde kalanlarla otuz yıl boyunca ilgilendiğini, bazen binden fazla kişinin orada kaldığını, bunlar içinde zâviyeden ayrılan ve ölenler olduğunda yerlerinin boş kalmadığını ve yeni öğrencilerin zâviyeye geldiklerini nakletmiştir.¹⁹ Bu durum o dönemde zâviyesinin ve derslerinin Mısır'da ne denli ilgiye mazhar olduğunu göstermektedir. 973/1565 yılında felç geçirmiş ve yaklaşık otuz üç gün sonra yetmiş dört yaşında vefat etmiştir. Na'şî zâviyesi yakınındaki mezara defnedilmiştir.²⁰

Şa'rânî tefsir, tasavvuf, hadis, fıkıh, akâid, ahlâk, tabakat gibi çeşitli dallarda eserler verirken bazı eserlere ise muhtasar çalışmaları yapmıştır. Otobiyografi tarzındaki kitabı *Letâifu'l-Minen*'de daha önce yazılmamış yirmi dört kitabının isim ve konularını zikretmiştir.²¹ Son derece velûd bir yazar olan Şa'rânî tasavvufu diğer dallara göre daha geniş bir şekilde incelemiştir.²² Özellikle İbnü'l-Arabî'nin eserlerini tekraren okumuş ve onların özetlerini oluşturduğu *el-Kibrîtü'l-ahmer fi beyâni ulûmi Şeyhi'l-Ekber* ile *el-Yevâkit ve'l-cevâhir* gibi eserler kaleme almıştır. O İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinin sıkı savunucusu olmuş, hakkındaki olumsuz düşünceleri bertaraf etmeye yönelik çalışmıştır.²³ Kettânî, Şa'rânî'nin üç yüzden fazla eseri olduğunu dile getirmiştir.²⁴ Birçok oryantalist düşünür de ondan hayranlıkla bahsetmiştir. Vollers eserlerine olan ilgiyi tasavvufu teorik olarak yazmasına ve pratik olarak yaşamasına bağlamıştır.²⁵ Mc Donald ise fıkıh alanında nâdir bir akla

¹⁸ Tevfik Tavîl, *eş-Şa'ranî İmânu't-tasavvûf fi asrihi* (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1945), 21; Muhammed el-Melicî, *el-Menâkıbü'l-kübrâ* (Kahire: Matbaatu Emîn Abdurrahman, 1932), 140, 141.

¹⁹ Şa'rânî, *Letâifu'l-minen*, 705.

²⁰ Melicî, *el-Menâkıbü'l-kübrâ*, 158, 161.

²¹ Şa'rânî, *Letâifu'l-minen*, 92, 93.

²² Eserlerinin geniş listesi için bk. Namlı, *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî*, 158.

²³ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-merdiyye an eimmeti'l-fukahi ve's-süfyye*, thk. Abdülhâdî Muhammed el-Harse (Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2010), 215-243; Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *el-Yevâkit ve'l-cevâhir fi beyâni akâidi'l-ekâbir*, çev. Mahmut Çınar (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 1/308, 316, 320, 2/1318.

²⁴ Abdülhay b. Abdulkebîr el-Kettânî, *Fihrisu'l-fehâris ve'l-esbât* (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 2/1079.

²⁵ Karl Vollers, "Şa'rânî", *Encyclopedia of Religion and Ethics* (New York: y.y., 1951), 21/448.

sahip olduğunu ifade etmiştir. Nicholson’a göreyse İslam âleminde eserleriyle derin tesir oluşturan iki yazardan biri İbn Haldûn (öl. 808/1406) diğeri de Şa‘rânî olmuştur.²⁶

Şa‘rânî hakkında olumlu kanaat bildiren bu düşünürlerin görüşlerine katılmamak mümkün değildir. O mezhep ayrılıklarını ortadan kaldırmaya yönelik eserler kaleme almış, dönemindeki karışıklıklara bu açıdan çözüm bulmaya çalışmıştır. Diğer taraftan tasavvuf ve fikhî uzlaştıran eserler yazarak ilimlerin de birliğine vurgu yapmıştır. Bu çabasıyla şeriatın aslının tek bir kaynaktan doğduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Şa‘rânî hayatının yirmi beş yılını Burcî Memlûkler Devleti zamanında, kırk dokuz yılını ise Osmanlı Devleti’nin Mısır’a hakim olduğu dönemde geçirmiştir. Memlûkler’in yıkılmaya yakın zamanlarında toplumdaki ahlâkî bozulmalara da şahit olmuş, eserlerinde toplum ve bireylerin ahlâkî yönden ıslahına özel bir önem vermiştir. Eserleri incelendiğinde özellikle tasavvuf alanında körelmiş anlayışları, yanlış eğilimleri, sahte şeyhleri eleştirmekten hiç geri durmadığı görülmektedir. Aynı zamanda doğru örnekleri her fırsatta gündeme getirmiş, ideal mü’min profili çizmiş, bu alanda alışlagelmiş yanlışlıkları fikirleriyle çürütmüştür.

2. Şa‘rânî’nin Kur’ân’ı Yorumlama Usûlü

Şa‘rânî, Kahire’de temel klasik kaynak kitaplarını yaklaşık elli hocadan aldığı derslerle müzakere imkanına erişmiştir. Hangi eseri kiminle ve kaç kez okuduğunu *Letâifü’l-minen* isimli eserinde ayrıntılı şekilde nakletmiştir.²⁷ Bu dönemde tefsir sahasında *Meâlimü’t-tenzîl*, *Lübâbü’t-te’vîl fi meâni’t-tenzîl*, *el-Camii li-ahkâmî’l-Kur’ân ve’l-mübeyyine limâ tezammenehû mine’s-sünneti ve âyi’l-furkân*, *Tefsîrü’l-Celâleyn*, *el-Keşşâf an hakîki gavâmizi’t-tenzîl* ve *uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl* tefsirlerini okumuştur. Aynı zamanda hocası Zekeriyâ el-Ensârî’nin (öl. 926/1520) *Envârü’t-tenzîl* ve *esrârü’t-te’vîl* adlı esere yazdığı *Fethu’l-celîl bi-beyâni hafiyi Envârî’t-tenzîl*

²⁶ Tahâ Abdülbaki Surûr, *Mecelletü’l-İslami’t-tasavvuf* (Kahire: y.y., 1961), 12; Tahâ Abdülbaki Surûr, *et-Tasavvufu’l-İslamî ve’l-İmâm eş-Şa‘rânî* (Memleketu’l-Müttehide: Hindâvî, 2017), 17.

²⁷ Şa‘rânî, *Letâifü’l-minen*, 69-72; Ayrıca bk. Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî ed-Dımaşkî el-Gazzî, *el-Kevâkibu’s-sâira bi-a’yânî’l-milleti’l-âşire* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1997), 3/157, 158.

isimli şerhin imlasına bizzat katkı sağlamıştır.²⁸ Bu eserlere zaman zaman atıflar yapmıştır.

Şa'rânî eserlerinde âyetin âyetle ve hadisle tefsirine dair açıklamalarda bulunmuştur.²⁹ Zaman zaman farklı tefsirleri atıfla zikrederek veya yorumları değerlendirerek kendi kanaatini ortaya koymuştur. Yorumlarında tefsir usûlüne dair ilimleri ise ayrıntılı olarak ele alma yoluna gitmemiştir. Dolayısıyla âyetlere dair atıflarında klasik tefsir kitaplarındaki yöntemleri sistematik olarak tümüyle kullanmamıştır.

Şa'rânî âyetlerden kalbine doğan mânâlara eserlerinde yer vermiş, bunu yaparken bâtinî tevillere girmemiştir. Sırayla tek tek âyetleri ele alma gibi bir metottan çok tasavvufa ait konuları açıklarken yeri geldikçe âyete atıf yapma yolunu tercih etmiştir.³⁰ Dolayısıyla Şa'rânî'nin önceliği, anlatmak istediği konuyu âyetle desteklemek ve sûfilerin sözlerinden, hayatlarından örneklerle âyetin güncel hayattaki yansımalarını ortaya koymak olmuştur.

Tefsir sahasındaki eserlerinde ise sıra dışı bir yöntem kullanmıştır. *el-Cevherü'l-maşûn fi 'ulûmi kitâbillâhî'l-meknûn* adlı kitabında tam bir tefsir yazmaktan ziyade sadece âyetlerden elde ettiği ilimleri sıralama yolunu benimseyerek, bu ilimlerinden yaklaşık üç bin tanesini kaydetmiştir. Bunun Hakk'ın havâs kullarına sahih keşf yoluyla verdiği vehbî bilgi olduğunu, bu ilimlerin bir tanesine dahi tefekkürle veya kitaplar yoluyla erişme imkanının olmadığını ifade etmiştir. Kitabı bu şekilde yazmasının sebebini ise evliyâyı şer'i ilimler konusunda noksan olmakla itham eden bir kısım âlimlere hatalı olduklarını göstermek şeklinde izah etmiştir. Ona göre tefsir kitaplarından herhangi birinde sûrelerden alınan bu türlü keşfi bilgilerin bir tanesine bile rastlamak mümkün değildir. "Dileyen kitabı alıp incelesin ve bu ilimlerin; sûrelerin hangi kelimelerinden anlaşıldığını ifade etsin!" diyerek

²⁸ Şa'rânî, *Letâifü'l-minen*, 84-86.

²⁹ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *Minhü'l-minne fi't-telebbusi bi's-sünne*, thk. Abdü'l-Vâris Muhammed Ali (Beyrût: Dârü'l-Kitâb,1999), 46, 56; Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *Kitâbü'l-mizân*, thk. Abdurrahman el-Umeyra (Beyrut: Âlimü'l-Kutub, 1989), 361.

³⁰ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *el-Bahru'l-Mevrûd fi'l-Mevâsik ve'l-Uhûd* (Kâhire: Mektebeti Sekafeti ed-Diniyye, 1424/2004), 56.

sözlerinin doğruluğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tarzda daha önce İbnü’l-Arabî ve Hakîm Tirmizî’nin (öl. 320/932) de yazdığını, kendisinin ise onlara yaklaşık bin ilim daha ilave ettiğini belirtmiştir.³¹

Halvette iken sûrelerden kalbine doğan ilimleri yazdığı *el-Cevheru’l-masûn ve’s-sırru’l-merkûm fîmâ tünticühû’l-halvetü mine’l-esrâri ve’l-ulûm* isimli kitabında da (Kamer Sûresi dışında) Kur’ân’ın tamamındaki sûrelerden elde ettiği üç bine yakın ilmi saymış, aynı yöntemi bu eserde de uygulayarak bilgilerinin kaynağını tümüyle keşfi bilgiye dayandırmıştır.³² Onun bu eserleri yazarken asıl maksadı sûfi âlimlerin vehbî bilgiyle elde ettikleri ilmî derinliği ortaya koymak ve onları eleştiren zâhirî ilim sahiplerine de meydan okumak olmuştur.

Şa‘rânî’nin sahih ilham ve keşfi bilgiyi yöntem olarak kullanmasının arka planında elbette sûfi olması yatmaktadır. Allah’ın son peygamberiyle şeriat kapısını kapattığını ancak ilham yolunu açık bıraktığını belirtmiştir. Hatta ilham yoluyla gelen bilgi sahiplerini (Muhammed Sûresi 15. âyette geçen) cennet ırmaklarının en üstünü olan bal ırmaklarının ehli olarak yüce bir mertebeye yükseltmiştir.³³ Bu ifadesi keşfi bilgiye ve ehline verdiği değeri yansıtmaktadır. Diğer taraftan Şa‘rânî velînin kalbine doğan sahih bilgilerin peygamberin şeriatına aykırı olmayacağını vurgulamıştır.³⁴ Böylelikle keşfi bilgiye imkân tanımış fakat onu şeriat ile sınırlamıştır. İlham türündeki bilginin Kitap ve Sünnet’e aykırı olmasını ise keşf sahibinin zayıflığı olarak nitelemiştir. İlhamın farklı türlerine dair açıklamalar yapmıştır. Buna göre ilhamın bir kısmını “Tarîf-i İlâhî” olarak adlandırmış ve bununla Allah’ın kulları için kapalı olanı açıklamasını kastetmiştir. Bir kısmını “Tahdîs-i İlâhî” olarak nitelemiş, kalbe gelen varidat türündeki bilgileri bu kapsamda değerlendirmiştir. Hadiste yer alan “Sizden önceki ümmetlerde

³¹ Şa‘rânî, *el-Cevherü’l-masûn fî ‘ulûmi kitâbillâhî’l-meknûn* (Cambridge: Cambridge Üni., 1237), 1.

³² Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa‘rânî, *el-Cevheru’l-masûn ve’s-sırru’l-merkûm fîmâ tünticühû’l-halvetü mine’l-esrâri ve’l-ulûm*, thk. Şerîf Mustafa el-Hanefî (Kahire: Dâru’l-Cevâmiu’l-Kelim, ts.), 38-39.

³³ Şa‘rânî, *el-Yevâkit ve’l-cevâhir*, 2/1636.

³⁴ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa‘rânî, *el-Envâru’l-kudsiyye fî beyâni âdâbî’l-ubûdiyye* (Kâhire: Matbaatu’l-Âmiratü’ş-Şarkıyye, 1317), 14.

muhaddisûn yani ilham alanlar vardı, ümmetinden de biri olsa o Ömer olurdu.”³⁵ ifadesiyle Ömer'in (r.a.) (öl. 23/644) bu yönüne vurgu yapıldığını belirtmiştir. Bazılarının ise bu makama sahip olmadan Allah ile sırrında konuştuğunu, fakat konuştuğunun Allah olduğunun farkında olmadığını belirterek bunu da “Vahy-i Mübeşşirât” olarak nitelemiştir.³⁶ Şa'rânî'nin ilham ile gelen bilginin doğru olup olmamasının en keskin ölçütünü şeriata uygunluk olarak nitelemesi dikkat çekicidir. Zira bu sayede keşfî bilginin hakîkatten kayma riskini ortadan kaldırmıştır.

O halde sahih keşfî bilgiye ulaşma imkanları nelerdir? Şa'rânî kulun ibadete devam etmesi gerektiğini, özellikle sahih bir halvetten sonra kişiye keşfî bilgilerin açılacağını belirtmiştir. Ona göre kişi Kur'ân'dan bir âyet okuduğunda Allah kalbindeki bütün bilgilerden arındırarak kişinin kalbine âyet hakkında mânâları aniden indirir. Keşfî bilgi aniden kalbe gelen bilgi olarak tefekkürle elde edilen bilgiden ayrılır. Dolayısıyla bilgi akışında herhangi bir şekilde kesilme olması bilginin keşfen değil, fikir ile elde edilen bilgi olduğunu gösterir. Diğer taraftan Şa'rânî keşfî bilginin sürekli yenilik içerdiğini ve tekrarlanmadığını vurgulamıştır. Buna göre halvette olan kimse bir âyeti bir kere, iki kere, üç kere yahut yüz kere de okusa her defasında Allah onun aklına gelmeyen yeni bir ilmi onun kalbine verir.³⁷ Bu ifadelerinde her an farklı ve yeni şekilde kalbe gelen keşfî bilgiyle bir taraftan Kur'ân tefsirine geniş bir alan açmaktadır. Ayrıca İbnü'l-Arabî'deki, aşağıda değinilecek olan, her biri diğerinden farklı tecellî fikrini³⁸ hatırlatmaktadır.

Şa'rânî müfessirlerin verdikleri mânâların âyeti sınırlamayacağını, her âyet yahut hadisin zâhir mânâsı dışında bir de Allah'ın kulunun kalbine açtığı bâtın

³⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, haz. Sâîf b. Abdülazîz (Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000), “Fedâilu eshâbi'n-Nebî”, 6 (No. 300); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, haz. Sâîf b. Abdülazîz (Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000), “Fedâilu's-Sahabe”, 2398.

³⁶ Şa'rânî, *Letâifü'l-minen*, 723; Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *Ferâidü'l-kalâid fi ilmi'l-akâid*, thk. Yusuf Rıdvan el-Lekûd (Amman: Dâru'l-Feth, 2020), 196, 197.

³⁷ Şa'rânî, *el-Cevheru'l-masûn ve's-sırru'l-merkûm fimâ tünticühü'l-halvetü mine'l-esrâri ve'l-ulûm*, 37.

³⁸ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayınları, 2007), 2/300, 3/46; Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005), 645-648.

mânâsı olacağını belirtmiştir.³⁹ Onun bu ifadeleri aslında “Her âyetin zâhiri ve bâtını, haddi ve matlaı vardır.”⁴⁰ hadisine dayanmaktadır. Hadisin bir başka senedi İbn Mes’ûd (öl. 32/652) rivâyetiyle şu şekilde nakledilmiştir: “Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir ki her bir âyetin bir zâhiri bir de bâtını vardır, her bir harfin haddi her bir haddin de matlaı vardır.”⁴¹ Farklı şekillerde yorumlanan bu ifadede zâhir Kur’ân’ın lafzı, bâtın te’vili, yahut zâhir Kur’ân tilaveti, bâtın ise onu anlamak, tefekkür etmektir.⁴² Her bir harfin haddi ile tilavette ya da tefsirde sınırı aşmamak, her bir haddin matlaı ile de anlayış kastedilmiştir. Begavî (öl. 516/1122) Allah’ın kuluna kimsenin imkân tanıyamayacağı şekilde bu anlayışı geniş tutabileceğine değinirken işârî tefsire de yol açmış olmaktadır.⁴³ Hadiste geçen bu ifadelerle Kur’ân tefsiri sadece zâhir mânâlarla sınırlanmayıp, kalbe doğan anlamlara da imkân tanınmaktadır. Diğer taraftan sûfîlerin âyetten kalplerine doğanı dile getirirken zâhir mânâyı tümüyle terk etmemesi de bâtınî tefsir yapanlardan ayrıldıkları noktadır. Bu bağlamda tefsir usûlü kitaplarında sûfî müfessirlerin “Âyetin tek mânâsı budur.” diyerek âyetin kapsamını sınırlamadıkları dile getirilerek, bu türlü tefsirin geçerliliği kabul edilmiştir.⁴⁴

Şa‘rânî de işârî tefsir yapan sûfî müfessirlerin zâhir mânâyı tümüyle terk ederek bâtınî mânâlar vermediğini belirtmiş ve onları savunmuştur.⁴⁵ Eserlerinde âyetlerin zâhirî mânâlarına değinmekle birlikte onlardan elde ettiği bâtınî anlamlara işaret etmiştir. Şa‘rânî’nin abdest ve namaz hakkındaki âyetlere dair yaptığı tefsirleri ve bu ibadetlerin hikmetlerine ait açıklamalarını bu açılardan ele alacağız.

³⁹ Şa‘rânî, *el-Ecvibetü’l-merdıyye*, 278.

⁴⁰ Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî, *ez-Zühed ve’r-rekâik*, thk. Habiburrahmân el-A’zemî (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 2/23.

⁴¹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü’t-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemîr vd. (Riyâd: Dâru’t-Tayyibe, 1989), 1/46-47.

⁴² Muhammed Abdulazîm ez-Zurkânî, *Menâhilü’l-irfân fi ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Bedî Seyyîd el-Lehhâm (Dımaşk: Dâru Kuteybe, 2001), 2/91-92.

⁴³ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Şerhu’s-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Zühayr eş-Şâviş (Beyrût: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1983), 1/262-266.

⁴⁴ Zurkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 2/90; Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, 779.

⁴⁵ Şa‘rânî, *el-Ecvibetü’l-merdıyye*, 279.

3. Abdestin Hikmetlerine Dair İşârî Yorumları

Namazın kendisi, öncesindeki maddî ve manevî hazırlıklar ile bunlara dair hikmetler özellikle tasavvuf eserlerinde ele alınmıştır. Gazzâlî (öl. 505/1111) temizliğin basamaklarından söz ederken hadesten tahareti ilk sırada ele almıştır. Azâların günahattan temizliğini, kalbin kötü huylardan temizliğini ve kalbin Allah'tan başka her şeyden temizliğini de sıralayarak zâhirden bâtına doğru bir dereceleme yapmıştır.⁴⁶ Kuşeyrî (öl. 465/1072) namazda zâhirî temizliğin yanında bâtınî temizliğin de olması gerektiğini bildirmiş, buna göre zâhirî temizlik yağmur suyuyla yapılırken bâtınî temizliğin pişmanlık, tövbe ve haya ile yapılacağını ifade etmiştir. Ona göre her uzvun kendine özel bâtınî temizliği de yapılmalıdır. Söz gelimi ellerin temizliği harama uzanmamak ise başın temizliği de tevazu göstermektir.⁴⁷ Şa'rânî de benzer bir mânâyâ işaret ederek, namaz öncesi suyla yahut su yoksa teyemmümlle yapılan temizliğin gafletle ya da günahlarla adeta ölmüş olan uzuvların dirilmesine sebep olacağını ifade ederek,⁴⁸ şu âyeti sözüne delil kılmıştır: “...Her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi?”⁴⁹ Dolayısıyla günahlarla manen ölüm yaşayan bedenın abdest suyuyla dirilişine işaret etmiştir.

Şa'rânî kulun Allah ile huzurda olmada edep göstererek güzel ve temiz kıyafetler giymesini zâhirî nezafet, iç dünyasını kötü huy ve sıfatlardan temizleyerek namaza durmasını da bâtınî nezafet olarak açıklamıştır. Bu nedenle haset, riya, nifak gibi kötü huyların kendinde var olup olmadığına özellikle de namaza başlamadan dikkat ettiğini ifade etmiştir.⁵⁰ Namaz için nasıl maddî temizlik gerekliyse manevî temizlik olmadan yani şeytanî vasıflardan kurtulmadan Hakk'ın huzurunda olmanın da tam olarak mümkün olmayacağını belirtmiştir.⁵¹ Bu durumu “İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder.

⁴⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ-u ulûmid'-dîn* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, ts.), 1/464.

⁴⁷ Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Tefsîrül-Kuşeyrî-letâifü'l-işârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahman (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 2/251.

⁴⁸ Şa'rânî, *Mizân*, 337.

⁴⁹ el-Enbiyâ 21/30.

⁵⁰ Şa'rânî, *Letâifü'l-minen*, 676.

⁵¹ Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-merdiyye*, 119.

Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.”⁵² âyetine dayandırmış ve âyete bâtinî bir yorum katmıştır.⁵³ Tefsirlerde ele alındığı üzere âyet kalbe gelen olumsuz düşüncelere değinse de⁵⁴ doğrudan namaz öncesindeki temizliğe veya hazırlığa değinmemektedir.⁵⁵ Şa‘rânî âyetin hükmünün mensûh olup olmaması yahut esbâb-ı nuzûlü gibi usûl konularını dile getirmeden sadece âyetin ahlâkî yönüne işaret etmiştir. Dolayısıyla Şa‘rânî yalnızca abdest alarak bedeni temizlemeyi yeterli saymamış, hata ve kusurlardan uzaklaşarak ibadetin ahlâkî vasıflar kazanmaya yol açmasını da gerekli görmüş ve âyete bu bağlamda yorum yapmıştır.

Şa‘rânî, maddî ve manevî temizliği birbirinden uzakta değil, tam aksine bir arada ele alarak değerlendirmiştir. Âhireti temizlik ve kemal yurdu olarak nitelemiş ve kulun âhirete hazırlık yapması için kir ve pislikle dolu olan bu dünyada ibadetlerin temizlik üzerine bina edildiğini ifade etmiştir. Bu açıdan temizliğin de iki yönü olduğunu dile getirmiştir. İlki zâhirî yönüdür ki bu pisliklerden arınmadır, diğeri ise işin bâtinî yönü olup o da muhalefetten uzaklaşmaktır. Meleklerin ve mahlûkatın bu iki özelliğe sahip oldukları gibi hem temiz hem de itaatkâr oluşlarını vurgulayarak Hakk'ın “el-Kuddûs” ismini de bu bağlamda hatırlatmıştır.⁵⁶ Abdest alırken yıkanan organların yerlerine değinerek, buralardan başlayarak bir daire çizildiğinde adeta insanı kuşattığını, bunun gibi abdestle de insanın adeta günah ve Hakk'a muhalefetten tüm bedenini arındırdığını işaret etmiştir. Abdest alırken sadece

⁵² el-Bakara 2/284.

⁵³ Müfessirlerden Suyûtî tefsirinde doğrudan bu mânâda bir açıklamayı nakletmez. Bk. Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2011), 2/126-131.

⁵⁴ Âlâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrahîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vil fi meâni't-tenzil*, thk. Abdüsselâm Muhammed Alî Şâhîn (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 1/217.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Camii li-ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-mübeyyine limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*, thk. Abdullâh b. Abdül-Hasan et-Türkî (Lübânâ: Müesseseti'-Risâle, ts.), 4/288; Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsîn et-Türkî (Kâhire: Hicr, 2001), 5/134-142.

⁵⁶ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa‘rânî, *Minehu'l-minne fi't-telebbusi bi's-sünne*, thk. Abdülganî Nekemî (Halep: Dâru'l-Kitâbi'n-Nefs, 1974), 268-269.

bedeni yıkamayı değil, her uzva ait hatalardan tövbe ederek abdest almanın gerektiğini dile getirerek kazanılması gereken ahlâkî vasıfları sıralamıştır.⁵⁷

Şa'rânî, ibadet öncesi abdestin neden gerekli olduğuna dair açıklamalarda bulunmuştur. Şa'rânî farz ibadetler konusunda kişinin ihmali fazla yemek yemeye bağlamıştır. Ona göre fazla yiyen insan gaflete düşerek Hakk'tan uzaklaşmaktadır. Bu durumu âyette "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette otur, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz dedik."⁵⁸ ifadeleriyle yer alan Âdem'in (a.s.) yasak ağaçtan yemesi ile doğrudan ilişkilendirmiştir. Ona göre Âdem (a.s.) yasak ağacın meyvesini yiyerek hakîkî bir günaha düşmemiştir. Burada ağaç; insanların haram ve mekrûh gibi fiillerini temsil etmektedir.⁵⁹ Diğer taraftan şeytanın vesveselerine uyararak yanlış fiiller işlenmiş olması bir mânâda insanın temizliğini gerektirir. Bu nedenle ibadetlerin öncesinde temizlik gerekli kılınmıştır.⁶⁰ Haram, şüpheli rızık yemek yahut fazla yemek de aynen atası Âdem (a.s.) gibi kulu Rabb'inden uzaklaştırır. Melekler yemedikleri için ibadet etmeleri kesintisiz sürer. Yiyen için insan ise korkar ve kibirlenir. Namaza karşı ihmalkâr olur.⁶¹ Görüldüğü gibi Şa'rânî Âdem'in (a.s.) yasak ağaçtan yemesini bir sembol olarak yorumlamış, hakîkatte ise günahlardan uzaklık ve helal yemek yemeyle konuyu işârî şekilde tefsir etmiştir.

Âdem'in (a.s.) ismetini savunduğu bu bahis bir tarafa özellikle tasavvufta sıkça vurgulanan az yemek yahut yenilen rızıkın temizliğine dikkat etmek Şa'rânî düşüncesinde geniş bir yer tutmaktadır. Hayatında çok tesirleri olan dedesinin tarladaki çiftçinin ürünlerine zarar vermeleri sebebiyle arıların balını yemeyi terk ettiğini zikretmesi⁶² ve kendisinin de helal rızık bulamama kaygısıyla bir süre toprak

⁵⁷ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *el-Fethü'l-mübîn fi cümleti min esrâri'd-dîn*, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrût: Dârü'l-Kutübî'l-İlmiyye, 1971), 29, 33-35; a. mlf., *el-Ecvibetü'l-merdiyye*, 166.

⁵⁸ el-Bakara 2/35.

⁵⁹ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *İrşâdü't-tâlibin ilâ merâtibi'l-ulemâi'l-âmilîn*, thk: Ahmed Ferit el-Mezidî- Muhammed Abdülkâdir Nassâr (Mısır: Dâru'l-Karz, 2005), 124; a. mlf., *el-Yevâkit ve'l-cevâhir*, 2/1056.

⁶⁰ Şa'rânî, *Minehu'l-minne*, 268.

⁶¹ Şa'rânî *el-Yevâkit ve'l-cevâhir*, 2/1078.

⁶² Şa'rânî, *Evlâyâlar Ansiklopedisi*, çev. Abdülkadir Akçiçek (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017), 4/1284.

yyerek beslendiğini aktarması⁶³ bu konudaki hassasiyetinin ölçüsünü açıkça göstermektedir.

Şa‘rânî abdestin gereğini bir başka açıdan Âdem’in (a.s.) hatasının bir tür telafisi şeklinde de yorumlamıştır. Allah’ın tövbe etmesi sonrasında Âdem’e (a.s.) tövbesini hatırlatmak için dünyaya inince karnına kötü kokular doldurduğunu belirtmiştir. Şa‘rânî, tuvaletten çıkınca okunan istiğfarın hikmetinin de bu olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Allah’ın, Âdem’in (a.s.) hatasına ortak olması sebebiyle eşine ve nesline de rahatsızlık olarak hayız verdiğini belirtmiştir. Bu görüşlere ilaveten, insanoğlunun bedenlerinde cennetin aksine delilik, baygınlık, kibir, gyıbet, küfür ve şirk gibi temizliği gideren hallerin oluşumunu da buna bağlamıştır. Dolayısıyla abdesti bozan şeylerin Allah’tan gafil olma ve kalbi hasta etme niteliğine sahip olması nedeniyle ibadetlerin öncesinde abdestin şart kılındığını ifade etmiştir.⁶⁴

Şa‘rânî abdestin esas sebebini ise doğrudan Hakk’tan uzaklıkla açıklayarak konuya işârî bir yorum katmıştır. Vücuttan atılan pislikler sebebiyle kişinin abdest almasının aslında Allah’tan gafil olması sebebiyle olduğunu, hatta namazda kahkahayla gülenin abdestinin bozulmasının da bununla irtibatlı olduğunu ifade etmiştir. Kişinin abdest aldığı sırada Allah’ı hatırlaması, azalarıyla işlediği hatalarına pişman olarak ve tövbe ederek abdest almasının zâhir ve bâtin kusurlarına kefaret olacağını da dile getirmiştir.⁶⁵ Bu değerlendirmelerinde insanın aslının temiz oluşuna ve temiz olan cennet yurdu için yaratılışına vurgu yaptığını görmekteyiz. Dolayısıyla insan abdestle maddî ve manevî her açıdan nezafete ulaşmalı, Hakk’a yakın olarak onun “el-Kuddûs” sıfatına erişmelidir. Burada özellikle Şa‘rânî’nin abdestin fikhî yönlerine hiç değinmeyişi dikkat çekicidir. O daha çok bu ibadetin bâtinî yönüne işaret etmektedir. Ayrıca kulun Hakk’tan gafil olmayıp daim huzurda olmasını, az yemesini ve zikirde devamlı olmasını abdestle ilişkili olarak ele alması

⁶³ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa‘rânî, *ed-Dürer ve’l-lüma fi beyânî’s-sıdk fi’z-zühd ve’l-verâ*, thk. Ahmed Ferit el-Mezidî - Muhammed Abdülkâdir Nassâr (Mısır: Dâru’l-Karz, 2005), 31; a. mlf., *Mizân*, 124.

⁶⁴ Şa‘rânî, *el-Yevâkit ve’l-cevâhir*, 2/1056-1058; Şa‘rânî, *el-Fethü’l-mübîn fi cümleti min esrârî’d-dîn*, 30.

⁶⁵ Şa‘rânî, *el-Yevâkit ve’l-cevâhir*, 2/1062-1064.

yerinde yorumlardır. Böylece sûfi olarak manevî tekamüle ve ibadetin şekillendirdiği şahsiyet oluşumuna özel vurgu yapmıştır.

4. Şa'rânî'nin Namaz Hakkındaki Âyetlere Dair İşârî Yorumları

Namaz, içindeki rükünler, tilavet sırasında okunan âyet ve dualar ile bir bütün olarak kulun halini arz edişi ve aciziyetini ortaya koyuşu olarak Hakk'a bağlamasının en kuvvetli yoludur. İbadetler içinde temel bir özelliği olan namazla kulun Hakk karşısındaki konumu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan Sühreverdî; Allah'ın namazda rububiyetini, müminin ise kulluğunu ortaya koymakta olduğunu dile getirmiştir.⁶⁶ Gazzâlî, namazın zikir yönüne "O halde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl."⁶⁷ âyeti bağlamında değinerek gafletle kılınan namazın hakîki namaz olmadığını dile getirmiştir.⁶⁸ Kulun kalp ve beden birliğini sağlayarak, şuurlu bir şekilde yapması gereken bir ibadet olarak namazın özellikle hikmetlerini eserlerinde vurgulamıştır.

Şa'rânî namazı; farz, vacip, nafile tüm çeşitleriyle tövbe ve Allah'a yakınlık için emredilmiş bir ibadet şeklinde nitelemiştir. Namazın gece ve gündüz tekrarlanması sebebiyle kulun çok kazançlar elde edeceğini, namazın sırat-ı müstakîme ileten hidâyet olduğunu, kul için temizlenme ve kefârete de vesile olduğunu belirtmiştir. Hatta ona göre namaz kılan mümine perdeler açılrsa rükû ve secde yaparken sağından ve solundan hatalarının kayıp gittiğini görebilir. Namazla günahlar böylece dökülüyorsa neden abdest almaya gerek vardır? Ona göre namazda günahların bağışlanması ancak abdest ve namazın bir araya gelmesiyle olabilir. Günahlar yahut gafletle bedeni adeta ölen kimsenin canlanması ve kalkıp Hakk'ın huzuruna durması ise ancak abdestle gerçekleşir.⁶⁹ Şa'rânî namaz konusundaki âyetleri yorumlarken en çok şu hususun altını çizmiştir: Kul namazda kıyam, rükû ve secdede ruh ve bedeniyle var olmalı, bunun yanında da hamd ile tevazu arasında bir hali yakalamalıdır. Yani kimin huzurunda olduğunun farkında olmalıdır. Ona

⁶⁶ Ebû Hafs Şihâbuddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. Şerîf (Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.), 2/122.

⁶⁷ Tâhâ 20/14.

⁶⁸ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, 1/588.

⁶⁹ Şa'rânî, *el-Yevâkit ve'l-cevâhir*, 2/1074.

göre secdeye yüzünü yere koyan kimse nefsinde de aşağıların aşağısına indirerek Rabb’inin ne derece yüce olduğunu tevazuyla hissetmelidir.⁷⁰ Bu yakınlık halinde ise acziyetini bilip oturarak, adeta “Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar.”⁷¹ âyetini hatırlamalıdır.⁷² Şa‘rânî namazın kıyam, rükû ve secde gibi rükünlerini sürekli ibadet halindeki meleklerin hallerine benzetmiştir. Hatta âlemin varlığının devamlı oluşunu da Allah’a itaat etme yani namaz hâlinde olma hâline denk saymıştır. Namazı terk eden kimsenin ise âlemdeki düzene ve dengeye muhalif olacağını belirtmiştir. Öte yandan namazı gücü yettiğince erkânıyla kılan ve bâtinî mânâlarını da düşünen kimseye ise namazın gizli hikmetlerinin açılacağını belirtmiştir.⁷³ Şa‘rânî’nin namazda insanı âlemle bir görmesi ve âlemle insanın Hakk’ın karşısında kul oluşlarını vurgulaması bizlere vahdet-i vücûd düşüncesini hatırlatmaktadır.⁷⁴

İbnü’l-Arabî’nin bu teorisine göre hakîkatte tek varlık Allah’tır. O’nun dışında var olanlar da tecelliler sahasına girdikleri için vardır.⁷⁵ Hakk bütün âlemin ruhu gibidir aynı zamanda da isim ve sıfatlarıyla her an onu idare etmektedir. Nasıl beden için ruh gerekirse ve ruh ile beden varlık açısından aynı değilse, âlem için de Hakk’ın varlığı gereklidir ve ondan tamamıyla farklıdır.⁷⁶ Bu ifadelerden ortaya çıkan şudur ki mümkün varlık kapsamındaki her şey aslında yoktur, âlemde var olan herhangi bir şeyin varlık sahasına düşmesi tecellîye bağlıdır. Tecellîdeki süreklilik için ise Allah’ın âlemde sürekli tasarruf halinde oluşu anlaşılmalıdır.⁷⁷

İbnü’l-Arabî şârihi olarak Şa‘rânî de kulun her an Allah’ın isimlerinin tecellîsi altında olduğunu, bir ismin tesiri bitince diğerinin etkisi altına girdiğini

⁷⁰ Şa‘rânî, *el-Ecvibetü’l-merdiyye*, 208.

⁷¹ el-En‘âm 6/91.

⁷² Şa‘rânî, *el-Fethü’l-mübîn fi cümleti min esrâri’ d-dîn*, 37.

⁷³ Şa‘rânî, *Minehu’l-minne*, 270-271; Şa‘rânî, *el-Fethü’l-mübîn fi cümleti min esrâri’ d-dîn*, 40.

⁷⁴ İbnü’l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 1/ 277.

⁷⁵ Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vucûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ekim 2022); Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed İbnü’l-Arabî, *Mârifet Kitabı*, çev. Abdülazîz Mecdî Tolun - Hüseyin Şemsi Ergüneş (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 188.

⁷⁶ İbnü’l-Arabî, *Mârifet Kitabı*, 271.

⁷⁷ Suâd el-Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, 645.

bildirmiştir.⁷⁸ Varlıktaki tecelliyi anlatırken “...Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman...”⁷⁹ ve “Allah, asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır.”⁸⁰ âyetlerini delil olarak getirmiştir. Varlıktaki tecellilerin iki kısımda olduğunu belirtmiştir: Buna göre cömertlik, merhamet gibi cemâl sıfatlarını ruhaniyete; kahr, cebr, izzet, azamet gibi celâl sıfatlarını ise nefsaniyete dayandırmıştır. Sıfatı ruhâniyet olanlarda cemâle ait sıfatların baskın olacağını, sıfatı nefsaniyet olanlarda da celâle ait sıfatların bulunacağını ifade etmiştir.⁸¹ Bu yorumuyla tecellî fikrine katılmaktadır.

Şa'rânî namaz kılmaya niyet eden kimsenin kalbini dünyadan soyutlayarak melekût âlemine yükselip adeta ibadet eden meleklerin arasına karışması gerektiğini dile getirmiştir. Namazda Hakk'ın azametini hissedince kişi “*Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.*”⁸² diyerek çok olmasına rağmen âlemlerin üzerinde Allah'ın hâkimiyet tecellîsini anlamalıdır.⁸³ Âyetteki âlemler canlılar, cansızlar, melekler yahut insanlar şeklinde farklı yorumlanmıştır.⁸⁴ Şa'rânî ise bunlara ayrıntılı değinmeden genel adıyla ve kapsamıyla âlemlere vurgu yapmıştır. Bu açıdan kulun ve beraberinde tüm âlemin Hakk'ın tecellîsini altında olduğunu belirlemiş ve âlem ile insanın kulluk açısından namazdaki birliğini de tespit etmiştir. Müellifin bu yorumlarından yola çıkarak İbnü'l-Arabî'nin tecellî görüşünden derinden etkilendiği söylenebilir.

4.1. Namazda Huşû Hakkındaki Âyetleri Ele Alışı

Âyette namaz kılarken huşûyu yakalamanın gereği dile getirilmiştir: “*Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir; ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar.*”⁸⁵ Taberî (öl. 310/ 923) huşûyu kulun bedenine ve kalbine ait bir hâl olarak tanımlamış ve

⁷⁸ Şa'rânî, *el-Yevâkit ve'l-cevâhir*, 1/418.

⁷⁹ el-Hicr 15/29.

⁸⁰ Âl-i İmran 3/28.

⁸¹ Şa'rânî, *el-Cevheru'l-masûn ve's-sırru'l-merkûm fî mâ tünticühü'l-halvetü mine'l-esrâri ve'l-ulûm*, 51.

⁸² el-Fâtiha 1/2.

⁸³ Şa'rânî, *el-Fethü'l-mübîn fî cümleti min esrâri'd-dîn*, 36.

⁸⁴ Nâsirüddîn Ebû'l-Hayr Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfiî el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrût: Dâru İhyâu Turâsî'l-Arabî, 1998), 1/28.

⁸⁵ el-Mü'minûn 40/1-2.

ayrıca Hakk’ın azametini hissetmek ve ona boyun eğmek şeklinde nitelemiştir.⁸⁶ Tüsterî (öl. 283/896) ise vücudun sakin şekilde huzurda durmasının ötesinde esas kalbin Allah’ın huzurunda olma hâlini hissetmesi gerektiğini, bu gerçekleşince beden de huşûya kavuşacağını ifade etmiştir.⁸⁷ Gazzâlî namazda kalbin Allah ile beraber olmasına dair çareleri aktararak yakalanması gereken halleri ayrıntılarıyla açıklamıştır.⁸⁸ Şa‘rânî de namazda esasın huşû olduğunu; okunulan Kur’ân’dan maksadın ise kalbin Hakk’la birlikteliğinin yani huşûnun sağlanması olduğunu ifade etmiştir. Aksi takdirde her bir âyet farklı konulara değinerek, kimi kıssalara kimi ahkâma işaret etmekte ve böylelikle namazdaki kişinin zihni başka yerlere gitmektedir.⁸⁹ Bu açıdan beden Kâbe’ye dönmesiyle birlikte ruhun Kâbe’nin sahibiyle buluşması, ancak namazda kalbin Allah’la tam olarak beraberliğiyle sağlanabilmektedir.

Şa‘rânî yaşadığı birtakım tecrübelerle huşûyu açıklamıştır. “Mü’minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler.”⁹⁰ âyetini düşündüğünü, buradaki düzenin hoşuna gittiğini, hâtiften; “Huşû duyan kimsenin Hakk’la beraber olduğunu...” söyleyen bir ses duyduğunu, varlığa ibret nazarıyla bakanın onda defterler dolusu sırlar bulacağını dile getirmiştir.⁹¹ Bu ifadesiyle âyete işârî bir yorum katmış, huşû ile kulun Hakk’a yakınlığının artarak marifetinde de artış sağlayacağını belirtmiştir. Aslında Şa‘rânî düşüncesinde temel kabullerden biri, kulun sağlam bir imanla ibadete devam etmesi sonucu hakîkî mârifete erişmesi ve gerçek ilmi, bizzat Allah’tan almasıdır. Bu sayede Allah o kulun gören gözü işiten kulağı olur. Ona öğreten bizzat Allah olur.⁹² Şa‘rânî mutasavvıflarca çokça atıf yapılan kulun nafilelerle Allah’a yakınlık kesb edip Allah ile görür, işitir olması

⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/10.

⁸⁷ Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsâ b. Abdillâh b. Refî et-Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Tahâ Abdurraûf Sa’d - Hasan Muhammed Ali (b.y.: Dâru’l-Haram Li’t-turâsî, 2004), 204.

⁸⁸ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’d-dîn*, 1/598-606.

⁸⁹ Şa‘rânî, *el-Bahru’l-mevrûd*, 66; a. mlf., *el-Ecvibetü’l-merdiyye*, 167.

⁹⁰ el-Mü’minûn 23/1-2.

⁹¹ Şa‘rânî, *el-Bahru’l-mevrûd*, 66.

⁹² Şa‘rânî, *el-Yevâkit ve’l-cevâhir*, 1/232-234, a. mlf., *el-Envâru’l-kudsiyye fi beyâni âdâbi’l-ubûdiyye*, 49.

mânâsındaki hadisi⁹³ görüşüne delil kılmıştır. Dolayısıyla ona göre namazda huşûyu yakalayarak ibadette devamlı olmak kişiye keşfi bilginin kapılarını da açmaktadır.

Şa'rânî bazen secdede Allah'a bir isteğini arz ettiğini ifade ederek, tüm bedeninin sanki eridiğini, sonra selam vermeden yıkıldığını belirtmiştir. Bu hâlden bir saat sonra ancak ayılabildiğini ve neredeyse yanacak hâle geldiğini dile getirmiştir. Şa'rânî ancak tadan kişinin bu halleri anlayacağını ve bunu yaşamak isteyeninin secdeyi uzatıp, Allah'tan gayrı her şeyi unutup nefesi tükeninceye dek Allah'ı zikrederek bu hali tecrübe edebileceğini söylemiştir.⁹⁴

Bu ifadelerinden anlaşılan onun huşûyu sadece kalpte hissedilen bir duygu olmanın ötesinde tüm bedeni saran bir hâl olarak değerlendirmesidir. Böylelikle farz olan namaz ibadetini mecburî bir eylemden çıkararak huşû kavramı üzerinden ibadete belirli bir derinlik katmak istemektedir. Bu yaklaşım onun âyetleri yorumlama usûlündeki genel tavrıyla uyumlu hâldedir. Nitekim bu değerlendirmeleri bir sonraki başlıkta da görüleceği üzere namazın birey ve toplum nezdindeki etkilerinde kendisini daha fazla göstermektedir.

4.2. Namazın Birey ve Topluma Etkilerini Değerlendirmesi

Şa'rânî âyetleri yorumlarken namazın birey kadar sosyal hayata dönük etkilerini de ele almıştır. Namaza başlamadan önce safları düzgün tutmakta birtakım gizli hikmetler olduğunu, aynı safta bulunan kişiler arasında; kin, haset, hile gibi olumsuz duyguların olmaması gerektiğini, böylelikle dış görünüşün iç görünüşe tamamen uygun düşeceğini belirtmiştir. Ona göre safları sık ve düzgün tutmanın esrarından biri şudur: “*Hakk Teâlâ müminlere dini ayakta tutmayı emretmiştir. Bu da toplumun tek bir kalp taşıyormuş gibi davranmasıyla gerçekleşir.*”⁹⁵ Âyette; “*...Birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ile zaafa düşersiniz, rüzgarınız gider.*”⁹⁶ buyrulmuştur. Âyetin bağlamı savaş

⁹³ Hadiste “Her kim bir dostuma düşmanlık ederse, ben de ona karşı harb- savaş ilân ederim. Kulum, kendisine emrettiğim farzlardan, daha sevimli herhangi bir şeyle bana yaklaşmaz. Kulum bana nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır; nihâyet ben de onu severim. Kulumu sevince de ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse, onu veririm, bana sığınırsa, onu korurum.” buyrulmuştur. Bk. Buhârî, “Rikâk”, 38 (No. 6502).

⁹⁴ Şa'rânî, *Letâifü'l-minen*, 221.

⁹⁵ Şa'rânî, *Levâkihu'l-envârî'l-kudsîyye*, 189-190.

⁹⁶ el-Enfâl 8/46.

sırasındaki birlik, Allah’ın destek ve yardımı olduğu halde Şa‘rânî bundan farklı mânâda bir yorum yapmış, oysa başka müfessirler konuyu namazda saflarla bağlantılı açıklamamışlardır.⁹⁷

Şa‘rânî’ye göre safları düzgün tutmanın görünürdeki esrarından biri de şeytanın safta kalbi bozuk olan kimseyi görünce ona yanaşması ve namazdakilerin aralarında böyle bir durum yoksa oraya girmemesidir. Bu nedenle aralarında düşmanlık bulunanlar aynı safta durmamalıdır. Aksi takdirde âyetteki şu nifaktan kurtulamazlar: “...*Sen onları birlik içinde sanırsın, oysa kalpleri dağınıktır.*”⁹⁸ Şa‘rânî kesin bir kanaatle şeriata dair birtakım bozulmaların sebebini de imamların kalben birlik ve beraberlik içerisinde olmamaları şeklinde açıklamıştır.⁹⁹ Bireyin söz ve hâlinin uyum içinde olması ne denli önemliyse bir araya gelen topluluklar arasındaki bağların sağlam kurulması da o kadar önemlidir. Bu yorumlarıyla Şa‘rânî namaz vasıtasıyla münafık karakterine ait vasıfları fertlerden arındırarak toplumda birliğin sağlanmasındaki esasları vurgulamaktadır.

Şa‘rânî kişinin uyumadan önce vitir namazını kılıp uyumasındaki sırrı Allah’ın bu davranışı sevmesi olarak açıklamıştır. O Allah’ın kullarına azap etmeyeceğine dair: “*Yahudilerle Hristiyanlar: ‘Biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz.’ dediler. De ki öyleyse niçin günahınız sebebiyle Allah size azap ediyor.*”¹⁰⁰ âyetinde bir işaret olduğunu belirtmiştir. Ona göre böyle yapıp da ölen kişi Allah’ın sevdiği amelle âhirete göçtüğü için, Allah onu azap etmeyeceği kullarıyla birlikte haşreder.¹⁰¹ Bu ifadesiyle de yine tefsirlerde pek yer almayan bağlam dışı kendine has bir yorumu gitmiştir.¹⁰²

Şa‘rânî namazda Kur’ân tilavetine de ayrı bir önem vermiştir. Faziletli sûreleri okumayı Allah’ın ona ilham ettiğini, özellikle gece namazına kalktığı, vaktin uzun

⁹⁷ Bk. Beyzâvî, *Envârü’l-tenzil*, 3/62; Begavî, *Meâlimü’l-tenzil*, 3/365; Kurtubî, *el-Camii li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 10/ 41.

⁹⁸ el-Haşr 59/14.

⁹⁹ Şa‘rânî, *Levâkihu’l-envârî’l-kudsiyye*, 189-190.

¹⁰⁰ el-Mâide 5/18.

¹⁰¹ Şa‘rânî, *Levâkihu’l-envârî’l-kudsiyye*, 1/202.

¹⁰² Bk. Kuşeyrî, *Letâifü’l-İşârât*, 1/258; Ebü’l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsilî, *et-Telhîs fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-âzîm*, thk. Ammâr Kadri el-İyâdî (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2019), 2/25.

okumaya imkân vermeyip daraldığı zamanlarda Kur'ân'ın yarısına, üçte birine yahut dörtte birine denk olan sûreleri okuduğunu, bu durumun da Allah'ın ona olan ihsanı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³ Görüldüğü gibi namazı bireyin ve toplumun inşası için bir basamak olarak görmüş, farz ve nafileleriyle namaz ibadetini eserlerinde geniş şekilde ele almıştır.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'in farklı zamanlarda çeşitli tefsirleri yapılmış olup, bunlar arasında işârî tefsir ayrı bir yerde durmaktadır. Metodu itibariyle âyetlerin bağlamından koparılmaması ve zâhir mânânın gözetilmesi gibi birtakım şartlarla sınırlandırılan işârî tefsir aslında sûfînin kalbine doğan mânâları içermektedir. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî de işârî tefsiri kabul etmiş, ona ait bir yöntem olarak keşfî bilgiye eserlerinde yer vermiştir. Âyetleri yorumlarken âyetlerin zâhir ve bâtın her iki mânâsına da değinmiştir. Sonuç olarak salt keşfî bilgiyle yazdığı eserleri olsa da rivâyet tefsirlerine ait mânâları da eserlerinde zaman zaman nakletmiştir.

Şa'rânî eserlerinde çoğunlukla ibadetlerin hikmetlerine ve kulun dünyasındaki yansımalarına değinmiştir. İbadetlerin fikhî boyutundan çok hikmetlerine işaret etmesi döneminde şahit olduğu birtakım olaylarla ilişkilidir. Zira o Burcî Memlükler Devleti'nin yıkıldığı yıllara şahit olmuştur. Bazı siyasî ve sosyal sıkıntılar devletin çökmesine sebep olduğu gibi fertlerin iç dünyalarında da benzer bir yozlaşma yaşanmıştır. Dinin asıllarının kavranmaması ve ibadetlerin adetlere dönüşerek sıradanlaşması onun rahatsız olduğu hususlardan bazılarıdır. Bu sebeplerle eserlerinde Selef-i Salihîn'den başlayarak yakından tanıdığı seçkin kişilere dek ideal kişiliklerden nakillerde bulunmayı bir metot olarak takip etmiştir. Diğer yandan ibadetlerin eksik yapılmasına sebep olan etkenleri inceleyerek adeta bireylerin ibadet hayatlarına aslî çözümler sunmuştur.

Şa'rânî abdest ve namazı alışlagelen, sıradan birer ibadet olarak değerlendirmemiş, şuurla yapılması halinde abdest ve namazla kişinin imanında oluşacak gelişime işaret etmiştir. Hatalar ve günahlarla Allah'tan uzaklaşan kimsenin abdest alarak tövbe ve arınma ile namaza hazır hale gelişinin altını

¹⁰³ Şa'rânî, *Letâifü'l-minen*, 639.

çizmiştir. O sadece organların yıkanmasını yeterli görmeyerek her uzva ait ahlâkî zaaf ve kusurlardan da tövbeye niyeti vurgulamıştır. Kanaatimizce bu yorumuyla abdest sayesinde ahlâktaki yenilenme ve tazelenmeye işaret ederek imanda kemâle doğru bir seyre, kulun ibadetlerle kişilik oluşumunun tamamlanmasına dikkat çekmiştir. Sûfî bir önder olarak abdest hakkındaki âyetleri bu mânâda yorumlaması yerinde bir tutumdur. Diğer taraftan onun ifadelerinden İbnü’l-Arabî’nin yorumlarını kabul ettiği ve ondan etkilendiği ortaya çıkmaktadır. Sûfîler arasında ona özel bir paye vermiş, eserlerine özetler yazmıştır. Ancak İbnü’l-Arabî gibi tasavvufun nazarî-teorik yönüne değil, amelî yönüne eğilmiştir. Bu açıdan âyetlere dair tafsilatlı yorumlara girmemiştir.

Şa‘rânî ilgili âyetlere yaptığı atıflarda zaman zaman âyetlerin bağlamından uzaklaşmış ancak tamamıyla âyete zıt bir açıklama yapmamıştır. Âyetlerin neshi, esbâb-ı nuzûlü, mücmel oluşu gibi fıkıh usûlüne ait teknik hususlara temas etmemiştir. Bunun yerine anlamına odaklanmıştır. Zâhirî anlamın yanında kendi yorumuna da yer vererek kalbine doğan mânâları vurgulamıştır. Hatta âyetleri anlatmak istediği konulara dair birer şahit olarak getirmiştir. Bu nedenle abdest ve namaz hakkındaki âyetlere ait değerlendirmelerinde ibadetlerin özellikle hikmet yönüne vurgu yapıp fikhî hükümlerine ise hiç yer ayırmadığı görülmektedir. Onun aktarmak istediği husus ibadetteki esas maksadı belirlemek ve ibadetlerin kulun dünyasında oluşturduklarını ortaya koymaktır. Bu açıdan vurguyu tamamen ibadetlerdeki âdap ve hikmetlere yapmaktadır. Sûfî kişiliği bu yorumların en temel sebebidir. Özetle onun oluşturmak istediği şey Kur’ân merkezli kulluk hayatının inşasıdır.

Kaynakça | References

- Avcı, Aykut. *Fikhî İhtilaflara Tasavvufî Bir Bakış Açısı- Şarânî Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Meâlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemîr vd. 9 Cilt. Riyâd: Dâru't-Tayyibe, 1989.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Züheyr eş-Şâviş. 9 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebu'l-Hayr Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfiî. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâu Turâsil-Arabî, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh (Kütübü's-sitte - mevsûati'l-hadîs eş-şerîf içinde)*. haz. Sâlih b. Abdülazîz. 2 Cilt. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Demirli, Ekrem. "Vahdet-i Vucûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/Vahdet-i-vucud>.
- Ebû Davud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd. (Kütübü's-sitte -mevsûati'l-hadîs eş-şerîf içinde)*. haz. Sâlih b. Abdülazîz. 2 Cilt. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Gazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî ed-Dimaşkî. *el-Kevâkibu's-sâira bi-a'yâni'l-milleti'l-âşire*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 9 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, ts.
- Gökçe, Ferhat. *Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasında "Mîzân" Yöntemi*. Ankara: Yayınevi, 2012.
- Gül, Hâlim. "Hukukçu Bir Sûfînin İbnü'l-Arabî Müdafaası: İmam Şarani Örneği". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9 (Nisan 2013), 46-72. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/116010>
- Hakîm, Suâd. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

- Hâzin, Âlâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî. *Lübâbü’t-te’vîl fi meâni’t-tenzîl*. thk. Abdüsselâm Muhammed Alî Şâhîn. 4 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004.
- İbn İmâd, Ebu’l-Felâh Abdülhay. *Şezerâtu’z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Abdulkadir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1983.
- İbnü’l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. Muhammed el-Arabî. *Fusûsu’l-Hikem*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.
- İbnü’l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Mârifet Kitabı*. çev. Abdülazîz Mecdî Tolun - Hüseyin Şemsi Ergüneş. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- İbnü’l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayınları, 2007.
- Kaplan, Hayri. “Fakih Bir Sufî Örneği Olarak Abdülvehhab eş-Şa‘rânî”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2002), 119-154. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4163/54557>
- Kattân, Mennâ Halîl. *Mebâhis fi ulûmi’l-Kur’ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu‘cemu’l-müellifin: terâcimi musannifi’l-kütübi’l-Arabiyye*. Beyrût: Dâru İhyâu Turâsi’l-Arabiyy, 1994.
- Kettânî, Abdülhay b. Abdulkebîr. *Fihrisu’l-fehâris ve’l-esbât*. 3 Cilt. b.y.: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1982.
- Kevâşî, Ebü’l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Mevsilî. *et-Telhîs fi tefsîri’l-Kur’âni’l-âzîm*. thk. Ammâr Kadrî el-İyâdî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2019.
- Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Haz. Hayrettin Karaman vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Camii li-ahkâmi’l-Kur’ân ve’l-mübeyyine limâ tezammenehû mine’s-sünneti ve âyi’l-furkân*. thk. Abdullâh b. Abdü’l-Hasan et-Türkî. 24 Cilt. Lübnân: Müesseseti’-Risâle, ts.
- Kuşeyrî, Ebu’l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf. Kâhire: Muessesetu Dâru’ş-Şâb, 1989.

- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Tefsîrû'l-Kuşeyrî- letâifü'l-işârât*. thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahman. 3 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Mâverdî, Ebû'l Hasen Alî b. Muhammed b. Habib el-Basrî. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdürrahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Melicî, Muhammed. *el-Menâkıbü'l-kübrâ*. Kahire: Matbaat-u Emîn Abdurrahman, 1932.
- Mervezî, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî. *ez-Zühd ve'r-rekâik*. thk. Habiburrahmân el-A'zemî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh (Kütübü's-sitte - mevsûati'l-hadis eş-şerîf içinde)*. haz. Sâlîh b. Abdülazîz. 2 Cilt. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Namlı, Ali. *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İfav Yayınları, 2015.
- Öztürk, Esmâ. "Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565) Perspektifinde Zikir". *Journal of Islamic Research* 30/3 (2019), 468-478.
- Surûr, Tahâ Abdülbaki. *et-Tasavvufu'l-İslamî ve'l-İmâm eş-Şa'rânî*. Memleketu'l-Müttehide: Hindâvî, 2017.
- Surûr, Tahâ Abdülbaki. *Mecelletü'l-İslami't-tasavvuf*. Kahire: y.y., 1961.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîri'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2011.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrût: Muessesetü'r-Risâle, 2008.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbuddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye. *Avârifü'l-maârif*. thk. Abdülhalîm Mahmûd- Mahmûd b. Şerîf. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Şakir, Mustafa. *et-Tarihu'l-Arabî ve'l-Muahhirûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1990.

- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *Evliyâlar Ansiklopedisi*. çev. Abdülkadir Akçiçek. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *el-Fethü’l-mübîn fi cümleti min esrâri’d-dîn*. thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ. Beyrût: Dâru’l-Kutübi’l-İlmiyye, 1971.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *el-Cevheru’l-masûn ve’s-sırru’l-merkûm fimâ tünticihü’l-halvetü mine’l-esrâri ve’l-ulûm*. thk. Şerîf Mustafa el-Hanefî. Kahire: Dâru’l-Cevâmiu’l-Kelim, ts.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *ed-Dürer ve’l-lüma fi beyâni’s-sıdk fi’z-zühd ve’l-verâ*. thk. Ahmed Ferit el-Mezidî - Muhammed Abdülkâdir Nassâr. Mısır: Dâru’l-Karz, 2005.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *el-Bahru’l-mevrûd fi’l-mevâsik ve’l-uhûd*. Kâhire: Mektebeti Sekafeti-Diniyye, 1424/2004.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *el-Cevherü’l-maşûn fi ‘ulûmi kitâbillâhi’l-meknûn*. Cambridge: Cambridge Üni., 1237.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *el-Ecvibetü’l-merdiyye an eimmeti’l-fukahi ve’s-sûfiyye*. thk. Abdülhâdî Muhammed el-Harse. Dimaşk: Dâru’l-Beyrûtî, 2010.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *el-Envâru’l-kudsiyye fi beyâni âdâbi’l-ubûdiyye*. Kâhire: Matbaatu’l-Âmiratü’ş-Şarkıyye, 1317.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *Ferâidü’l-kalâid fi ilmi’l-akâid*. thk. Yusuf Rıdvan el-Lekûd. Amman: Dâru’l-Feth, 2020.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *İrşâdü’t-tâlibîn ilâ merâtibi’l-ulemâi’l-âmilîn*. thk: Ahmed Ferit el-Mezidî- Muhammed Abdülkâdir Nassâr. Mısır: Dâru’l-Karz, 2005.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *Kitâbü’l-mizân*. thk. Abdurrahman el-Umeyra. Beyrut: Âlimü’l-Kutub, 1989.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *Letâifü’l-minen ve’l-ahlâk fi vucûbi’t- tehadüsü bi ni‘metillahi ale’l-itlak/ el-Minenü’l-kübrâ*. thk. Ahmed İzzû İnaye. Dimaşk: Dâru’t-takvâ, 1425/ 2004.
- Şa‘rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *Levâkihu’l-envâri’l-kudsiyye fi beyâni’l uhûdi’l-Muhammediyye*. thk. Muhammed Ali. 2 Cilt. Halep: Dâru’l-Kalemi’l-İlmî, 2012.

- Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *Minehü'l-minne fi't-telebbusi bi's-Sünne*. thk. Abdü'l-Vâris Muhammed Ali. Beyrût: Dârü'l-Kitâb, 1999.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb. *el-Yevâkit ve'l-cevâhir fi beyâni akâidi'l-ekâbir*. çev. Mahmut Çınar. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Taberî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhşîn et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Hicr, 2001.
- Tavîl, Tevfik. *eş-Şa'ranî İmâmu't-Tasavvûf fi asrihî*. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1945.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsâ b. Abdillâh b. Refî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Tahâ Abdurraûf Sa'd - Hasan Muhammed Ali. b.y.: Dâru'l-Haram Li't-turâsî, 2004.
- Vollers, Karl. "Şa'rânî". *Encyclopedia of Religion and Ethics*. New York: y.y., 1951.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî, vd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1990.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fârîs. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002.
- Zürkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm. *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Bedi Seyyîd el-Lehhâm. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Kuteybe, 2001.

E-ISSN 2645-9132

Hassa'nın Kuruluşu, Halep Vilayet Salnamelerine Göre İdarî, Sosyal ve Kültürel Durumu

Yasin YILMAZ | <https://orcid.org/0000-0002-6186-2400> | yyilmaz@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

İslam Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Öz

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin zayıflamasıyla muhtelif bölgelerde çıkan isyanlar sonucunda devlet otoritesi yok olmuştu. Bu bölgelerden birisi de Adana, Kozan, Çukurova, Maraş, Ayntab ve Gavur dağı diye adlandırılan Amanosların doğu ve batı taraflarında yaşayan hanedan aileler ve konar-göçer aşiretlerin çıkardığı isyanlardı. Osmanlı Devleti bölgede isyancıları kontrol altına almak, asayişini tekrar tesis etmek ve mahalli yönetimi güçlendirmek amacıyla Fırka-i İslâhiye adıyla bir ordu kurmuştu. Ordunun temel görevi bölgedeki isyanları durdurmak, konargöçer olan halkı yerleşik heyete geçirmek, idarî, sosyal ve ekonomik alanlarda birtakım ıslahatlar yapmaktı. Ordu deniz yoluyla İstanbul'dan hareket ederek Payas'ta karaya çıkmıştı. İslah için öncelikli görevlerinin Kozan bölgesi olmasına rağmen Türkmen Beyleri'nin meskûn olduğu Gavur Dağlarının doğu kısmında bulunan Reyhaniyye aşireti, Tiyek, Akbez ve Hacılar nahiyeleri beyleri arasında otorite boşluğundan ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek amacıyla doğuya yönelmişlerdi. Osmanlı yöneticileri muhtemelen demografik yapıyı değiştirerek ıslahat yapmak ve kalıcı çözümler üretmek amacıyla arşiv belgelerinde Gavur Dağları denilen bölgenin doğu tarafındaki vadilerde yaşayan Türkmen aşiretlerinden bir kısmını ova tarafına yerleştirerek, isyan eden aşiretlere karşı caydırıcı güç olarak kullanmaya çalışmıştır. Bunun için de Fırka-i İslâhiye komutanı Derviş Paşa, söz konusu bölgede adı geçen ordunun ilk olarak konuşlandığı yerde İslâhiye kazasını sonra da 30 kilometre güneyinde Hassa taburlarının karargâh kurduğu ve Türkmen Beylerinin meskûn olduğu Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyelerinden getirilen

insanların oluşturduğu kişilerle Tiyek nahiyesine yakın bir yerde Hassa kazasını teşekkül ettirmiştir. Kaza, Gavur Dağları'nın vadilerinde yaşayan söz konusu nahiyelerden nüfusa göre getirilen kişilerden teşekkül ettirilmiştir. Kazanın kurulmasından sonra özellikle Hacılar Beyi Paşo Bey ile Tiyek Beyi Karaca Mehmet Bey arasındaki sürekli rekabet ve çatışma gibi eski anlaşmazlıkların tekrar sıkıntılara sebep olmaması için ismi geçen nahiyelerinin beyleri bölge dışında farklı yerlerde mecburi ikamete tabi tutulmuşlardır. Böylece günümüzde de hala varlığını sürdüren Hassa kazası kurulmuştur. Türkmen aşiretlerinden oluşan Hassa, kuruluşuyla beraber bir süre İslâhiye kazasının kasabası olmuş, daha sonra da arşiv belgeleri ve 1285/1868 tarihli Halep Vilayet Salnamelerine göre Halep Vilayeti Maraş Sancağının bir kazası olmuştur. Adana'nın müstakil vilayet olmasıyla 1297/1879 yılında itibaren de Hassa, bu vilayetin Cebel-i Bereket sancağına bağlanmıştır. 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına kadar da Hassa, Osmanîye'ye nihayetinde Hatay'a bağlanmış ve hala da aynı statüsünü devam ettirmektedir. Bu çalışmamızda Hassa'nın kuruluşuyla ilgili arşiv belgeleri ve Ahmed Cevdet Paşa'nın tutmuş olduğu günlükler ile Halep Vilayet Salnameleri taranarak kazanın idarî, sosyal ve kültürel durumunu değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Tarih, Fırka-i İslâhiye, Tiyek, Hassa, Salname, Maraş.

Atıf Bilgisi

Yılmaz, Yasin. "Hassa'nın Kuruluşu, Halep Vilayet Salnamelerine Göre İdarî, Sosyal ve Kültürel Durumu". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/2 (December 2023), 287-318.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1389240>

Geliş Tarihi	10.11.2023
Kabul Tarihi	13.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ulumdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Foundation of Hassa and its Administrative, Social and Cultural Situation According to Yearbooks of Province of Aleppo

Yasin YILMAZ | <https://orcid.org/0000-0002-6186-2400> | yilmaz@aybu.edu.tr

Ankara Yildirim Beyazit University, Faculty of Divinity,
Department of Islamic History, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryem72>

Abstract

In the 19th century, as the central administration of the Ottoman Empire weakened, various regions experienced uprisings that led to the collapse of state authority. One of these regions was marked by uprisings among the dynastic families and nomadic tribes residing in the southern and northern foothills of Adana, Kozan, Cukurova, Maras, Ayntab, and Amanos. In response, the Ottoman Empire established a military force named Firka-i Islahiya with the aim of bringing the rebels under control, restoring order, and strengthening local governance. This force implemented political, economic, and administrative reforms by establishing new districts and villages to settle the nomadic tribes. The army, moving from Istanbul by sea, landed in Payas. Despite the priority task of reform being in the Kozan region, the Reyhaniyye tribe, located in the eastern part of the Gavur Mountains where Turkmen governors resided, among the governors of the Tiyek, Akbez, and Hacilar districts, directed themselves eastward to resolve disputes arising from the power vacuum. Ottoman administrators, likely aiming to reform by changing the demographic structure and to find lasting solutions, attempted to use a portion of Turkmen tribes living in the valleys on the east side of the region known as the Gavur Mountains, which was mentioned in archive documents, by settling them on the plains. This was done to serve as a deterrent force against rebellious tribes. For this purpose, Dervish Pasha, the commander of Firka-i Islahiye, established the Hassa district in a location close to the initial deployment of the mentioned army, where the headquarters of the Hassa regiments were set

up 30 kilometers south, and where people from Hacilar, Tiyek, and Akbez districts, where Turkmen governors resided, were brought in. The district was formed by individuals brought from the mentioned districts based on population. After the establishment of the district, to prevent recurring disputes and conflicts such as the constant rivalry between Pasho Bey of Hacilar and Karaca Mehmet Bey of Tiyek from causing troubles, the governors of the mentioned districts were subjected to compulsory residence in different places outside the region. Thus, the Hassa district, which still exists today, was established. Hassa, consisting of Turkmen tribes, became a district of the Aleppo Province Marash Sanjak according to the Aleppo Province Almanacs from the year 1285/1868 following its establishment. With the establishment of Adana as an independent province in 1297/1879, Hassa became part of the Jabel-i Bereket sanjak of this province. Until the annexation of Hatay to Turkey in 1939, Hassa finally became connected to Hatay through Osmaniye and has since maintained the same status. In this study, we will attempt to evaluate the administrative, social, and cultural situation of Hassa based on its establishment and the Aleppo Province

Keywords

History, Firka-i Islahiya, Tiyek, Hassa, Yearbook (Salname), Maras.

Citation

Yılmaz, Yasin. "Foundation of Hassa and its Administrative, Social and Cultural Situation According to Yearbooks of Province of Aleppo". *ULUM Journal of Religious Inquiries* 6/2 (December 2023), 287-318.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1389240>

Date of Submission	10.11.2023
Date of Acceptance	13.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Kuzey-güney yönüyle Maraş Antakya hattında bulunan Hassa bölgesinin tarihini Maraş, Halep ve Antakya tarihlerinden ayırmak mümkün değildir. Bundan dolayı da söz konusu yerlerin tarihinden bahsederken Hassa civarının da tarihini de ele almış olacağız. Antakya bölgesi tarihin kadim devirlerinden beri ılıman iklime ve kuzeyden gelip Anadolu'dan güneye yani Ortadoğu'ya geçiş yolları üzerinde bulunan ve yaşam için insanların tercih ettiği bir coğrafya olmuştur. Özellikle Antakya, Kızıldeniz'den başlayarak Şeria ve Asi nehirleri yatağı ile Güney Anadolu'ya uzanan Asi nehrinin çevresinde kurulmuştur. Şehir ilk çağlardan itibaren ve özellikle Roma ve Bizans dönemlerinde Akdeniz havzasının en büyük şehirlerinden birisi olup, olimpiyat oyunlarının düzenlendiği¹ kalabalık nüfuslu, 12 km uzunluğunda muazzam surları bulunan önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olarak dikkati çekmiştir.² Antakya başta olmak üzere Maraş'a kadar uzanan bölge ticaret, sanayi ve jeopolitik yapısı ve verimli topraklarıyla değişik millet ve kültürlerin yaşam alanı olmuştur.

İslam fetihlerine kadar Bizans'ın Kilikya bölgesinin en önemli şehri olan Antakya uzun tarihi boyunca istilalara, işgallere, deprem ve sel başta olmak üzere çok sayıda doğal afetlere maruz kalmıştır. Konumu itibariyle dikkat çeken Antakya, Roma ve Bizans İmparatorlukları dönemlerinde büyük bir ticaret merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir. İslam'ın yayılması ve İslam devletlerinin gücünün artmasıyla da Müslüman Arapların Kuzey Suriye'ye doğru başlattıkları fetih hareketleri sonucunda Hz. Ömer döneminde Ebû Ubeyde ibn Cerrâh'ın komutasındaki orduyla Müslümanların eline geçmiştir.³ Ebu Ubeyde'nin veba salgınından vefat etmesi üzerine, yerine ordunun komutanlığına İyaz b. Ganim atanmıştır. Müslümanlarla

¹ Halil Sahillioğlu, "Antakya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/228.

² Sahillioğlu, "Antakya", 3/228.

³ Ahmed b. Yahya el-Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ts.), 196; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî ibnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/495; Phillip Hitti, *Tarihi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 230.

Bizanslılar arasındaki arazi şeridinden Antakya, Misis ve Tarsus çevresi bu dönemde tampon bir bölge olarak boş bırakıldı.⁴

Antakya, Emeviler döneminde Muaviye'nin Anadolu'ya yaptığı akınların ağırlık noktasını oluşturmuştur.⁵ Muaviye ve Velid b. Abdülmelik dönemlerinde Antakya'ya nüfus nakli yapılarak, İslam hâkimiyetinde (avasım) bir serhat şehri özelliğini kazanmıştır.⁶ Kilikya'nın merkezi olan Antakya, Abbasîler döneminde Harun er-Reşid'in (170/786-787) halifeliği döneminde fethedilmesinden itibaren Müslümanlar ile Bizanslılar arasında sık sık el değiştirmiştir. Bundan dolayı da Müslümanların bölgedeki hâkimiyetini zayıflatan Kilikya ve çevresinde Cezire ve Kinnesrin'deki sugur şehirlerinin tamamını alarak⁷ merkezi Antakya olmak üzere müstakil bir avasım yani askerî bölge kurmuştur.⁸ Bu arada 846 veya 847 ve 868 yıllarında yine şiddetli bir depremle sarsılan Antakya'da bütün evler yıkılmış ve kaleler harap olmuştur.⁹

İlerleyen zamanlarda tekrar Bizans'ın eline geçen bölge, kim güçlü ise onun elinde kalmıştır. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında 637 yılında fethedilen Antakya, 965 yılına kadar Müslümanların elinde kalmıştır. Bu tarihten 1084 tarihine kadar da Bizanslıların yönetimine geçmiştir. 12 Ocak 1085 yılında Kutalmışoğlu Süleyman Şah Antakya'yı tekrar fethetmiş¹⁰ ve şehir halkına iyi davranmış Mar Cannianus kilisesini camiye çevirmiş, buna karşılık iki yeni kilise yapılması için arazi tahsis etmiştir.¹¹ Avrupa'dan gelerek Müslümanlardan kutsal yerleri almak isteyen Haçlılar, şehirde büyük bir katliam yaparak Antakya'yı tekrar bir Hristiyan şehri

⁴ Ernst Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 36-37; Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 54-58; Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/95.

⁵ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, 235.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/340.

⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/78.

⁸ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, 188.

⁹ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi* (Antakya: Atatürk Kültür Merkezi, 2000), 7.

¹⁰ Kerimüddin Mahmûdî Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023), 11.

¹¹ Steven Runcimen, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 1/57; Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* (İstanbul: MEB Yayınları, 1944), 120-121.

yapmışlardır. Sultan Baybars 1268 yılında şehri, diğer inançlara hayat hakkı tanımayan Hristiyan Haçlıların elinden stratejik taktiği sonucunda tekrar geri almıştır.¹² Osmanlılar döneminde Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail ile ittifak halinde olmaları sebebiyle Memlûklularla 24 Ağustos 1516 yılında Mercidabık'ta savaşarak, Antakya başta olmak üzere Halep, Maraş bölgesini Osmanlı topraklarına katmıştır.¹³

Hassa bölgesinin kuzeyinde bulunan, hemen hemen Antakya gibi aynı tarihe sahip olan Maraş da Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden birisi olarak bilinmekte ve tarihinin çok eski dönemlere gittiği belirtilmektedir.¹⁴ Kadim bir şehir olan Maraş, tıpkı Antakya tarihinde olduğu gibi değişik milletlerin istilasına uğramış ve burada meskûn olan kavimler tarafından yapılan çok sayıda dinî, siyasî ve sosyal alanlarla ilgili kalıntılara rastlanılmıştır. Maraş'ta yapılan arkeolojik kazılar sonucunda yapılan incelemeler ve değerlendirmelerde şehrin sınırları içinde ilk Çağ'dan kalan 500'den fazla yerleşim yeri yani höyük bulunduğu tahmin edilmektedir.¹⁵ Günümüzde Elbistan, Afşin, Göksun, Pazarcık, Türkoğlu, Celâ (Ekinözü), Nurhak, Çağlayancerit gibi kadim yerleşim birimlerini de bünyesinde bulduran Maraş, Hititlerden itibaren meskûn mahal olma özelliğini devam ettirmiştir.

Torosların güneyinde bulunan Maraş Hz. Ömer döneminden itibaren İslam fetihlerinin geçiş güzergâhlarından birisi olmuştur. Çok sayıda Arap müellif yazdıkları eserlerinde Maraş ve çevresi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Özellikle Belâzûrî'nin *Fütûhu'l-Buldân*'ın da Maraş ve Antakya hakkında verdiği bilgilere göre İslam orduları Hz. Ömer hilafeti zamanında bölgeye yönelmiş, Ebû Ubeyde ibn Cerrâh komutasında Halep ve Antakya da içlerinde olmak üzere

¹² İlyas Gökhan, "Antakya Şehrinin Memlûklerce Fethedilmesi", *Hatay Tarihi* (Hatay: Hatay Valiliği Basımı, 2013), 148.

¹³ Münecimbaşı Ahmed Dede, *Tarih*, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1974), 2/479-481; M. Şehabeddin Tekindağ, "Memlûkluk Sultanlığı Devrine Toplu bir Bakış", *Tarih Dergisi* 25 (Haziran 2011), 351.

¹⁴ İlyas Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2019), 1/20.

¹⁵ Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, 1/21.

Suriye'nin kuzeyinden Fırat'a kadar olan bölge ele geçirilmiştir.¹⁶ Emeviler döneminde Ceyhan'dan Fırat'a kadar Bizans'la sınır olunmuştur. Emeviler şitâiye ve sâyfiye dedikleri kışın ve yazın Anadolu ve İstanbul'a yılda iki sefer düzenlerken geçiş yerlerinden birisi de Maraş-Antakya bölgesi olmuştur.¹⁷

Emevilerin yıkılıp Abbasilerin iktidara geldiği dönemde İslam coğrafyasında iç karışıklıkları fırsat bilen Bizanslılar Maraş başta olmak üzere bölgedeki bazı yerleri tekrar ele geçirdiler. Abbasiler başkent için Bağdat şehrini kurarak, devlet sistemini güçlendirmeleri üzerine yeniden Bizans'ın hâkim olduğu bölgelere seferler başlatmışlardır. Emeviler döneminde oluşturulan sugur denilen sınır şehirleri avasım adıyla tekrar güçlendirilmiş ve sayıları artırılmıştır. Harun er-Reşîd döneminde merkezi Antakya olan avasım şehirleri Malatya'dan Tarsus'a kadar uzanmış ve buralara Türk komutanlar yerleştirilmiştir.¹⁸

İlerleyen dönemde Roma İmparatorluğu hâkimiyetine giren Maraş, 1071 yılına kadar onların yönetimi altında kalmıştır. Daha sonra Haçlılar tarafından istila edilen Maraş-Antakya bölgesi, 1149 yılında Selçuklu Sultanı I. Mesut tarafından fethedilerek Müslümanların eline geçmiştir. Batıdan Haçlı saldırıları doğudan da Moğol istilasına uğrayan bölge, Anadolu'yu işgal altında tutan Moğolların yardımı ile tekrar Kilikya Ermenilerinin eline geçirmiştir. 1298 yılında Mısır Memluk Sultanlarından Hüsameddin Lâçin tarafından tekrar fethedilerek Halep naipliğine bağlanmıştır.¹⁹ Bu arada merkezi Maraş olan ve bölgede bulunan Antakya, Antep, Halep ve Adana'yı da etkileyen 10 binlerce kişinin öldüğü büyük bir deprem olmuştur.²⁰

¹⁶ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, 270; İlyas Gökhan, "Arapların Fethinden Selçuklulara Kadar Maraş", *Belleten* 73 (2009), 43.

¹⁷ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339), 27; Gökhan, "Arapların Fethinden Selçuklulara Kadar Maraş", 41.

¹⁸ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, 274-275.

¹⁹ Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, 1/38.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/404; Runcimen, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/107; Urfalı Mateos, *Vekâyinâme ve Papaz Grigorun Zeyli*, çev. Hırant Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987); Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, 1/94.

Memlûklular döneminde Maraş (Hassa bölgesi dâhil) bölgesine Oğuzların Bozok kolundan Bayat, Beydilli ve Avşar boylarına mensup Türkler yerleştirilmiştir.²¹ Bu boylardan birisine mensup olup, Maraş tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisi olarak tarihe geçen Zeyneddin Karaca Bey adlı Türkmen başkanı 1337'de Maraş ve Elbistan'da Dulkadir Beyliğini kurmuştur.²² Beylik büyüyerek sınırları batıda Kırşehir ve Yozgat'a, doğuda Harput ve Diyarbakır'a, kuzeyde Darende'ye ve güneyde ise Hassa bölgesinden Antakya'ya uzanmıştır.²³ Tarihî bilgilerden yaptığımız çıkarımlarda Hassa bölgesinin de uzun süre Dulkadir Beyliği'nin hâkimiyeti altında kaldığı anlaşılmaktadır.²⁴

Suriye Türkmenlerini oluşturan Bozok ve Üçok boyları Çukurova ve Amik Ovasını ele geçirip buraya yerleşerek bölgenin Türkleşmesini sağlamışlardır. Güney Anadolu'nun Halep, Kilis ve Antakya üçgeninden başlayarak Tarsus'a kadar olan bölgesi, doğudan gelen Türkmenler tarafından değil, Halep ve Kuzey Suriye'den Türkmenler tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁵ Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılından itibaren Mısır'a kadar yaptığı seferlerle bölgeyi Osmanlıların hâkimiyeti altına almıştır. İlyas Gökhan'ın yaptığı araştırmalarda Maraş/Elbistan bölgesi iki asra yakın Dulkadir Beyliğinin elinde kalmış ve bölgeye Osmanlı eyalet sisteminde beyliğin ismine izafeten Dulkadir ya da Zulkadir Eyaleti adı verilmiştir. Dulkadir

²¹ Bölgenin Memlûklular dönemi ile ilgili tarihi için bk. Nihal Gezen, "Memlûk Devletinin Kuzey Sınırlarında Türkmenlerin Önemi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 85 (2018), 660-673.

²² Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, 1/38.

²³ Mükremin Halil Yinanç, "Dulkadirli'ler", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 111, 654; Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 6, 99; İsmail Altınöz, *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 20-28; Kürşat Solak, *İbn Tagrı Birdî'nin "en-Nücûm ez-Zâhire" Adlı Eserinde Geçen Dulkadiroğulları İle İlgili Kayıtları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 35-75; Remzi Kılıç, "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Dulkadiroğulları Devleti Üzerinde Osmanlı-Memlûklular Rekabeti", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu Bildirileri*, ed. Cevdet Kabakçı-Serdar Yakar (Kahramanmaraş : Kahramanmaraş Belediyesi, 2012), 3/229-240.

²⁴ Refet Yinanç, "Dulkadiroğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994) 9/553-557.

²⁵ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (İstanbul: E Yayınları, 1979), 133, 149, 275; M. Fatih Sansar, *Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i İslâhiye ve Güney Anadolu'nun İskân* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 3-4.

Eyaleti müstakil eyalet iken, sonra Adana ile birleştirilmiş ve nihayetinde Halep vilayetine bağlı bir sancak haline getirilmiştir.

1. Hassa'nın Kuruluşu

Tarihçiler tarafından Osmanlının en uzun yüzyılı olarak nitelendirilen 19. yüzyılda, birçok cephede uzun süre devam eden savaşlar sonucunda asker sayısının azalması ve merkezi yönetimin zafiyetiyle, isyanlar baş göstermiştir. Bunlardan birisi de Anadolu'nun güneyinde bulunan Adana, Kozan, Çukurova, Ayntab ve Maraş-Antakya hattında Amanosların doğu ve batısında bulunan aşiretlerin çıkardığı isyanlardır. Osmanlı yönetimi bölgede isyancıları kontrol altına almak tekrar asayiş tesis etmek, birtakım ıslahatlar yapmak ve mahalli yönetimi güçlendirmek amacıyla komutanlığını Derviş Paşa'nın ve mülki amirliğini Ahmed Cevdet Paşa'nın yaptığı Fırka-i İslâhiye²⁶ adında bir ordu teşekkül ettirmiştir.²⁷

Osmanlı yönetimi tarafından oluşturulan Fırka-i İslâhiye'nin temel amacı, İskenderun'dan Maraş ve Elbistan'a; Kilis'ten Niğde ve Kayseri'ye, Adana Eyaleti'nden, Sivas Eyaleti hududuna kadar olan bölgeleri tekrar itaat altına almaktır. Ancak bunlardan sadece İskenderun'dan Maraş ve Elbistan'a kadar olan sahaların ıslah ve iskânı başarılabilmektedir. Diğer kısımların ıslahı ve buradaki konargöçerlerin iskânı ise ilerleyen zamanlarda yapılabilmektedir. Fırka-i İslâhiye'nin idarecilerinden askeri işlere bakan Derviş Paşa ile halkla ilgili işleri düzenleyen Ahmet Cevdet Paşa idi. Fırka yedi tabur Balkan, bir tabur Girit askeri ile Hassa ikinci süvari alayından meydana gelmekteydi. Bu harekâta diğer askeri birliklerle beraber, toplam olarak on beş piyade, iki alay süvari ve beş altı yüz kadar Çerkez-Gürcü atlıları katılmıştı.²⁸

²⁶ Fırka-i İslâhiye ile ilgili bilgileri orduya vakanüvis olarak katılan Ahmed Cevdet Paşa'nın olayları günü gününe kaydettiği notlarının Yusuf Halaçoğlu tarafından hazırlanarak yayınlanan *Ma'ruzât* adlı eserden öğreniyoruz. Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, ed. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 112-193; Adem Tutar, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Cebel-i Bereket Sancağında Müslümanlar ve Gayrimüslimler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003); Sansar, *Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i İslahiye ve Güney Anadolu'nun İskân*; Yusufoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", *Tarih Dergisi* 27 (2011); Akif Bilge Çelik, *Fırka-i İslahiye* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 116.

²⁸ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâla (İ.MVL), 30/1256; Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 118; Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", 2.

Teşekkül ettirilen ordu Derviş Paşa'nın komutasında deniz yoluyla gurre-i Muharrem 1281/Haziran 1864'te Adana sahilleri ulaştı ve bir sonraki günde İskenderun sahiline çıktı.²⁹

Bölgeye Fırka-i İslâhiye gelmeden önce konargöçerlere köy kurmak, hayvanlarını otlatmak ve ekim yapabilmek için araziler verildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.³⁰ Burada yaşayan aşiret ve aile toplulukları, Çukurova'nın ilk Osmanlı-Memluklu savaşlarına sahne olduğu sırada (1485-1491) Kuştemur, Karaisalu, Varsaklu, Durgutlu, Özeroğlu ve Burnaz gibi Üçok Türkmenlerinden oluşmakta idi.³¹ Yapılan çalışmalar sonucunda Fırka-i İslâhiye'nin gittiği bölgede 26 kadar aşiret ve aile toplulukları olduğu bilinmektedir.³² Bölgeyi ıslah ederek devletin gücünü göstermek gayesiyle gelen Fırka-i İslahiye de, günümüzde mevcut olan başta Osmaniye ili, Türkoğlu, İslahiye ve Hassa kazaları ve Kılılı kasabası ile bunlara bağlı çok sayıda köy kurmuştur.³³ Bugün Hatay iline bağlı küçük bir ilçe olan Hassa kurulmadan önce, bölgede Amanos Dağlarının doğu tarafındaki vadilere yerleşmiş olan Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyeleri bulunmakta idi.³⁴ Hassa kazası kurulmadan önce bölgede meskun olan bu üç nahiyede iki binden fazla hane olmasına rağmen bağlı oldukları Maraş Sancağı'na yıllık vergilerini ödemedi ihmkar davranıyorlardı.³⁵

Bu nahiyelerden Hacılar Paşo Bey, Tiyek de Karaca Mehmet Bey ve Akbez de Ali Bey tarafından yönetiliyordu. Paşo Bey ile Karaca Mehmet Bey birbirlerine düşman olduklarından sürekli rekabet ve çatışma halinde idiler. Fırka-i İslahiye'nin

²⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 131.

³⁰ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâlâ (MVL), 538/24169.

³¹ M. Şehabeddin Tekindağ, "İkinci Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", *Belleten* 31 (1967), 345.

³² Bunlardan Avşar (Afsar), Varsak (Farsah), Reyhanlı, Sırkıntılı, Tecirli, Cerid, Oruçlu, Karacalar, Yağbasan, Bozdoğan, Ulaşlı, Kapulu, Delikanlı, Çelikanlı, Kırıntılı, Lek, Hacılar, Karafakılı, Şihlar (Şeyhlü), Okçu-İzzeddünlü, Amikî aşiretleriyle Kozanoğulları Küçük Alioğulları, Kökültüoğulları, Menemencioğulları, Karsantioğulları gibi ailelerden oluşmaktadır. Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İşkân", 2-6.

³³ Fırka-i İslahiye'nin kurduğu il, kaza, nahiy ve köyler için bk. Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İşkân", 2-20.

³⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 128.

³⁵ BOA, A.MKT.92.53.04.01; BOA, A.MKT.00098.00024.002.001.

komutanlarının gayretiyle bunlar arasındaki rekabet ortadan kaldırılarak hem barış sağlandı hem de devlete itaat edeceklerine söz aldılar. Hatta Paşo Bey ile Karaca Mehmed Bey bölgede bulunan ordunun zahire ve diğer ihtiyaçlarının karşılamayı taahhüt ettiler.³⁶

Gâvur Dağlarının doğusuna geçen Fırka-i İslâhiye'nin komutanı Derviş Paşa, ordunun ilk konuşlandığı yere İslâhiye adını vermiştir. Derviş Paşa'nın komutasındaki ordu, güneye doğru giderek Halep Caddesini elinde bulunduran Reyhâniye aşiretiyle anlaşmıştır. Derviş Paşa'nın gayretleriyle Lece ile Hacılar nahiyesi arasındaki geçit noktasını elde tutabilmek amacıyla adı geçen nahiyeden otuz hanenin yerleştirilmesiyle önce ordu adında bir köy, nihayetinde de çevredeki nahiyeler birleştirilerek merkezi Tiyek civarı olmak üzere birkaç yüz haneden oluşan bir kasaba kurmuştur. Bu kasabaya da ilk olarak Hassa taburlarının gelmesinden dolayı Hassa ismi verilmiş ve Amanos Dağlarının doğusuna yerleşmiş olan Hacılar, Tiyek ve Ekbaz (Akbez) nahiyelerinden nüfuslarına göre haneler yerleştirilmiştir.³⁷ Arşiv kayıtlarına göre bu sırada ismi geçen üç nahiyede 1281/1864-1865 yılında yapılan bir tahrirde nüfusu şöyle idi:³⁸

Nahiyeler	Müslim		Gayrimüslim		Toplam Nüfus	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Tiyek Nahiyesi	208	556	21	65	229	621
Ekbaz Nahiyesi	188	476	29	96	217	572
Hacılar Nahiyesi	540	1177	31	109	571	1286

Kazanın kurulmasından sonra köylerden muhtarlar seçildi, üç nahiyenin ileri gelenlerinden birer, Ermeni cemaatinden de bir olmak üzere toplam dört kişiden oluşan bir kaza meclisi oluşturuldu. Ayrıca kasabaya kaza müdürü ataması yapılarak asayişin sağlanması amacıyla yeter miktarda asker konuşlandırılıp, bir naip gönderilmesi için de İstanbul'dan talepte bulunuldu. Akabinde üç nahiyenin nüfus sayımı yapıldı. İleri gelenler ordugâha çağrılarak kimlerin kaç nüfusla kasabanın

³⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 133.

³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, ed. Cavid Baysun (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953), 142; Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 135.

³⁸ BOA, MVL, 538/24169.

oluşumuna katkı sağlayacakları hususunda kura çekildi. Ancak Hacılar nahiyesine bağlı dağda meskûn olan Karafakılı kuraya katılmak istemeyince, aşiretin ileri gelenleri Miralay İbrahim Bey komutasında yakalanıp, ordugâha getirilerek itaat altına alınmıştır.³⁹ Bundan sonra İslâhiye livâ merkezi olmak üzere İzziye, Hassa ve Bulanık kazaları birleştirilerek, Maraş mutasarrıflığına bağlı bir kaymakamlık teşkil edilmiş Payas kaymakamı Şevki Efendi de buraya atanmıştır.⁴⁰

Fırka-i İslahiye'nin askerî, idarî, sosyal ve ekonomik alanlarda yapmış olduğu islahatlar neticesinde değişim ve dönüşümlerle, bölgede yaşayan aşiretler yeni kurulan kasaba ve köylere yerleştirilmiş ve bunun neticesinde hem asayiş sağlanmış hem de düzenli bir sosyal çevre ve yaşam seviyesine kavuşmuşlardır. Yine bu çalışmalara paralel olarak Maraş Mutasarrıfı Arslan Paşa, Maraş ile Hassa/İslâhiye arasındaki Gâvur Dağlarının vadilerinde bulunan köyleri, Maraş'tan Amik Ovası ve İskenderun'a gelen güzergâhlara naklederek buraların meskûn hale getirmiştir.⁴¹

Kazanın kurulmasından önce Hacılar Beyi Paşo Bey ile Tiyek Beyi Karacabey Mehmed Bey arasında ileride çıkabilecek muhtemel anlaşmazlıkları önlemek için bölgede kalmaları Fırka-i İslâhiye tarafından uygun görülmemiştir.⁴² Bunun üzerine Paşo Bey Elbistan kaza Müdürlüğüne, Karacabey Mehmed Bey de Rumkale kazası müdürlüğüne tayin edilmiştir. Muhtemelen Tiyek Beyinin kontrolünde olan Akbez Beyi Ali Bey'i ordunun ileri gelenleri yanlarına almışlardır. Aynı aileden Ali Bey Adana'ya, Ahmed Bey ise kendi isteğiyle Halep'e gönderilmiştir.⁴³ Böylece yeni kurulan Hassa Kazasında önceden var olup devam eden muhtemel çatışma ve anlaşmazlıklar önlenmiştir. Fırka-i İslâhiye'nin çalışmaları sonucu Hassa Kazası ortaya çıkmış, bölgenin beyleri çeşitli görevlerle veya sürgün edilerek kazadan uzaklaştırılmış, devlet düzeninin tekrar ortadan kaldırılmasına teşebbüs etme gücüne sahip aileler ve şahıslar bertaraf edilmiştir.⁴⁴

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 135.

⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 150-151.

⁴¹ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Karton 36 (Y.EE), 36/72.

⁴² BOA, A.MKT.MHM.0339.034.001.001 (10 Safer 1282/5 Temmuz 1865).

⁴³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 144-151.

⁴⁴ Osman Karlangıç, "Kuruluşundan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Hassa Kazası (1865-1902)", *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2023), 78.

1282/1866 tarihli bir belgede Hassa, İslâhiye livasına bağlandıktan sonra bağlı bulunan kasaba ve aşiretlerin yapılan tahrir sonucunda nüfus ve hane miktarları aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:⁴⁵

Nahiye ve Köyler	Müslim		Gayrimüslim		Kıptî	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Nevâhi-i Selâse	190	483	14	41	-	-
Kerkütlü	227	457	-	-	-	-
Delikanlu	619	1836	-	-	-	-
Çelikanlu	372	987	-	-	-	-
Toplam	1408	3763	14	14		
Karayiğitoğlu	103	268	14	33	-	-
Yarpuz	50	110	-	-	-	-
Toplam	153	378	14	33	-	-
Hacılar	557	1521	29	109	-	-
Tiyek	208	566	27	71	6	13
Ekbaz (Akbez)	208	545	29	95	2	3
Toplam	973	2632	85	275	8	16
Kapulu	39	108	-	-	-	-
Keferdiz	255	504	1	4	-	-
Genel Toplam	2828	7385	114	353	8	16

Tablo 1: 1282/1866 Tarihli Tahrir Sonuçları

Hassa'nın kurulmasından sonra 1282/1866 yılında yapılan nüfus sayımında kazayı oluşturan nahiyelerde 973 Müslümanlara, 85 gayrimüslimlere ve 8 Kıptîlere ait olmak üzere toplam 973 hane; 2632 Müslüman, 275 gayrimüslim ve 16 Kıptî nüfusunun olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde özellikle Tiyek'te yıkılmış ve metruk halde olsa da Ermenilerden kalma evlerin varlığı beraber, bizzat yaptığımız incelemelerde kilisenin yeri dahi tespit edilmiştir. Hem elimizde bulunan arşiv belgeleri hem tahrir defterleri ve hem de salnamelere göre Hassa'nın kurulduğu bölgede özellikle de Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyelerinde Müslümanlarla beraber gayrimüslim (Ermeniler) ve Ortadoksların da yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

⁴⁵ BAO, Y.EE, 36/72.

2. Halep Salnamelerine Göre Hassa

2.1. Salnameler

Osmanlı yönetici ve bilim adamlarının, 19. yüzyıldan itibaren dünyadaki gelişmeleri takip etmeye başlamasıyla, Avrupa'da farklı isimlerle kullanılan yıllık olayları kaydetme gibi bazı kültürel çalışmaları "salnâme" adıyla yayınlamaya başlamışlardır. Salnâme, Osmanlı'da bir yıllık olayları yazıya aktararak kayıt altına alan bir tabir olarak kullanılmıştır. Salname Farsça bir kelime olup yıl anlamındaki sal ile "yazılı şey mektup anlamına gelen" name kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur.⁴⁶

Osmanlı Devleti merkezî yönetimi, nezaretler, askeri kurumlar, vilayetler, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak bilgilendirme amaçlı salname neşrine başlamışlardır.⁴⁷ Osmanlıda ilk resmî salnâme Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın talimatıyla 1263/1847 yılında yayınlanmış ve bu resmî salnâmelerde, daha çok yönetim birimleri, yer, kurum, idare ve memur adları yayınlanmıştır. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat'la beraber Avrupa'daki ilmî, kültürel ve tarihî mirası korumak adına yapılan gelişmelerin takip edilmesini, bunların Osmanlı Devleti içinde de uygulamasını emretmiştir. Bu doğrultuda salname yazımı için Hayrullah Efendi görevlendirilmiş ve o da ilk salnâmeyi Ahmed Vefik Paşa'ya yaptırmış,⁴⁸ dönemin büyük tarihçi ve mütefekkeri Ahmed Cevdet Paşa'nın çabalarıyla kurumsal hale getirilmiştir.⁴⁹ 1922 yılına kadar yayınlanan devlet salnâmeleri, devletin yukarıdan aşağıya yönetim birimlerini, merkezden atanan devlet memurları ya da

⁴⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 105; Hasan Duman, *Osmanlı Salnâmeleri ve Nevsâlleri* (Ankara, Öncü Basımevi, 2000), 1; Bilgin Aydın, "Salname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009); Aysun Sarıbey Haykıran, "Aydın Vilayet Salnâmelerinde Birgi", *Tarih Okulu Dergisi* 18 (2014), 473-501.

⁴⁷ Aydın, "Salname", 36/51.

⁴⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 106.

⁴⁹ Salnâmelerin yayınlanması için Meclis-i Maârif Başkâtibi Behçet, Meclis azasından Rüştü Beyler tarafından büyük bir çalışma başlatılmış, daha sonraları da salnâmelerin tertibi irade-i seniyye ile Maârif Nezâreti mektubî kalemi heyetine ve 1306/1888 yılından itibaren de Memurîn-i Mülkiye komisyonuna bağlı Sicill-i Ahvâl İdaresine havale edilmiştir. Resmî salnâmeler 1847 yılından Osmanlı Devleti'nin sonuna yani 1922 yılına kadar bu idare tarafından düzenlemiştir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 106.

mahalli idareciler hakkında istatistikî bilgiler vermektedir.⁵⁰ Ayrıca 1847-1922 yılları arasında düzenli olarak yayınlanan devlet salnameleri Osmanlı tarihi, idari teşkilatı, kurumları, ilmî, iktisadî, askerî, kültürel ve diğer alanlara ilişkin önemli bilgileri de ihtiva etmektedir.⁵¹ Cumhuriyet döneminde de bu gelenek bir süre devam ettirilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi adıyla üç ciltlik bir yayın yapılmıştır.⁵²

Devlet tarafından yayınlanan resmî salnamelerde mahalli konulara fazla yer verilmeyince, Osmanlının taşra teşkilatları, yörenin dinî, siyasî, sosyal, nüfus yapısı, ekonomik ve kültürel yapılarının da bilinmesi için, görülen ihtiyaç üzerine vilayet salnamelerinin de yayınlanmasına başlanmıştır. Vilayetlerin yayınladığı salnameler, üzerinde durduğu vilayetin idari yapısı, görevlilerin isimleri, mahalli tarih ve coğrafya, eski eserler, ticarî ve ekonomik faaliyetler, sanayi kolları, demografik yapısı, medaris, sıbyan, ibtidaî, rüşdiye, idadî gibi okullar, kütüphaneler gibi birçok alanda bilgiler vermektedir.⁵³ Bu haliyle vilayet salnameleri ele aldıkları bölgeler hakkında ayrıntılı bir şekilde ele aldıkları bilgilerden dolayı Osmanlı tarihi için çok önemli resmi kaynak olmuşlardır.

İlk vilayet salnamesi 1866 yılında çıkarılan Bosna, sonuncusu ise 1921/1922 tarihli Müstakil Bolu Vilayet Salnâmesi'dir. 1867'de Vilayet Nizamnamesi'nin

⁵⁰ "19. Yüzyılın Son Çeyreğinden 20. Yüzyıla Kadarki Dönemde Konya Salnamelerine Göre Konya'da Yönetimdeki Gayr-i Müslimler" hakkında bir araştırma yapan Mehmet Aydın'a göre salnâmeler 1924 yılına kadar devam etmiştir. Onun tespitine göre Konya'da neşredilen ilk Salname 1285/1868 tarihini taşımaktadır. Konya'da yayınlanan son salname ise 1330/1924 tarihlidir. Dolayısıyla salnamelerin yayınlanması yukarıda da belirttiğimiz gibi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bk. Mehmet Aydın, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden XX. Yüzyıla Kadarki Dönemde Konya Salnamelerine Göre Konya'da Yönetimdeki Gayr-i Müslimler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 5 (2008), 104.

⁵¹ Vehbi Günay, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bodrum (Osmanlı Vilâyet Yıllıklarına Göre)", 2. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ahmet Özgiray-Mehmet Akif Erdoğan (Bodrum: Müskebi Ofset, 2011,) 333-334; Haykıran, "Aydın Vilayet Salnâmelerinde Birgi", 475.

⁵² Osmanlı döneminde yayınlanan resmî (devlet), vilayet ve özel Salnâmelerle ilgili faydalı birçok çalışmalar yapılmıştır. M. Seyfettin Özege zamanın ilerlemesi ve yeni bilgilerin elde edilmesiyle Hasan Duman'ın çalışmasında eksik olan yerlerin tamamlanması, bazı künye ve kütüphaneler eklenerek geliştirmiştir. Bk. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971-1979); Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevşaller) Bibliyografyası ve Bazı İstanbul Kütüphanelerine Göre Bir Katalog Denemesi* (İstanbul: İRCİCA, ts.).

⁵³ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)* (İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 2000).

yayınlanmasının ardından salname çıkaran vilayet sayısında artış olmuştur.⁵⁴ Ankara, Halep, Konya, Aydın, Kastamonu gibi vilayetlerde de salnâmeler yayınlanmıştır.

Bu bağlamda, çalışmamızın temel dayanak noktası olan Halep Vilayet Salnamelerine baktığımızda, 1284-1326/1866-1908 yılları arasına ait toplam 33 adet salnamenin olduğu görülmektedir. Birbirini takip eden 33 cilt ve 9500 sayfadan oluşmaktadır. Oldukça ayrıntılı bilgiler içeren bu salnameler sayesinde, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık 42 yıllık süreç içerisinde Halep vilayeti ve bağlı idarî birimlerde yaşanan değişimleri ya da varlığını sürdüren idarî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için bulunmaz bir hazinedir.⁵⁵

Hassa kurulunca önce İslahiye'ye Kazasına bağlı bir kasaba⁵⁶ daha sonra da 1290/1868 yılında yayınlanan Salnameye göre Halep Vilayetine bağlı Maraş Sancağının⁵⁷ bir kazası olmuştur. 1297/1879 tarihli Adana Vilayet Salnamesine göre Cebel-i Bereket Sancağına bağlı bir kaza olarak görülmektedir. Hassa ile ilgili Osmanlı döneminde çok sayıda arşiv belgesi, muhtemelen Şer'iyeye Sicilleri, Vakfiyeler ve Vilayet Salnamelerinde bilgiler bulunmaktadır. Ancak biz su çalışmamızda sadece Halep Vilayet Salnamelerine göre Hassa'nın idarî, sosyal ve kültürel durumunu değerlendirmeye çalışacağız.

2.2. Hassa'nın İdarî Durumu

Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyelerinden getirilen kişilerden oluşan Hassa, önce İslahiye'ye bağlı bir kasaba statüsünde idi.⁵⁸ 1284/1857-1868 tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre Ahmed Cevdet Paşa'nın Halep vilayet valisi, Nâşid Paşa'nın Maraş livası kaymakamı ve Osman Paşa'nın kaza müdürü olduğu sırada idarî olarak Hassa,

⁵⁴ Günay, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bodrum (Osmanlı Vilâyet Yıllıklarına Göre)", 357; Haykıran, "Aydın Vilayet Salnâmelerinde Birgi", 475.

⁵⁵ Cengiz Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep* (Ankara: Global Strateji Enstitüsü, 2007).

⁵⁶ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 1, 1284, s. 164.

⁵⁷ Halep Vilayet Salnamelerinin Maraş ve bağlı birimlerine ait olan bölümleri Said Öztürk başkanlığında bir ekip tarafından Latin harfleriyle yayınlanmıştır. Bk. Said Öztürk, *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2006).

⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 150, 161. Vilayet-i Salname-i Halep 1, 1284, s. 164.

İslâhiye kazasının bir kasabası olarak görülmektedir. Hatta aynı salnamede Esâmi-i Kurâ (Köylerin isimleri) başlığı altında günümüzde Hassa'ya bağlı olan Hacılar, Küreci, Yuvalı, Şarklı, Güvenç, Demrek, Eğribacak (günümüzde Eğribacak deniliyor), Katrancı, Gölpınar, Söğüt, Karafakılı, Dumlu, Ağcalar, Elleşli (Allişli), Kayakublu, Selmanlı, Nuhuşağı, Yeniyanan, Sarıkurtlu, Gazeluşağı köyleri İslâhiye kazası içinde zikredilmiştir.⁵⁹

Vâli-i Vilâyet-i Haleb	Nâşid Paşa
Mutasarrıf-ı Sancak-ı Maraş	Arslan Bey

Kâimmakâm	Hacı İsmail Efendi
Nâibi	Kâmil Efendi
Mal Müdürü	Feyzi Efendi

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reis	Kâimmakâm	Reis	Nâib
A'zâ	İsmail Ağa	Mümeyyiz	İsmail Ağa
A'zâ	Mehmed Bey	Mümeyyiz	Süleyman Ağa
A'zâ	Ahmed Ağa	Mümeyyiz	Abdullah Ağa
A'zâ	Bali Ağa	Mümeyyiz	Haçir Ağa

Deâvî Kâtibi	Mehmed Efendi
Emlâk Mukayyidi	Ali Efendi

Tablo 2: 1285/24 Nisan 1868-12 Nisan 1869 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre
Hassa Kaza İdaresindeki Görevliler⁶⁰

1285/24 Nisan 1868-12 Nisan 1869 tarihli Halep Vilayet Salnamesinde Hassa, Halep Vilayeti Maraş Sancağına bağlı bir kaza olarak kaydedilmiştir. Vilayet valisi Nâşid Paşa, Maraş Sancağı mutasarrıfı⁶¹ ise Arslan Bey olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 1, 1284, s. 164.

⁶⁰ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 2, 1285, s. 71.

⁶¹ Mutasarrıf: Osmanlı idarî sisteminde Sancak adı verilen liva ile kaza arazında bulunan yerleşim yerlerinin başında bulunan memurdur. Cumhuriyet döneminde sancaklar il olarak adlandırılmıştır. Bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 586.

Kazaya Hacı İsmail Efendi kaymakam, Kâmil Efendi nâîp⁶² ve Feyyaz Efendi de mal müdürü görevine atanmış, bu arada kaza yönetimi oluşturan idâre ve deâvî meclisleri kurulmuştur. İdare Meclisinin başkanlığını kaymakam yaparken deâvî meclisinin⁶³ başkanlığını nâîp yapmıştır. İdare meclisinde reisle beraber dört Müslim ve bir de gayrimüslim üyenin, deâvî meclisinde de reis olan nâiple beraber toplam dört Müslim ve bir de gayrimüslim mümeyyizin olduğu görülmektedir. Bu durumda kaza kurulurken yönetimde Tiyek, Hacılar ve Akbez nahiyelerinden birer Müslim toplam üç aza ile bir de gayrimüslim aza bulunması şartının devam ettiği anlaşılmaktadır.

1285/24 Nisan 1868-12 Nisan 1869 tarihli Halep Vilayet Salnamesindeki bilgilere göre Hassa köy olarak nitelendirilmekte ve Ödek Su ve İnce Su isimli iki mahalleden oluştuğu görülmektedir. Bunların dışında kazanın kurulmasına nüfus katkısı sağlayan Akbez, Tiyek ve Hacılar nahiye olarak kaydedilmiştir. Bu nahiyelere bağlı 31 köyle kazayı teşekkül ettiği ortaya çıkmaktadır. Salnamede verilen bilgilere göre Akbez Nahiyesi; Selmanlı, Nuhuşağı, Sarıkurtlu, Duraklı, Horhorlu, Yeniyanan, Gazeluşağı, Karaahmedli; Tiyek Nahiyesi; Dedemli, Allışli, Ağcalar, Karayakuplu, Karafakılı, Hristiyan, Adamanlı ve Hacılar Nahiyesi de; Hacılar, Söğüt, Göbkâr, Eğri, Küreci, Şarklı, Güvenç, Demrek, Yuvalı, Katranlık, Karafakılı, Kızıllar, Ecepinarı, Arapluşağı, Orduköy, Yolluklar köylerinden oluşmuştur.⁶⁴

Vâli-i Vilâyet-i Haleb	Nâşid Paşa
Mutasarrıf-ı Livâ-i Maraş	Ali Arslan Bey
Kâimmakâm	Hacı Şakir Efendi
Nâibi	Kâmil Efendi
Mal Müdürü	Feyyâz Efendi

⁶² Nâib: Şer'i Mahkemelerin hâkimlerine verilen isimdir. Buldukları yerlerde Anadolu ve Rumeli Kadı askerlerinin vekilliğini yaptıkları bunlara nâîp denilmiştir. Ayrıca mahkemeler tarafından bir işin incelenmesi için görevlendirilen bilirkişilerin tetkikatına yönetmek üzere seçilen mahkeme üyesine de bu ad verilmiştir. Netice itibarıyla Tanzimat'tan sonra kazalarda yargı işlerini yürütmek üzere naipler görevlendirilmiştir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 644-645.

⁶³ Vilâyet-i Salnâme-i Halep 2, 1285, s. 71

⁶⁴ Vilâyet-i Salnâme-i Halep 2, 1285, s. 232-233.

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reîs	Kâimmakâm	Reîs	Nâib
A'zâ	İsmail Ağa	Mümeyyiz	İsmail Ağa
A'zâ	Mehmed Bey	Mümeyyiz	Süleyman Ağa
A'zâ	Ahmed Ağa	Mümeyyiz	Abdullah Ağa
A'zâ	Bali Ağa	Mümeyyiz	Haçir Ağa

Deâvî Kâtibi	Mehmed Efendi
Emlâk Mukayyidi	Ali Efendi

Tablo 3: 1286/13 Nisan 1869-2 Nisan 1870 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre
Hassa Kaza İdaresindeki Görevliler⁶⁵

1286/13 Nisan 1869-2 Nisan 1870 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde de Hassa'nın aynı vilayet Halep ve liva olarak adlandırılan Maraş'a bağlı olduğunu görmekteyiz. Bu salnamede vilayet ve liva yönetiminde ve Hassa kazası yönetiminde de bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 1286/13 Nisan 1869-2 Nisan 1870 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde de Hassa'nın idârî yerleşim durumuna baktığımızda 1285/24 Nisan 1868-12 Nisan 1869 tarihli salnamedeki bilgilerin tekrarı olduğunu görüyoruz.⁶⁶

Vâli-i Vilâyet-i Haleb	Müşir Mehmed Emin Derviş Paşa
Mutasarrıf-ı Livâ-i Maraş	Hasan Paşa
Kâimmakâm	Hüsni Bey Sâlise
Nâibi	Kâmil Efendi
Mal Müdürü	Toros Efendi

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reîs	Kâimmakâm	Reîs	Nâib
A'zâ	İsmail Ağa	Mümeyyiz	İsmail Ağa
A'zâ	Hüseyin Ağa	Mümeyyiz	Ahmed Efendi
A'zâ	Süleyman Efendi	Mümeyyiz	Hasan Ağa

⁶⁵ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 3, 1286, s. 71.

⁶⁶ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 3, 1286, s. 180-181.

A'zâ	Anton Ağa	Mümeyyiz	Haçir Ağa
Deâvî Kâtibi		Mehmed Efendi	
Emlâk Vukûât Kâtibi		Ali fendi	
Sandık Emini		Ohannes Efendi	

Tablo 4: 1287/3 Nisan1870-22 Mart 1871 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre Hassa Kaza İdaresindeki Görevliler⁶⁷

1287/3 Nisan-22 Mart 1871 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde, vilayetin üst yönetiminin değişmesiyle vilayet valisinin Müşir Mehmed Emin Derviş Paşa ve Maraş liva mutasarrıfının da Hasan Paşa olduğu görülmektedir. Hassa'nın mahalli en üst yönetici olan Hacı Şakir Efendi'nin yerine Hüsnü Bey'in geldiği anlaşılmaktadır. Naiplik görevine Kâmil Efendi devam ederken, mal müdürlüğüne gayrimüslim olan Toros Efendi getirilmiştir. Ayrıca idare ve deâvî meclislerinde de değişiklikler olmuş, bir de sandık emini olarak gayrimüslim atanmıştır. 1287/3 Nisan-22 Mart 1871 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde de Hassa'nın idari yerleşim düzeninin bir farklılık olmadığı görülmektedir.⁶⁸

Vâli-i Vilayet-i Haleb	Müşir Mehmed Emin Derviş Paşa
Mutasarrıf-ı Livâ-i Maraş	Hasan Paşa
Kâimmakâm	Hüsnü Bey
Nâibi	Ali Efendi
Mal Müdürü	Stefan Efendi

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reîs	Kâimmakâm	Reîs	Nâib
A'zâ	İsmail Ağa	Mümeyyiz	Hüseyin Ağa
A'zâ	Hüseyin Ağa	Mümeyyiz	Muhammed Ağa
A'zâ	Süleyman Efendi	Mümeyyiz	Muhammed Ef.
A'zâ	Anton Ağa	Mümeyyiz	Haçir Ağa

⁶⁷ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 4, 1287, s. 155.

⁶⁸ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 4, 1287, s. 156.

Deâvî Kâtibi	Mehmed Efendi
Emlâk Vukûât Kâtibi	Ali Efendi
Sandık Emîni	Ohannes Efendi

Tablo 5: 1288/23 Mart 1871/10 Mart 1872 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre
Hassa Kaza İdaresindeki Görevliler⁶⁹

1288/23 Mart 1871/10 Mart 1872 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre vilayet valisi, liva mutasarrıfı ve kaza kaymakamı değişmemiştir. Kazanın naibi, mal müdürü ile idare ve deâvî meclislerinde aza ve mümeyyizlerde bazı değişiklikler olmuştur. 1288/23 Mart 1871/10 Mart 1872 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre de Hassa'nın idari yapısında bir değişiklik olmamıştır.⁷⁰

Vâli-i Vilayet-i Haleb	Hacı Ali Paşa
Mutasarrıf-ı Livâ-i Maraş	el-Hac Ali Paşa
Kâimmakâm	Hüsnü Bey
Nâibi	Ali Efendi
Mal Müdürü	Stefan Efendi

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reîs	Kâimmakâm	Reîs	Nâib
A'zâ	İsmail Ağa	Mümeyyiz	Hüseyn Ağa
A'zâ	Süleyman Ağa	Mümeyyiz	Mehmed Efendi
A'zâ	Hasan Ağa	Mümeyyiz	Haçir Ağa
A'zâ	Anton Ağa		

Deâvî Kâtibi	Mehmed Efendi
Emlâk Vukûât Kâtibi	Yusuf Efendi
Sandık Emîni	Ohannes Efendi

Tablo 6: 1289/21 Mart-28 Şubat 1873 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre Hassa
Kaza İdaresindeki Görevliler⁷¹

⁶⁹ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 5, 1288, s. 160.

⁷⁰ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 5, 1288, s. 161-162.

⁷¹ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 6, 1289, s. 64.

1289/21 Mart-28 Şubat 1873 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre vilayet valisi ile Maraş livası mutasarrıfı değişmiş ve aynı kişinin hem vilayeti hem de liva yönetimini elinde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Kaza kaymakamı, naibi ve mal müdürlüğünü aynı kişiler yürütürken idare ve deâvî meclislerinde değişiklik olmuş ve deâvî meclisinde bir Müslüman mümeyyizin azaldığı görülmektedir. 1289/21 Mart-28 Şubat 1873 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinin idari yerleşimde bir değişiklik olmadığı için önceki salnamelerdeki bilgileri tekrar ettiğini görüyoruz.⁷²

Vâli-i Vilayet-i Haleb	el-Hac Ali Paşa
Mutasarrıf-ı Sancak-ı Maraş	Ahmed Bey
Kâimmakâm	Hacı Bey
Nâibi	Mehmed Râşid Efendi
Mal Müdürü	Hafız Ali Şâni Efendi

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reîs	Tiyekli Süleyman Ağa	Reîs	Mehmed Ağa
A'zâ	Paşabeyzâde Mehmed	Mümeyyiz	Mehmed Efendi
A'zâ	Nuri Bey	Mümeyyiz	Ali Ağa
A'zâ	Hüseyin Ağa	Mümeyyiz	Hamza Ağa
A'zâ	Anton Ağa		

Deâvî Kâtibi	Yusuf Bey
Nüfus Kâtibi	Hüseyin Efendi
Tapu Kâtibi	Mehmed Zarîf Efendi

Tablo 7: 1290/1 Mart-17 Mart 1874 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre Hassa Kaza İdaresindeki Görevliler⁷³

1290/1 Mart-17 Mart 1874 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre vilayet valisi değişmemiş, Maraş Sancak Mutasarrıflığına Ahmed Bey, Hassa kazası kaymakamlığına Hacı Bey getirilmiştir. Ayrıca naip ile müdürü de değişmiş gayrimüslim olan mal müdürlüğüne yine bir Müslim görevlendirilmiştir. Bu

⁷² Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 6, 1289, s. 150-151.

⁷³ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 7, 1290, s. 85.

salnameye göre kaza idare meclisi tamamen değiştiği gibi başkanlığını da kaymakam değil, Tiyekli Süleyman Ağa'nın yaptığı kaydedilmiştir. Deâvî Meclisinin başkanlığını naip yerine Mehmed Ağa'nın yaptığı kaydedilmiştir. 1290/1 Mart-17 Mart 1874 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde de Hassa Kazanın idari dağılışında bir değişiklik olmamıştır.⁷⁴ 1284 tarihli salname dışında incelediğimiz altı adet salnamede Hassa Kazasının idarî yapısında bir değişikliğin olmadığını ancak gelişen şartlara yöneticilerin değiştiği görülmüştür. Osmanlı'nın çok farklı unsurlardan oluşması, gayrimüslim tebaanın dış güçler tarafından kışkırtılması, uzun süre devam eden savaşlar ve aşiretlerin isyan halinde olmaları sebepleriyle devletin merkezindeki üst makamlarda sık sık değişiklikler olduğu gibi o zamanın gelişen olaylarına göre de taşrada mahalli yöneticiler arasında sürekli değişiklikler olduğunu görüyoruz.

2.3. Hassa'nın Sosyal Durumu

Sosyal hayat denilince sosyal durumlar ve bunların başında da değerler sistemi akla gelmektedir. Bunların yanında değerlerin iğerdiği dindaşlık, vatandaşlık, aile olmak, mahallelilik ve şehirlilik gibi oluşumları da unutmamak gerekir. Diğer yandan toplumun temeli olan insanın, sosyal hayatı özümsemesi için içinde yaşadığı topluma saygılı, yardımsever ve bağlı olması en önemli özelliklerdendir. Değerleri içselleştirilen toplumlar, belli ilkeler doğrultusunda hayatlarını devam ettirirler. Değerleri ve ilkeleri olan toplumlarda düşünce, sanat, edebiyat, yardımlaşma, dayanışma, birlik ve beraberlik duyguları gelişmiştir. Bir toplum söz konusu değerlerden yoksunsa o toplumda kültür ve medeniyet gelişmediği gibi müreffeh bir haşat tarzına da sahip olamazlar.

Bütünüyle yerleşik hayata geçmemiş göçebe, konargöçer tarzda yaşayan topluluklarda sosyal hayatın gereği olan kültür ve medeniyet alanlarında sosyolojik açından hemen söz konusu değerlerin yansımalarının görülməsi düşünülemez. Henüz yerleşik hayatın gereklerinin neler olduğunu bilemeyen, aşiretlerden ve köylerden toplanan kişilerle yeni kurulan bir kazanın dönemin şartlarını da göz önüne aldığımızda sosyal hayatın gereklerini istenilen şekilde uygulaması ve

⁷⁴ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 7, 1290, s. 153.

yaşaması beklenemez. Zira isyan halinde olan ve serbestliğe alışmış, nizam ve intizam altına girmek istemeyen aşiretlerin ıslah edilerek yerleşik hayata geçirilmesi, kısa süre içerisinde düzenli bir sosyal hayata alışmaları kolay değildir. Çünkü tarih boyunca insanların eski alışkanlıklarından hemen vaz geçmeleri sosyolojik olarak mümkün olmadığından birdenbire istenilen sosyal hayatı yaşamaları da mümkün görünmemektedir. Konargöçer ve aşiretler halinde yaşayan Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyelerinden oluşan Hassa kazasının durumu bina en güzel örnektir.

Hassa Kazasında incelediğimiz salnamelerde on yıla yaklaşan süreçte sosyal hayatla ilgili pek gelişme olmadığını görmekteyiz. Kaza merkezi olan Hassa ile buna bağlı hale getirilen nahiye ve köylerde yaşayan halklar uzun süre farklı inanç ve yaşam şekillerine sahip olmalarına rağmen birlikte yaşama devam etmeye çalışmışlardır.

1285/24 Nisan 1868-12 Nisan 1869 tarihli salnamede Hassa kazasında Müslüman ve Hristiyanların birlikte yaşadıkları kaydedilmiştir. Buna göre Hassa Kazasında 987'i Müslümanlara 72'si de Hristiyanlara ait olmak üzere toplam 1060 hane ile 2680'i Müslüman ve 252'sini de Hristiyanların oluşturduğu 2932 kişinin yaşadığı görülmektedir. Ayrıca kaza ve bağlı birimlerinde 8 dükkân, 1 han, 6 değirmen, 1 fırın, 1 kahvehane, 500 bahçe ve 250 000 tiyek denilen bağ kökü bulunmaktadır.⁷⁵ Diğer salnamelerde de konumuzla ilgili bilgiler aynen tekrar edilmiştir.⁷⁶

2.4. Hassa'nın Kültürel Durumu

Sosyolojide kültür, bireyin sahip olduğu inancı, ahlaki, örf-adetleri, sanatı, içinde bulunduğu cemiyetin bir uzvu olması itibariyle bütün değer yargılarını içine alır. Dolayısıyla kültür bir inançlar, o toplumda mevcut olan bilgiler, hisler ve değerler toplamıdır.⁷⁷ Yani bir toplumun karakterini oluşturan düşünceleri, malumatı,

⁷⁵ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 2, 1285, s. 232.

⁷⁶ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 3, 1286, s. 181.

⁷⁷ Halis Adnan Arslantaş, "Kültür-Kişilik ve Kimlik" *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Kasım 2008), 106.

kültürel alanları etkileyen inançları, tutum ve davranış şekillerini içine almaktadır.⁷⁸ Kültür etkisi altına aldığı toplumlara özellikle inançlar değiştirip dönüştürmektedir. Dolayısıyla birey toplumun sahip olduğu inançlar, malumat, ahlakî değerler, temel ilkelere bağlı kalarak kendisini dönüştürmekte ve değiştirmektedir.⁷⁹

Cemil Meriç'in irfan olarak değerlendirdiği kültürel değerlerin yerleşik hayata yeni geçen toplumlarda hemen teşekkül etmesi mümkün değildir. İncelemiş olduğumuz Halep Vilayet Salnamelerinde Hassa Kazası ve civarında kültürel yaşamın göstergesi olarak sadece mescitlerin sayısının belirtildiğini görüyoruz. Bunun dışında dinî, anlakî ve millî değerlerin yaşam alanlarını belirten kurum ve kuruluşların varlığına rastlayamıyoruz. Belki de yerleşik hayata yeni geçmeleri kültürel kurumların oluşma açısından henüz erken denilebilir. Ancak nahiye ve köylerde birçok kültürel değerlerin varlığı söz konusudur. Fakat bunlara salnamelerde rastlamıyoruz.

Salnamelerde idari görevlerde bulunanlar ile yerleşim birimlerinin isimleri, bölgede yaşayan unsurların nüfus yapısı ve miktarı, sanayi ve toprak ürünleri, ormanlar, nehirler ve köprüler hakkında bilgi verilmekte ve aynı bilgiler incelediğimiz bütün salnamelerde tekrar edilmektedir.

Sonuç

Günümüzde Hatay'ın küçük ilçelerinden birisi olan Hassa, Fırka-i İslâhiye tarafından Osmanlı döneminde yapılan idarî, askerî, sosyal ve ekonomik ıslahatlar neticesinde bölgeyi kontrol altına almak amacıyla, Gâvur Dağları denilen coğrafyanın doğu tarafında meskûn olan muhtemelen Suriye Selçukîlerinden oluşan ve Halep bölgesi Türkmen aşiretlerine mensup Tiyek, Hacılar ve Akbez nahiyelerinden getirilen nüfusla Tiyek civarında kurulmuştur. Bölgede kaza kurulmadan önce Gavur Dağları'nın doğusundaki vadilerde köy ve nahiye şeklinde yerleşim alanlarının olduğu tahrir defterleri ile arşiv belgelerinden anlıyoruz. Özellikle de Maraş, Halep ve Antakya arasında bulunan bölge doğudan batıya ve

⁷⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1970), 185; Arslantaş, *Kültür-Kişilik ve Kimlik*, 106-107.

⁷⁹ Arslantaş, *Kültür-Kişilik ve Kimlik*, 107.

kuzeyden güneye geçiş güzergahında olması hasebiyle stratejik bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Bundan dolayı arşiv belgeleri incelendiğinde anlaşmazlıkların ve isyanların çok olduğu bilinmektedir. Neticede Osmanlı Devleti'nin hac yollarının da bulunduğu bu bölgenin ıslahı, eşkıyaların etkisiz hale getirilmesi ve isyanların önlenmesi için köklü ve kalıcı bir çözüm için Fırka-i İslahiyye adında ordu teşekkül ettirilerek bölgeye gönderilmiş ve yeni yerleşim alanları tesis etmişlerdir. Bunlardan birisi de Maraş ve Antakya'ya nispeten kısa sayılabilecek tarihesahip olan Hassa, önce Halep Vilayeti Maraş Sancağına daha sonra da Adana Vilayeti Cebel-i Bereket Sancağına bağlı kalmıştır.

Elimizdeki arşiv belgeleri, Halep Vilayet Salnameleri ve yapılan araştırmalara göre Hassa'nın tarihini Maraş, Halep ve Antakya tarihlerinden ayırmak mümkün değildir. Bulunduğu konum da bunun açık bir delili olmaktadır. Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyelerinin oluşturduğu Hassa bölgesinden Tahrir Defterleri ile Salnamelere göre Müslümanların, gayrimüslimlerin ve hatta Kıptîlerin bir arada yaşadığı görülmektedir. Bu durum da Anadolu'nun çok inançlı ve çok kültürlü bir yapıya sahip olduğunu ve barış içerisinde yaşadığının ispatı olmaktadır. Hatta doğup büyüdüğü Tiyek Köyü'nde hala Ermenilere ait evler ve ibadet yerleri mevcuttur. Halep Vilayet Salnamelerine göre Hassa kazasının yeni teşekkül ettirilmesi hasebiyle sosyal ve kültürel alanlarda henüz tam olarak gelişmediği ve dönüşemediğini anlıyoruz. Çünkü söz konusu salnamelerde sosyal ve kültürel gelişmelerle ilgili tatmin edici bilgiler göremiyoruz.

Kaynakça | References

- 1284 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 1, Muharrem 1284 Haleb Litografya Matbaası.
- 1285 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 2, Muharrem 1284 Haleb Litografya Matbaası.
- 1286 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 2, Muharrem 1286 Haleb Litografya Destkâhı.
- 1287 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 4, Muharrem 1287 Haleb Vilayet Matbaası.
- 1288 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 5, Muharrem 1287 Haleb Vilayet Matbaası.
- 1289 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 6. ts.
- 1290 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 7. ts.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)*. İstanbul, İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 2000.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Ma'ruzat*. ed. Yuusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*. ed. Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 1953.
- Altınöz, İsmail. *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Arslantaş, Halis Adnan. "Kültür-Kişilik ve Kimlik". *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Kasım 2008), 105-112.
- Atalay, Besim. *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339.
- Aydın, Bilgin. "Salname". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/5. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aydın, Mehmet. "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden XX. Yüzyıla Kadarki Dönemde Konya Salnamelerine Göre Konya'da Yönetimdeki Gayr-i Müslimler". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi (Konya Özel Sayısı)* 5 (2008), 103-116.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâlâ (MVL), 538/24169.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Karton 36 (Y.EE), 36/72.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. Meclis-i Mahsus (İ.MM), 30/1256.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Karton 36 (Y.EE), 36/72.

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.92.53.04.01.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.00098.00024.002.001.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.MHM.0339.034.001.001 (10 Safer 1282/5 Temmuz 1865).
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahya el-. *Fütûhu'l-Buldân*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ts.
- Brockelmann, Carl. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1954.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. İstanbul: E Yayınları, 1979.
- Çelik, Akif Bilge. *Fırka-i İslâhiye*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Duman, Hasan. *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri*. Ankara: Öncü Basımevi, 2000.
- Duman, Hasan. *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller) Bibliyografyası ve Bazı İstanbul Kütüphanelerine Göre Bir Katalog Denemesi*. İstanbul: İRCİCA, ts.
- Eroğlu, Cengiz vd. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*. Ankara: Global Strateji Enstitüsü, 2007.
- Gezen, Nihal. "Memlûk Devletinin Kuzey Sınırında Türkmenlerin Önemi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 85 (2018), 660-673.
- Gökhan, İlyas. "Antakya Şehrinin Memluklerce Fethedilmesi". *Hatay Tarihi*. Hatay: Hatay Valiliği Basımı, 2013.
- Gökhan, İlyas. "Arapların Fethinden Selçuklulara Kadar Maraş". *Belleten* 73/266 (2009), 35-76.
- Gökhan, İlyas. *Kahramanmaraş Tarihi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- Günay, Vehbi. "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bodrum (Osmanlı Vilâyet Yıllıklarına Göre)". *2. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ahmet Özgiray - Mehmet Akif Erdoğan. Bodrum, Müskebi Ofset, 2011.
- Halaçoğlu, Yusuuf. "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân". *Tarih Dergisi* 27 (2011), 1-20.

- Haykıran, Aysun Sarıbey. "Aydın Vilayet Salnâmelerinde Birgi". *Tarih Okulu Dergisi* 18 (2014), 473-501.
- Hitti, Phillip. *Tarihi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Honigman, Ernst. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. çev. Fikret Işıltan. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el- Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Karlangıç, Osman. "Kuruluşundan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Hassa Kazası (1865-1902)". *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2023), 73-90.
- Kılıç, Remz. "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Dulkadiroğulları Devleti üzerinde Osmanlı-Memluklu Rekabeti". *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu Bildirileri*. ed. Cevdet Kabakcı-Serdar Yakar. 3/229-242. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, 2012.
- Komasyon. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Merimuddin Mahmûdî Aksarayî. *Müsameretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede. *Tarih*. çev. İsmail Erünsal. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1974.
- Özgene, M. Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. 4 Cilt. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971-1979.
- Öztürk, Said. *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı*. 2 Cilt. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2006.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. Ankara: MEB Yayınları, 1993.
- Runcimen, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Sahillioğlu, Halil. "Antakya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/228. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Sansar, M. Fatih. *Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i İslâhiye ve Güney Anadolu'nun İskân*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Solak, Kürşat. *İbn Tagri Birdî'nin "en-Nücûm ez-Zâhire" Adlı Eserinde Geçen Dulkadiroğulları ile İlgili Kayıtları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Tekin, Mehmet. *Hatay Tarihi*. Antakya: Atatürk Kültür Merkezi, 2000.
- Tekindağ, M. Şehabeddin. "İkinci Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi". *Bellekten* 31 (1967), 345-374.
- Tekindağ, M. Şehabeddin. "Memluklu Sultanlığı Devrine Toplu bir Bakış". *Tarih Dergisi* 25 (Haziran 2011), 1-38.
- Tutar, Âdem. "XIX. Yüzyılın Sonlarında Cebel-i Bereket Sancağında Müslümanlar ve Gayrimüslimler". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 145-158.
- Urfalı Mateos. *Vekâyinâme ve Papaz Grigorun Zeyli*. çev. Hırant Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 1987.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1970.
- Yinanç, Mükremin Halil. "Dulkadırlılar". *İslam Ansiklopedisi*. 3/654. MEB Yayınları, ts.
- Yinanç, Mükremin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. 3 /654-662. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Yinanç, Refet. *Dulkadir Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Yinanç, Refet. "Dulkadiroğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/555-557. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

E-ISSN 2645-9132

Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi 1997-2020, yazar Elif Sobi (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 188 sayfa. ISBN: 978-625-8031-32-4

İbrahim KURT | <https://orcid.org/0000-0001-6829-8841> |
ank_ibrahimkurt@hotmail.com

Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/007x4cq57>

Öz

Bu araştırmada 2021 yılında Elif Sobi tarafından kaleme alınan “Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi 1997-2020” başlıklı çalışmanın değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Kitap kritiği konusunda bu çalışmanın seçilmesinin temel nedeni, İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerinin son yıllarda niceliksel olarak artışı, bununla birlikte öğretim üyeleri ve istihdam kurumlarının bu artışın niteliğe yansımadağı konusundaki eleştirileri etkili olmuştur. Çünkü bu çalışma tam da bu temel soruna odaklanmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde ülkemizde 1997-2010, ikinci bölümünde ise 2010-2020 yılları arasında yüksek din öğretimi özelinde yaşanan siyasi ve eğitim açılarından gerçekleşen değişim ve dönüşümler çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise yüksek din öğretiminin geleceği tartışılmış ve önerilerle çalışma son bulmuştur. Literatüre bakıldığında yakın dönem yüksek din öğretimi konusunda bu denli kapsamlı çalışmaya rastlanılamamıştır. Çalışma, yakın dönem yüksek din öğretimini eğitim tarihi tarzında ele almakta, siyasetin eğitime olumlu veya olumsuz etkileri bakımından ilgili dönemler çeşitli açılardan değerlendirilmektedir. Bu itibarla çalışmanın alanda çalışma yürüten akademisyenlere, lisans ve lisansüstü öğrencilere kaynak eser niteliğinde olduğu söylenebilir. Çalışmada oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılmış, ele alınan konular güncel çalışmalarla da desteklenmiştir. Yazarın doktora tezinden ürettiği çalışmanın metodolojisi açıkça ifade edilmiş ve araştırma süreci bu çerçevede şekillendirilmiştir. Çalışma, kapsamı itibarıyla 1997-2020 yılları yüksek din öğretimini konu alsada din öğretiminin sistemli ilk kaynağını ifade

eden medrese eğitimine değinmemesi bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte çalışmanın alanda yürütülecek çalışmalara kaynaklık edecek olması, içerisinde yüksek din öğretiminin geleceğinin tartışılması, siyaset gibi konjonktürel bir çerçevede eğitim sistemi ile ilgili iddialı söylemlerde bulunulması ve oldukça zengin bir içeriğe sahip olması açılarından önemli ve okunmaya değer olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Felsefe ve Din Bilimleri, Din Eğitimi, Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi, Kitap Değerlendirmesi.

Atıf Bilgisi

Kurt, İbrahim. “Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi 1997-2020”. *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/2 (Aralık 2023), 319-334.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1379451>

Geliş Tarihi	21.10.2023
Kabul Tarihi	12.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ulumdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

**The Higher Religious Education in Turkey 1997-2020, writer Elif Sobi
(Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 188 pages. ISBN: 978-625-8031-32-4**

İbrahim KURT | <https://orcid.org/0000-0001-6829-8841> |
ank_ibrahimkurt@hotmail.com

Presidency of Religious Affairs, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/007x4cq57>

Abstract

This research aimed to evaluate the study titled "Higher Religious Education in Turkey 1997-2020" written by Elif Sobi in 2021. The main reason for choosing this study on book criticism is the quantitative increase in the faculties of Theology and Islamic Sciences in recent years, as well as the criticism of faculty members and employment institutions that this increase is not reflected in quality. Because this study focuses exactly on this fundamental problem. In the first part of the study the political and educational changes and transformations that took place between 1997-2010 and in the second part, especially in higher religious education between 2010-2020 were evaluated from various perspectives. In the study, the political and educational changes and transformations experienced in higher religious education in our country between 1997-2010 and 2010-2020 were evaluated from different perspectives. In the third part of the study, the future of higher religious education was discussed and the study ended with suggestions. When we look at the literature, such a comprehensive study on recent higher religious education has not been found. Therefore, the study seems to be a reference work for undergraduate and graduate students who deal with the issue of recent higher religious education in terms of politics in the style of education history and the positive or negative effects of this politics on education. A very simple and understandable language was used in the research, and the topics discussed were supported by very up-to-date studies since the subject covers the recent period. The research was stated as methodologically appropriate and the

study was conducted in accordance with this process. Although the recent issue of higher religious education was discussed in the research, it would have been appropriate to touch upon madrasah education, which represents the source of higher religious education. As a result, the study will serve as a source for current studies in the field and will serve as a reference source for discussions on the future of higher religious education. In addition, the study is valuable in terms of constituting a source for future studies in the field, discussing the future of higher religious education, and making assertive statements about the education system in a cyclical framework such as politics.

Keywords

Philosophy and Religious Studies, Religious Education, Higher Religious Education in Turkey, Book Review.

Citation

Kurt, İbrahim. “The Higher Religious Education in Turkey 1997-2020”. *ULUM Journal of Religious Inquiries* 6/2 (December 2023), 319-334.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1379451>

Date of Submission	21.10.2023
Date of Acceptance	12.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Ethical Statement	
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş: Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi 1997-2020

Din eğitimi ve öğretimi özellikle 16. yy’dan bugüne eğitim alanında en sık konuşulan, kendisi hakkında düşünce ve fikir üretilen önemli bir konudur. Ayrıca eğitimin din ve dinî boyutu ülkemizde uzun yıllar tartışılmış, dinî ve siyasi açılardan farklı bakış açılarının değerlendirmelerinden daima etkilenmiştir. Meşrutiyetle birlikte dinî içerikli bir öğretimden din öğretimine geçiş, medrese ve mektep ikilemi, medresenin genel eğitim dışında mekteplerle birlikte öğretimini sürdürmesi, çağın ihtiyaçlarına cevap veremeyişi ve çeşitli sosyal ve siyasi saiklerle medreselerin kapatılması din öğretimi konusunun tartışıldığı önemli odak noktalarıdır. Bununla birlikte 1900 yılında Darülfünûn’un bünyesinde açılan Ulum-u Aliye-i Diniye ve 1924 yılında kurulan İlahiyat Fakültesinin kuruluş amacına uygun gelişim ve süreklilik gösterememesi farklı tartışma alanlarını doğurmuştur. Oysaki Cumhuriyet döneminin başında üniversiteye İlahiyat Fakültesi adıyla geri dönen yüksek din eğitimi, yapı olarak medreseden çok farklı, daha önceki üniversite tecrübesine benzer özellikler taşıyan; ama genelde kendine özgü bir yapıya sahipti. Fakültenin hem kendine özgü yapısı, hem verilen değer ve itibar hem de buna bağlı olarak vaat edebildiği istikbal gibi nedenlerle, akademik açıdan başarılı olmasına rağmen, talebe ilgisizliği yüzünden sürekliliği olamamıştır. Sonuçta 1933 yılından itibaren 1949 yılına kadarki 16 yıl boyunca Türkiye’de örgün anlamda yüksek din eğitimi yapılmamıştır. Bu dönemin Türkiye’deki yüksek din eğitimi açısından bir kayıp dönemi olduğu ileri sürülebilir. Sosyal ve psikolojik gerçeklik niteliği taşıyan bir kurum olan dinin, hem teorik anlamda araştırma konusu olmaktan çıkması hem de pratik hizmetler açısından ihtiyaç duyulan nitelikli personelin yetiştirilememesi neticesini doğuran bu durumu izah etmek oldukça güç görünmektedir.¹

1950’den bu yana din eğitim ve öğretimi konusunda çok çeşitli uygulamalar ve tecrübeler yaşanagelmıştır. Burada ifade edilmesi gereken, din ve din eğitimi-öğretimi konusunun siyasal zeminde tartışma konusu yapılması, din ve din

¹ Zeki Salih Zengin, *Medreseden Darülfünûna Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi* (Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2019), 186.

eğitiminin tehdit veya irtica unsuru olarak görülmesi ve konuya salt eğitim açısından bakılmamasıdır.

Bu kısa bilgilendirmeden sonra kitapta yüksek din öğretimi sürecinin ele alındığı tarihin başlangıcı olan 1997 yılına değinmekte fayda vardır. Ülkemizde 1960 ve 1980 yıllarında meydana gelen yönetime el koyma/darbe tecrübelerinin ardından 1997 yılında bu acı tecrübeler tekrar yaşanmış ve dönemin hükümetinin dağılması ve istifasıyla ülkede birçok siyasi, hukuki ve toplumsal değişimler yaşanmıştır. Ülkede yaşanan darbe ve darbe girişimlerine bakıldığında bunların çıkış noktasının din temelli olduğu görülebilmektedir. Nitekim 1997’deki 28 Şubat süreci de “irticaya karşı ayaklanma” süreci olarak ortaya çıkmıştır. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin de “din temelli bir istismar hareketi” tarafından yapıldığı bilinmektedir. Sonuçta din, siyasi ve toplumsal değişimlerde hep istismara uğrayan veya kullanılan bir obje olmuştur. Bu yıllarda meydana gelen darbe girişimleri gelecek yıllardaki muhtemel gelişim, değişim ve dönüşümleri de olumsuz etkilemiş, yenilik ve teknolojiye harcanması gereken siyasi ve toplumsal enerji hep tüketilegelmiştir.

Araştırmanın incelendiği yıllarda da din ve din eğitimi konuları oldukça hareketli görünmektedir. Din alanında “irtica” temelli yaşanan bu postmodern darbe süreci de İlahiyat alanını oldukça olumsuz etkilemiştir. İmam Hatip liselerinde uygulanan 8 yıllık kesintisiz eğitimin orta kısımlarının kapatılması, üniversiteye girişlerde lise mezunlarının önüne çıkarılan katsayı problemi, İlahiyat fakülte kontenjanlarının oldukça azaltılması, ikinci öğretimlerin kapatılması, kız öğrencilerin başörtüsü ile fakülteye girmelerinin yasaklanması bu dönemin din öğretimi alanında oluşturduğu problemlerden bazılarıdır. Tüm bunlarla birlikte 2004 yılından bugüne nicelik açısından oldukça önemli artışların olduğu, her ilde açılan İlahiyat programları, İlahiyat ön lisans programları ve İLİTAM’lar, kontenjanların aşırı şekilde artırılması hususları, önceden yaşanan problemlerin bugün farklı bir boyutta yeni problem alanlarının doğmasına etki eden unsurlar olduğu söylenmelidir.

Çalışmanın temel problemi; “Söz konusu dönem içerisinde yaşanan hızlı siyasi değişimlerin ve buna paralel olarak şekillenen eğitim politikalarının, din eğitimine ve özellikle yüksek din öğretimine yansımalarının neler olduğu ve buna bağlı olarak

yüksek din öğretimini nasıl bir gelecek beklediği” şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın amacı da “1997-2020 yılları arasında Türkiye’de yüksek din eğitimi konusunda gerçekleşen yasal düzenlemelerin sonucu olarak ortaya çıkan niteliksel ve niceliksel değişim ve dönüşümlerin neler olduğunu ve bunların olumlu-olumsuz sonuçlarını tespit ederek bu sonuçlardan hareketle yüksek din eğitiminin geleceği ile ilgili öngörülerde bulunarak birtakım çözüm önerileri sunmak” olarak ifade edilmiştir. Çalışma; yüksek din eğitimi kurumları kapsamındaki ön lisans ve lisans programları, bu yıllarda meydana gelen hukuki ve mevzuat değişiklikleri ile sınırlandırılmıştır.² Araştırmada veri toplama aracı olarak tek başına nitel desen doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma üç ana bölümde yapılandırılmıştır. Birinci bölümde; 1997-2009 yılları arasında yaşanan gelişmeler; ikinci bölümde 2010-2020 yılları arasında yaşanan gelişmeler bağlamında yüksek din eğitimi, araştırmanın üçüncü bölümü ise yüksek din eğitiminin geleceği konusuna ayrılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde; 1997 yılında gerçekleşen postmodern darbe süreci, darbenin alt yapısında yer alan MGK kararları, koalisyonlar ve Adalet ve Kalkınma partisinin kurulma süreçleri incelenerek 1997-2009 yıllarında meydana gelen eğitim ve yüksek din eğitimi konusundaki dönüşümler ifade edilmiştir. Yazar bu dönemin genel fotoğrafını koymak üzere tablo ve istatistiklerden oldukça yararlanmışır.

1997-2020 yılları arasında 8 yıllık zorunlu eğitim, İmam-Hatip ortaokullarının kapatılması, katsayı adaletsizliği, başörtüsü gibi hususlar bu yıllarda din eğitim ve eğitimi açısından ortaya çıkan temel problemler olarak ifade edilebilir. Örgün din eğitiminin yanında bu süreçten olumsuz etkilenen bir başka kurum ise hafızlık Kur’an kursları olmuştur. Sekiz yıllık zorunlu eğitime geçişle birlikte hafızlık kurslarına sadece ilköğretimden mezun olanların kayıt olabilmesi, ülkede önemli bir zaman diliminde hafızlık eğitimini sekteye uğratmış, bu kurslardaki hafızlık öğrenci sayıları oldukça azalmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünü 2010-2020 yılları arasında yaşanan gelişmeler bağlamında yüksek din eğitimi konusu oluşturmaktadır. Çalışmanın bu

² Elif Sobi, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 18.

bölümünde ilgili yıllar arasında siyasetin eğitime etkileri, eğitim ve yüksek din öğretimindeki değişim ve dönüşümler merkeze alınarak yüksek din öğretimi konusu incelenmiştir. Bu yıllarda çözüm süreci, gezi parkı olayları, 17-25 Aralık operasyonları, yolsuzluk ve rüşvetle mücadele, 15 Temmuz Hain Darbe Girişimi gibi konular siyasetin başlıca gündemini oluşturmuştur. Siyasi ve sosyal içerikli her bir gündem veya problem, kurumların iş ve işleyişine doğrudan etki edebilmektedir. Bu yıllarda 5 farklı Milli Eğitim Bakanı değişmiş, bu hızlı değişim eğitim alanına birçok açıdan olumsuz etki oluşturmuştur. Hemen hemen her bir Bakanın değişimiyle değişen/güncellenen sınav sistemleri bu olumsuzluğun örneklerinden biri olarak ifade edilebilir. Bu yıllarda eğitim açısından olumlu değişikliklerin de olduğu söylenmelidir. Eğitimde bilişim teknolojilerinin kullanılması konusunda Fatih projesi, ardından öğrencilere tablet dağıtımına buna örnek olarak verilebilir. Olumlu bir başka değişiklik ise 4+4+4’lü sistemin getirilmesi, eğitimin kademelere ayrılması olmuştur. Bu sayede 1997 yılında kapatılan İmam Hatip ortaokullarının tekrar açılmasına olanak sağlanmıştır. Bunun yanında ortaokul ve liselerde seçmeli Kur’an-ı Kerim, Hz. Muhammed’in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler dersleri eklenmiştir. 2010-2020 yılları arasında önlük ve üniforma zorunluluğu ve Andımızın kaldırılması, dersanelerin kapatılması, genel liselerin Anadolu Liselerine dönüştürülmesi, proje okullarının yaygınlaştırılması, SBS sınavının yerine TEOG’un, YGS ve LYS sınavlarının yerine ise TYT ve AYT’nin getirilmesi ilgili yıllarda gerçekleşen bir diğer değişikliklerdir.

Bu yıllarda özellikle meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin sadece kendi alanları ile ilgili bölümlere giriş yapabilmekte, diğer alan tercihlerinde ise öğrenciler önlerinde katsayı sorunuyla karşı karşıya kalıyorlardı. Bu yıllarda gerçekleşen temel noktalardan biri de katsayı adaletsizliğinin kaldırılması olmuştur. Bununla birlikte özellikle 2000’li yıllarda oldukça artan başörtüsü yasağı nedeniyle birçok öğrencinin eğitim hakkı engellenmişti. Bu yıllar arasında belki de eğitimde en temel ve kronik problem olan başörtüsü yasağı kaldırılmıştır. Bu dönemler, 2000 öncesi döneme göre nispeten istikrarlı, gelecek perspektifi adına bazı önemli adımların atıldığı, toplumun ilgi, istek ve durumunun eğitim alanına yansıtıldığı dönem olarak ifade edilebilir. Görüldüğü üzere siyasi gelişme ve değişimlerin her

biri eğitime doğrudan etki etmiştir. Bu etkilerin bazıları sancılı, bazıları olumlu bazıları da olumsuz etkileri bünyesinde barındırabilmiştir.

Çalışmada temel eğitim ve ortaöğretimde yaşanan değişimler yanında bu yıllar arasında yüksek din öğretimi alanında yaşanan gelişmeler de ifade edilmiştir. 2010 yılından 2020 yılına kadar yüksek din öğretiminde önemli niceliksel değişimler meydana gelmiştir. Bu yıllar arasında İlahiyat Fakülteleri ve kontenjanlarının kontrolsüz artışı beraberinde öğrenci profilini değişmesi, fakültelerin eğitim-öğretim süreçlerindeki kalitesinin düşmesi, mezunların istihdam problemi, öğretim elemanı yetersizliği, fiziki imkân yetersizlikleri gibi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu durumu şu istatistiki veriler ifade eder niteliktedir. 1982 yılında mevcut İlahiyat Fakültesi sayısı 8 iken bu sayı 2007 yılına kadar 22 olarak devam etmiş, bugün itibarıyla ise bu sayı 100'ü geçmiştir. Bununla birlikte 1997-2008 yılları arasındaki İlahiyat fakültelerinin toplam kontenjanı 21.930 iken sadece 2020 yılı için belirlenen kontenjan ise 19695 olmuştur. Bu fakültelerin 11 yıl içerisinde aldığı kontenjan ile sadece bir yıl içinde aldığı kontenjan neredeyse birbiri ile aynıdır. 2021 yılında bu kontenjan 19753, 2022 yılında da 19139 olarak belirlenmiştir. Sonuçta sadece 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde İlahiyat, İslami İlimler, Arapça ve İngilizce İlahiyat programları ve İLİTAM programları dâhil toplam kontenjan 25.953 olmuştur. Kontenjanların artışının olumsuz etkilerini anlayabilmek adına İlahiyat programını kazanan bir öğrencinin sınavda yaptığı netleri anlamak yeterli olacaktır. 2021 yılında İlahiyat/İslami İlimler programını en düşük puanla kazanan öğrencinin TYT-AYT sınavlarında elde ettiği başarı 200 sorudan 48 nettir. Ayrıca MTOK kapsamında hafız bir öğrencinin İslami İlimler fakültesine kayıt yaptırabilmesi için TYT-AYT'den toplam 39.75 net yapması yeterlidir. Ortalama bir İHL mezununun ortalama bir İlahiyat fakültesine kayıt yaptırabilmesi için TYT-AYT'den yapması gereken ortalama net sayısı ise 48 ile 52 net aralığıdır.³ Oysaki 1990 ve 2000'li yıllarda

³ İbrahim Kurt, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas Eğitiminin Müftü-Vaiz Yeterlikleri Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 62.

bir öğrencinin ilahiyat fakültesine girebilmek için yapması gereken net sayısı Tıp ve Hukuk fakültesini kazanabilmekle eşdeğerdi.⁴

Nitelikle nicelik arasında ciddi bir ilişki bulunmaktadır. İlahiyat fakültelerinin ve kontenjanların artışı öncelikle öğrenci profilini etkilemiş, akademik başarısı daha düşük, öğrenim alma konusunda isteksiz, fakülteye yalnızca mesleki kaygılar için devam eden ve öğrenim gördüğü fakültenin üzerine yüklemiş olduğu dini ve ahlaki sorumluluğun farkında olmayan öğrencilerin bu fakültelerden mezun olmasına sebep olmuştur. Fakültelerde verilen eğitim bu duruma bağlı olarak mezun olma ve mezun etme çabasına dönüşmüş, değerlendirmelerin çoktan seçmeli test şeklinde yapılmasıyla da çoktan seçmeli sınav için uygun olmayan derslerden bile öğrencilerin bu sayede başarı gösterdiği görülmüştür. Sonuç itibariyle öğrenci kontenjanlarının arttırılmasıyla birlikte yüksek din öğretiminde öğrenci profili, akademik başarı, çalışma isteği, önceki öğrenmeleri, motivasyonu ve zihniyeti, bilgi ve inanç bakımından beslendiği kaynaklar gibi birçok unsur sayısal artışla birlikte niteliksel olarak düşüş yaşamıştır. Bu kontrolsüz artıştan kaynaklanan problemleri istihdam kurumu olan DİB’de 2017-2021 stratejik raporunda ifade etmiş ve bu durumu niteliğin önündeki tehditlerden biri olarak zikretmiştir.⁵

Bu dönemde ayrıca ifade edilmesi gereken diğer bir nokta ise İLİTAM sorunudur. İLİTAM programları haddizatında örgün eğitime ulaşmaya imkânı olmayan din görevlilerine lisans diploması hakkı sunmak amacıyla kurulmuş bir programdır. Bir ihtiyacın karşılanması amacıyla kurulan İLİTAM programlarının sınavlarının uzaktan veya test usulünde yapılması, öğretim üyeleriyle etkileşimin sağlanamaması, derslerin uzaktan veya sadece materyal paylaşımıyla yürütülmesi gibi nedenlerle istenen kalite ve verimliliği örgün eğitim kadar sağlayamadığı söylenmelidir. Bugün Türkiye genelinde 105 ilahiyat fakültesinin var olduğu, bununla birlikte hafızlara bu programlarda öncelik verilmesi gibi durumlar

⁴ basarisiralamalari.com, “DGS İLİTAM programı kontenjan ve puanları”, *DGS İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM)* (01 Eylül 2021), 1; Sobi, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi*, 117; Yüksek Öğretim Kurumu, “Yök Atlas Rehberi”, *TYT-AYT Net Sihirbazı* (09 Ocak 2021), 1.

⁵ Sobi, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi*, 113; Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), *Diyanet İşleri Başkanlığı 2017-2021 Strateji Raporu* (Ankara: DİB Yayınları, 2017), 44.

nedeniyle İLİTAM programlarının kuruluş şartları ortadan kalkmıştır denilebilir. Kuruluş amacında sadece din görevlilerine yönelik olan bu programa kurum dışından da kayıt yaptırılabilir. Bu durumun örgün lisans eğitiminin tahfif edilmesi, İlahiyat Fakültelerinin açık öğretim fakültelerine dönüştürülmesi gibi birçok olumsuz yansımaları bulunmaktadır. Yapılan alan araştırmalarında tüm paydaşlar bu olumsuzluğu açıkça ifade etmektedir.⁶ Bugün bakıldığında Türkiye’de her ilde İlahiyat ve İslami İlimler fakülteleri bulunmakta ayrıca hafız olanlara da MTAK kapsamında öncelik verilmektedir. Dolayısıyla İLİTAM’ların kuruluş süreçlerindeki durum ve şartlar bugün ortadan kalkmıştır denilebilir.⁷

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise yüksek din öğretiminin yapısal ve sayısal dönüşümü ve geleceği tartışılmış, yüksek din öğretimi alanında verilen mezunların istihdam problemini daha fazla artıracakı öngörülmüştür. Bu bölümde bir diğer tartışma konusu öğretim üyelerinin ders yüklerinden dolayı akademik çalışmaya fırsat bulamaması üzerinden yürütülmüştür. Bu tartışmada kontenjanlar ileriki yıllarda artmayıp mevcut şekilde devam etse bile öğretim üyelerinin eğitim-öğretim süreçlerindeki yoğunluklarından dolayı akademik çalışmaya fırsat bulamaması üzerinden ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere niceliksel artış birçok problemi beraberinde getirebilmiştir.

Bu bölümde yüksek din öğretiminin yapısal anlamda değişiminin gerekli olduğu vurgulanmış, tek tip eğitimin onlarca istihdam alanına nitelikli personeli temin edemeyeceği paydaşların görüşlerine atıfta bulunarak ifade edilmiştir. İlahiyat programları incelendiğinde temel ve teorik düzeyde tek tip bilgi birikiminin olduğu, programların günümüz istihdam alanlarına yönelik kurgulanmadığı, bundan dolayı

⁶ Ali Rıza Gül, “Açıköğretim İlahiyat Programları: Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017), 1915; Ahmet Sayım, *İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi Programları Hakkındaki Görüşleri* (Samsun: Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 89; Muhammet Fatih Genç, “İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Din Eğitiminde Kalite Sorunu”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 7 (2019), 161; Ekrem Demirli, “Asırlık Bir Müktesebat Yok Olmadan: İlahiyat Fakültelerini Açıköğretim Fakültesi Yapmak”, *Düşünce Mektebi* (2019), 2; Talat Alp Bayraktutan, *İlahiyat Lisans Tamamlama (İlitam) Programına İlişkin Öğrenci Görüşleri (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği)* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 133.

⁷ Kurt, *Dini Yüksek İhtisas Eğitimi*, 230.

da istihdam alanlarının aradığı yeterliklere göre eleman yetiştirme konusunda bazı eksikliklerin olduğu görülebilmektedir.⁸ İlahiyat lisans programının genel bir ilahiyat eğitimi vermek üzere kurgulandığı, İlahiyat fakültesi mezunlarının büyük ölçüde DİB ile ilgili görevlerde istihdam edildiği gerçeğinin programa pek fazla yansıtılmadığı söylenebilir. Söz konusu programlara bakıldığında yaygın din eğitimi ve din hizmetlerine yönelik bir iki dersin dışında herhangi bir derse yer verilmediği, dolayısıyla bu programın istihdam alanlarının gereklerini dikkate alacak şekilde yapılandırılmadığı ifade edilmelidir.⁹ Dolayısıyla yüksek din öğretiminde bölümlenme/uzmanlaşma, buna bağlı olarak da programın bu uzmanlaşma çerçevesinde tekrar gözden geçirilmesi, özellikle de programın hazırlayıcıları, uygulayıcıları ve istihdam edicileri olarak kurumların bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmaları yüksek din öğretiminde gelecek yıllar adına oldukça önemlidir.

Sonuç

Din ve din eğitimi-öğretimi konusu ülkemizde en fazla tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu tartışmalar genellikle birbirine zıt kutuplar tarafından yapılmakta olup bir grup din öğretimini laikliğe karşı bir tehdit olarak algılayıp din öğretiminin zorunluluğunu tartışmakta, diğer bir grup ise din öğretiminin doktriner/inanç temelli verilmesini isteyerek dinî öğrenme yaklaşımı çerçevesinde bir öğretim ortamı isteyebilmektedir. Tüm bu düşünceler karşısında bugün din öğretiminin mezhepler üstü oluşu ve kültürel/insani/hukuki vb. açılardan zorunlu oluşunu tartışmanın fayda vermeyeceği ifade edilmelidir. Eğitimin siyasi iradeden bağımsız olamayacağını tarihi tecrübeler bize göstermektedir. Burada önemli olan tarihten ders çıkarmak ve yapılan yanlışlara bir daha düşmemektir. İşte tam da bu

⁸ Ahmet Koç, “Vaizlerin Sahip Olması Gereken Temel Nitelikler ve Bunların Kazandırılmasına Yönelik Sorumluluklar”, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, ed. Diyanet İşleri Başkanlığı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/279.

⁹ Mehmet Korkmaz, “Vaizlik Eğitimi Açısından İlahiyat Lisans Programlarının Değerlendirilmesi ve Bir Sertifika Programı Önerisi”, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, ed. Diyanet İşleri Başkanlığı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/345.

noktada elinizdeki eser yüksek din öğretimi konusunu tarihi verilerle incelemektedir.

Literatür incelendiğinde son dönem yüksek din öğretimi alanında pek az çalışmanın bulunduğu, bu çalışmaların ise genellikle sempozyum bildirisi, araştırma makalesi tarzında olduğu görülmektedir. Doktora tezinden üretilen bu çalışma ise yakın dönem yüksek din öğretiminin serüvenini siyasi, eğitim ve özelde yüksek din öğretimi açısından eğitim tarihi tarzında incelemektedir. Buradan hareketle eserin alanda önemli bir boşluğu doldurduğu ve din eğitimi alanında çalışma yürüten akademisyenler ve lisansüstü öğrenciler için kaynak niteliği gördüğü söylenmelidir.

Çalışma, araştırma tarihlerini 1997-2009, 2010-2020 yılları olarak ayırmıştır. Bu tarih aralıklarının yüksek din öğretimi açısından ayırımın önemli olduğu söylenmelidir. Çünkü anılan yıllar arasında yüksek din öğretimi konusunda neredeyse uçurum bulunmaktadır. Sonuçta her iki dönemde de yüksek din öğretimi farklı süreçlerden geçmiş, bünyesinde çeşitli problemleri barındırabilmiştir. Bugün gelinen noktada 1997-2009 yılları arasındaki olumsuzluğun yön değiştirdiği, nicelikten kaynaklanan nitelik problemlerinin daha görünür olduğu ifade edilmelidir. Çalışmada araştırmanın konusu itibarıyla genelde yakın dönem (1990 ve sonrası) kaynakları kullanılmış, ayrıca internet kaynaklarından da sıklıkla yararlanılmıştır. Çalışmada söz edilen konuların anlaşılabilirliğinin sağlanması için sıklıkla tablolardan da yararlanılmıştır.

Çalışmada sade, akıcı, objektif ve akademik bir üslup kullanılmış, kronolojiye önem verilmiştir. Bunun yanında çalışmada veri toplama yöntemi olarak tek başına doküman incelemesinin kullanılması kanaatimizce çalışmanın çok yönlü betimlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın eksik kaldığı söylenebilir. Çünkü çalışma aynı zamanda bir doktora tezidir. Doktora çalışmalarında her ne kadar tek bir veri toplama aracı kullanılabilirse de teamül olarak bu durum uygun görünmemektedir. Buradan hareketle çalışmanın karma yöntemle göre yapılandırılması araştırmanın niteliğini artırabilirdi. Çünkü tek başına nitel araştırmalar tahmin ve genelleme konusunda, tek başına nicel araştırmalar ise ayrıntı ve derinlik konusunda eksik kalabilmektedir.

Çalışma ile ilgili ifade edilmesi gereken diğer bir nokta ise geçerlik ve güvenilirlik konusuna değinilmemesidir. İhtimal ki yazar, çalışmanın nitel desene göre yapılandırılmasından hareketle geçerlik ve güvenilirliğe değinmeye ihtiyaç duymamıştır. Halbuki literatürde nitel araştırmalar için de geçerlik ve güvenilirliğin önemli olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla nitel bir çalışmada genel olarak geçerlik; inandırıcılık ve aktarılabirlik, güvenilirlik ise inandırıcılık ve aktarılabirlik kavramları ile açıklanabilmektedir. Sonuçta çalışmanın aynı zamanda bir doktora tezi olması, bir anlamda geçerlik ve güvenilirliğe değinmeyi gerekli kılmaktadır. Çalışma ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer olumsuzluk ise medrese eğitimine değinilmemesidir. Bu durum her ne kadar araştırmının sınırlılıklar bölümünde ifade edilse de yüksek din öğretiminin konu edildiği bir çalışmada bu öğretimin ilk sistematik kaynağını ifade eden medrese eğitimine değinilmemesi uygun görünmemektedir. Çalışmanın genelinde fikir ve düşüncelere dipnot verilmesine rağmen, bazı tırnak içi alıntılar ve fikirlere ise dipnot verilmediği olmuştur. (Abdurrahman el-Vekil’in “Gelenek, ölmüşlerin yaşayan ruhudur; gelenekselcilik ise yaşayanların ölmüş ruhu” sözü yüksek din öğretiminin durumuna...) Tüm bunlarla birlikte çalışmanın özgün, başarılı, alana katkı sağlayacak nitelikte bir eser olduğu, alan çalışmalarında kendisine sıklıkla atıfta bulunulacağı, buradan hareketle de kaynak niteliğini taşıdığı rahatlıkla söylenebilir.

Kaynakça | References

- basarisiralamalari.com. “DGS İLİTAM programı kontenjan ve puanları”. *DGS İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM)*. 01 Eylül 2021. Erişim 14 Ağustos 2022. <https://www.basarisiralamalari.com/dgs-ilahiyat-lisans-tamamlama-ilitam-2022-taban-puanlari-ve-kontenjanlari/>
- Bayraktutan, Talat Alp. *İlahiyat Lisans Tamamlama (İlitam) Programına İlişkin Öğrenci Görüşleri (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği)*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Demirli, Ekrem. “Asırlık Bir Müktesebat Yok Olmadan: İlahiyat Fakültelerini Açıköğretim Fakültesi Yapmak”. *Düşünce Mektebi* (2019). <https://www.dusuncemektebi.com/d/177689/asirlik-bir-muktesebat-heba-olmadan-ilahiyat-fakultelerini-acik-ogretim-fakultesi-yapmak>
- Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB). *Diyanet İşleri Başkanlığı 2017-2021 Strateji Raporu*. Ankara: DİB Yayınları, 2017. <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/>
- Genç, Muhammet Fatih. “İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Din Eğitiminde Kalite Sorunu”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 7 (2019), 145-166. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tudear/issue/46963/589665>
- Gül, Ali Rıza. “Açıköğretim İlahiyat Programları: Problemler ve Çözüm Önerileri”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017), 1905-1940. <https://doi.org/10.18505/cuid.349060>
- Koç, Ahmet. “Vaizlerin Sahip Olması Gereken Temel Nitelikler ve Bunların Kazandırılmasına Yönelik Sorumluluklar”. *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*. ed. Diyanet İşleri Başkanlığı. 2/267-282. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Korkmaz, Mehmet. “Vaizlik Eğitimi Açısından İlahiyat Lisans Programlarının Değerlendirilmesi ve Bir Sertifika Programı Önerisi”. *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*. ed. Diyanet İşleri Başkanlığı. 2/335-354. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kurt, İbrahim. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas Eğitiminin Müftü-Vaiz Yeterlikleri Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Sayım, Ahmet. *İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi Programları Hakkındaki Görüşleri*. Samsun: Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Sobi, Elif. *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.

Yüksek Öğretim Kurumu. “Yök Atlas Rehberi”. *TYT-AYT Net Sihirbazı*. 09 Ocak 2021. Erişim 14 Ağustos 2022. <https://yokatlas.yok.gov.tr/netler-tablo.php?b=20041>

Zengin, Zeki Salih. *Medreseden Darulfünûna Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi*. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2. Basım., 2019.